ČERNOBYLIO MALDA

SVETLANA ALEKSIJEVIČ

ALMA LITTERA

ČERNOBYLIO

MALDA

ČERNOBYLIO MALDA

SVETLANA ALEKSIJEVIČ

Ateities kronika

Iš baltarusių ir rusų kalbų vertė
Alma Lapinskienė

ALK

Vilnius 1999

UDK 882.6-94
Al-85

Versta iš:
Святлана Алексіевич
Чернобыльская малітва,
Полымя, 1998, № 4, 5;
Чернобыльская молитва,
„Остожье“, Москва, 1997

Dailininkas
Tomas Markevičius

Knygos leidimą remia Atviros Lietuvos fondas ir Atviros visuomenės institutas Budapešte (projektas “Rytai verčia Rytus”)

This edition published with support from the Open Society Fund – Lithuania and from the East Translates East Project of the Open Society Institute – Budapest

ISBN 9986-02-787-X
ISSN 1392-1673

TURINYS

Mes oras, mes ne žemė...

Merabas Mamardašvilis

ISTORINĖS ŽINIOS

„... Pirmiausia reikia praplėšti Baltarusiją gaubiančią nežinojimo uždangą. Juk pasauliui mes terra incognita – nežinoma, neištirta žemė. Apie Černobylį visi girdėjo, bet jį sieja tik su Ukraina ir Rusija. „Baltoji Rusija“ – maždaug taip skamba mūsų šalies pavadinimas anglų kalba.

„Narodnaja gazeta“,
1996 m. balandžio 27 d.

„Baltarusijos teritorijoje nėra nė vienos atominės elektrinės. Iš veikiančių buvusios TSRS teritorijoje geografiniu požiūriu arčiausiai Baltarusijos sienos išdėstytos AE su RBMK tipo reaktoriais: šiaurėje – Ignalinos, rytuose – Smolensko, pietuose – Černobylio...

1986 m. balandžio 26 dieną 1 val. 23 min. 58 sek. sprogimų serija sugriovė Černobylio AE 4-ojo energijos bloko reaktorių ir pastatą. Černobylio katastrofa tapo didžiausia XX a. technologijos katastrofa.

Mažai Baltarusijai (10 mln. gyventojų) tai buvo nacionalinė nelaimė. Didžiojo tėvynės karo metais vokiečiai baltarusių žemėje sunaikino 619 kaimų kartu su jų gyventojais. Po Černobylio šalis neteko 485 kaimų ir gyvenviečių: iš jų 70 jau amžinai palaidotų po žeme. Per karą žuvo kas ketvirtas baltarusis, šiandieną kas penktas gyvena užkrėstoje teritorijoje. Tai 2,1 mln. žmonių, iš jų – 700 tūkst. vaikų. Tarp demografinio

merdėjimo faktorių radiacija užima pagrindinę vietą. Gomelio ir Mogiliovo srityse (labiausiai nukentėjusiose nuo Černobylio katastrofos) mirštamumas viršijo gimstamumą 20%.

Dėl katastrofos į atmosferą išmesta 50×10^6 Ku radionuklidų, iš jų 70% iškrito ant Baltarusijos: 23% jos teritorijos užsikrėtė cezio-137 radionuklidais tankiau nei 1 Ku/km². Palyginkime: Ukrainoje užkrėsta 4,8% teritorijos, Rusijoje – 0,5%. Žemės ūkio naudmenų plotas, kurio užteršimo tankis nuo 1 ir daugiau Ku/km², sudaro per 1,8 mln. hektarų, stronciu-90 – 0,3 ir daugiau Ku/km² tankumu – užkrėsta apie 0,5 mln. hektarų. Iš žemės ūkio apyvartos išbraukta 264 tūkst. hektarų žemės. Baltarusija – miškų kraštas. Bet 26% miškų ir daugiau kaip pusė pievų Pripetės, Dnepro, Sožo slėniuose taip pat užteršti...

Dėl nuolatinio mažų radiacijos dozių poveikio kasmet šalyje daugėja ligonių, sergančių vėžiu, silpnaprotyste, nervų bei psichikos sutrikimais ir genetinėmis mutacijomis..."

Rink. „Černobylis". „Baltarusių enciklopedija", 1996, 7, 24, 49, 101, 149 p.

„Stebėjimų duomenimis, 1986 metų balandžio 29 aukštas radiacijos fonas buvo užregistruotas Lenkijoje, Vokietijoje, Austrijoje, Rumunijoje, balandžio 30 – Šveicarijoje ir šiaurės Italijoje, gegužės 1-2 – Prancūzijoje, Belgijoje, Nyderlanduose, Didžiojoje Britanijoje, šiaurės Graikijoje, gegužės 3 – Izraelyje, Kuveite, Turkijoje...

Išmestos į didelį aukštį dujinės ir lakiosios medžiagos plito po visą pasaulį: gegužės 2 jų užregistruota Japonijoje, gegužės 4 – Kinijoje, 5-tą – Indijoje, gegužės 5 ir 6 – JAV ir Kanadoje.

Nereikėjo nė savaitės, kad Černobylis taptų viso pasaulio problema..."

Rink. „Černobylio avarijos padariniai Baltarusijoje". Minskas. Tarptautinis aukštasis Sacharovo radioekologijos koledžas. 1992, p. 82.

„Ketvirtojo reaktoriaus, vadinamo „Slėptuve", šviniame gelžbetoniniame korpuse kaip ir anksčiau laikoma apie 20 tonų atominio kuro. Kas ten darosi šiandieną, nežino niekas.

Sarkofagą pastatė paskubomis, konstrukcija unikali, ją parengę inžinieriai iš Piterio turbūt gali didžiuotis. Betgi jis buvo montuojamas „distanciniu būdu", plytos jungiamos padedant robotams ir sraigtasparniams – todėl atsirado plyšių. Šiandieną, pagal kai kuriuos duomenis, bendras tarpų ir plyšių plotas viršija 200 kvadratinių metrų, iš jų veržiasi radioaktyvūs aerozoliai...

Ar gali sarkofagas sugriūti? Į tai irgi niekas neatsakys, nes iki šiol neįmanoma prieiti prie daugelio mazgų ir konstrukcijų, kad būtų galima sužinoti jų atsparumą. Užtat visi supranta: jei „Slėptuvė" sugriūtų, padariniai būtų dar baisesni nei 1986 metais..."

Žurnalas „Ogoniok", Nr. 17,
1996 m. balandis

VIENIŠAS ŽMOGAUS BALSAS

„Aš nežinau, apie ką pasakoti... Apie mirtį ar apie meilę? O gal tai tas pats... Apie ką?

... Mudu neseniai buvome vedę. Dar vaikščiodavom laikydamiesi už rankų, net eidami parduotuvėn...

Sakydavau jam: „Aš myliu tave". Bet dar nežinojau, kaip aš jį myliu... Neįsivaizdavau... Gyvenome mudu gaisrininkų komandos, kurioje jis tarnavo, bendrabutyje. Antrame aukšte. Ten dar trys jaunos šeimos, visoms viena virtuvė. O apačioje, pirmame aukšte, stovėjo mašinos. Raudonos ugniagesių mašinos. Tai buvo jo tarnyba. Visada žinodavau: kur jis, kas jam? Tą naktį girdžiu kažkokį triukšmą. Pažiūrėjau pro langą. Jis pamatė mane: „Uždaryk orlaides ir gulkis miegoti. Elektrinėje gaisras. Aš greitai grįšiu".

Paties sprogimo aš nemačiau. Tiktai liepsną. Viskas tartum švytėjo... Visas dangus. Aukšta liepsna. Suodžiai. Karštis baisus. O jo vis nėra ir nėra. Suodžiai nuo degančio bitumo, elektrinės stogas buvo užpiltas bitumu. Braidė, vėliau pasakojo, kaip po smalą. Numušinėjo liepsną. Degantį grafitą spardė žemyn kojomis... Išvažiavo jie be brezentinių drabužių, kaip buvo vienmarškiniai, taip ir išvažiavo. Jų neperspėjo, iškvietė kaip į paprastą gaisrą...

Ketvirta valanda... Penkios ... Šešios... Šeštą mudu ruošėmės važiuoti pas jo tėvus. Sodinti bulvių. Nuo Pri-

petės miesto iki Sperižjės kaimo, kur gyveno jo tėvai, keturiasdešimt kilometrų. Sėti, arti... Jo mėgstamiausi darbai... Motina dažnai prisimindavo, kaip jiedu su tėvu jo nenorėjo išleisti į miestą, net naują namą pastatė. Paėmė į kariuomenę. Tarnavo Maskvoje ugniagesių dalinyje, ir kai grįžo – tik į gaisrininkus! Nieko kito nepripažino. *(Tyli.)*

Kartais tartum girdžiu jo balsą... Gyvą... Netgi nuotraukos manęs taip neveikia, kaip balsas. Bet jis niekada manęs nešaukia... Net sapne... Tai aš jį šaukiu...

Septynios ... Septintą valandą man pranešė, kad jis ligoninėje. Aš nubėgau, bet ligoninę jau supo milicininkų žiedas, nieko neleido. Tik „Greitosios pagalbos" mašinos įvažiuodavo. Milicininkai šaukė: mašinos šviečia, nesiartinkit. Ne aš viena, visos žmonos atbėgo, visos, kurių vyrai tą naktį buvo elektrinėje. Aš puoliau ieškoti savo pažįstamos, ji dirbo toje ligoninėje gydytoja. Nutvėriau už chalato jai belipant iš mašinos: „Įleisk mane!" – „Negaliu! Jam blogai. Jiems visiems blogai". Laikau ją: „Tik pažiūrėti". – „Gerai, – sako, – tada bėkim. Penkiolikai dvidešimčiai minučių". Pamačiau jį... Visas išpurtęs, sutinęs... Akių beveik nėra... „Reikia pieno. Daug pieno! – sako man gydytoja. – Kad jie išgertų bent po tris litrus". – „Bet jis negeria pieno". – „Dabar gers". Daugelis tos ligoninės seselių, ypač sanitarių po kiek laiko susirgs... Numirs... Bet niekas tada šito nežinojo...

Dešimtą ryto numirė operatorius Šišenokas... Jis numirė pirmas... Pirmąją dieną... Mes sužinojome, kad

po griuvėsiais liko antras – Valera Chodemčiukas. Jo taip ir neištraukė. Užbetonavo. Bet mes dar nežinojome, kad jie visi – pirmieji...

Klausiu: „Vasenka, ką daryti?“ – „Išvažiuok iš čia! Išvažiuok! Tu turėsi kūdikį“. O aš – nėščia. Bet kaip aš jį paliksiu? Prašo: „Išvažiuok! Gelbėk kūdikį!“ – „Pirma aš atnešiu tau pieno, o tada nuspręsim“.

Atbėga mano draugė Tania Kibenok... Jos vyras toje pačioje palatoje... Kartu jos tėvas, jis su mašina. Mes sėdam ir važiuojam į artimiausią kaimą pieno. Kokius tris kilometrus už miesto... Perkame daug trilitrinių stiklainių pieno... Šešis, – kad užtektų visiems... Bet nuo pieno jie siaubingai vėmė... Vis prarasdavo sąmonę, jiems statė lašelines. Gydytojai kažkodėl nuolat kartojo, kad jie apsinuodiję dujomis, niekas nekalbėjo apie radiaciją. O miestas prigarmėjo karinės technikos, užtvėrė visus kelius... Nustojo važinėti elektrukai, traukiniai... Gatves plovė kažkokiais baltais milteliais... Aš jaudinausi, kaipgi rytoj nusigausiu į kaimą nupirkti jam šviežio pieno? Niekas nekalbėjo apie radiaciją... Tiktai kariškiai vaikščiojo su respiratoriais... Miestelėnai nešėsi iš parduotuvių duonos, atvirus maišelius su bandelėmis... Ant prekystalių gulėjo pyragaičiai...

Vakare ligoninėn neįleido... Aplink žmonių jūra... Stovėjau priešais jo langą, jis priėjo ir kažką man sušuko. Taip beviltiškai! Minioje kažkas išgirdo: juos išveža naktį į Maskvą. Žmonos susibūrė į krūvą. Nusprendė: važiuosime su jais. Leiskite mus pas mūsų vyrus! Neturite teisės! Mušėmės, draskėmės. Kareiviai, jau stovėjo kareiviai, mus stūmė šalin. Tada išėjo gydytojas ir pa-

tvirtino, kad jie lėktuvu skris į Maskvą, bet mes turime atnešti jiems drabužių, – tie, kuriuos vilkėjo elektrinėje, sudegę. Autobusai jau nebevaikščiojo, ir mes bėgte per visą miestą. Atbėgome su krepšiais, o lėktuvas jau išskridęs... Mus tyčia apgavo... Kad nešauktume, neverktume...

Naktis... Vienoje gatvės pusėje autobusai, šimtai autobusų (jau rengė miestą evakuacijai), o kitoje pusėje – šimtai ugniagesių mašinų. Suvarė iš visur. Visa gatvė nupurkšta baltomis putomis... Mes per jas einam... Keikiamės ir verkiame...

Per radiją pranešė, kad, galimas daiktas, miestą evakuos trims penkioms dienoms, pasiimkite šiltų drabužių, antklodžių ir sportinę aprangą, gyvensime miškuose. Palapinėse. Žmonės net apsidžiaugė: į gamtą! Sutiksime ten Gegužės pirmąją. Kaip niekad. Ruošė kelionei šašlykų... Ėmė su savimi gitaras, magnetofonus... Verkė tiktai tos, kurių vyrai nukentėjo.

Nepamenu kelio... Tarsi atsikvošėjau, kai pamačiau jo motiną: „Mama, Vasia Maskvoje! Išvežė specialiu lėktuvu!“ Bet mes baigėm sodinti daržą (o po savaitės kaimą evakuos!). Kas žinojo? Kas tada ką žinojo? Į vakarą pradėjau vemti. Aš – šeštame nėštumo mėnesyje. Man taip bloga... Naktį sapnuoju, kad jis mane šaukia, kol buvo gyvas, šaukdavo mane sapne: „Liusia! Liusenka!“ O kai numirė, nė karto nebepašaukė. Nė karto... *(Verkia.)* Atsikeliu ryte su mintimi, jog važiuosiu į Maskvą. Pati... „Kurgi tu tokia?“ – verkia motina. Išruošė į kelią ir tėvą. Jis paėmė iš taupkasės pinigus, kiek turėjo. Visus.

Kelionės neatsimenu... Kelias vėl iškrito iš atminties... Maskvoje pirmo milicininko paklausėme, kokioje ligoninėje guli Černobylio ugniagesiai, ir jis mums pasakė...

Šeštoji ligoninė – „Ščiukinskoje"...

Į tą ligoninę – speciali radiologinė ligoninė – be leidimų neleido. Aš daviau pinigų budinčiai sargei, ir ji sako: „Eik". Kažko vėl prašiau, meldžiau... Ir štai sėdžiu kabinete pas radiologinio skyriaus vedėją – Angeliną Vasiljevną Guskovą. Tada dar nežinojau, kuo ji vardu, nieko neįsimindavau... Žinojau tik tai, kad turiu pamatyti jį...

Ji iš karto manęs paklausė:

– Jūs turite vaikų?

Kaip aš prisipažinsiu?! Ir jau suprantu, kad reikia nuslėpti nėštumą. Neleis pas jį! Gerai, kad aš laibutė, nieko per daug nematyti.

– Turim, – atsakau.

– Kiek?

Galvoju: „Reikia pasakyti, kad du. Jeigu vieną – vis tiek neleis".

– Berniuką ir mergaitę.

– Jeigu du, tai gimdyti, matyt, daugiau neteks. Dabar klausyk: centrinė nervų sistema pažeista visiškai, kaulų čiulpai pažeisti visiškai...

„Na, gerai, – galvoju, – pasidarys kiek nervingas".

– Dar klausyk: jeigu pravirksi – aš tave iškart išsiųsiu. Apsikabinti ir bučiuotis negalima. Arti neik. Duodu pusvalandį.

Bet aš žinojau, kad iš čia jau neišeisiu. Jeigu išeisiu, tai su juo. Prisiekiau sau!

Įeinu... Jie sėdi ant lovos, lošia kortomis ir juokiasi.

– Vasia! – šūkteliu jam.

Atsisuka:

– Oi, brolyčiai, prapuoliau! Ir čia surado!

Juokingas toks, su keturiasdešimt aštunto dydžio pižama, o jo – penkiasdešimt antras. Trumpos rankovės, trumpos kelnės. Bet veido sutinimas jau atslūgęs... Jiems pylė kažkokį skystį...

– O kurgi tu pradingai? – klausiu.

Ir jis nori mane apkabinti.

– Sėdėk, sėdėk, – neleidžia jo prie manęs gydytoja. – Nėra čia ko glėbesčiuotis.

Kažkaip juokais tai nuleidom. Čia jau visi subėgo, ir iš kitų palatų. Visi mūsiškiai. Iš Pripetės. Jų gi dvidešimt aštuonis žmones lėktuvu atskraidino. Kas ten pas mus? Kas ten mieste darosi? Aiškinu, kad prasidėjo evakuacija, visą miestą išveža trims ar penkioms dienoms. Vaikinai tyli, o buvo ten dvi moterys, viena iš jų kontrolinėje avarijos dieną budėjo, ir ji pravirko:

– Dieve mano! Ten mano vaikai. Kas bus su jais?

Man norėjosi pabūti su juo dviese, na, nors vieną minutę. Vaikinai tai pajuto, kiekvienas sugalvojo kokią nors priežastį ir išėjo į koridorių. Tada aš apkabinau jį ir pabučiavau. Jis atsitraukė:

– Nesisėsk šalia. Paimk kėdutę.

– Kvailystės, – numojau ranka. – O tu matei, kur įvyko sprogimas? Kas ten buvo? Jūs gi pirmieji ten atsidūrėt...

– Greičiausiai tai kenkėjų darbas. Kažkas specialiai užtaisė. Visi mūsų vaikinai tokios nuomonės.

Tada taip kalbėjo. Taip galvojo.

Kitą dieną, kai atėjau, jie jau gulėjo po vieną, kiekvienas atskiroje palatoje. Jiems buvo kategoriškai draudžiama išeiti į koridorių. Bendrauti vienam su kitu. Susistuksendavo per sieną... Taškas – brūkšnys, taškas – brūkšnys... Gydytojai aiškino tuo, jog kiekvienas organizmas vis kitaip reaguoja į apšvitinimo dozes, ir tai, ką ištveria vienas, kitam per sunku. Ten, kur jie gulėjo, netgi sienas užsandarino. Iš kairės, iš dešinės ir aukštą žemiau... Iš ten visus iškraustė, neliko nė vieno ligonio... Po jais ir virš jų nieko...

Tris dienas aš gyvenau pas savo pažįstamus maskviečius. Jie man sakydavo: imk puodą, dubenėlį, imk viską, ko reikia... Aš virdavau iš kalakutės sultinį, šešiems žmonėms. Šeši mūsų vaikinai... Ugniagesiai... Iš vienos pamainos... Jie visi budėjo tą naktį: Vaščiukas, Kibenokas, Titenokas, Pravikas, Tiščiura. Parduotuvėje nupirkau visiems dantų pastos, šepetėlius, muilo. Nieko ligoninėje nebuvo. Mažus rankšluosčius nupirkau... Aš stebiuosi dabar savo pažįstamais, jie, aišku, bijojo, negalėjo nebijoti, jau sklandė visokie gandai, bet vis tiek patys man siūlydavo: imk viską, ko reikia. Imk! Kaip jis? Kaip jie visi? Ar gyvens? Gyvens... *(Tyli.)* Tada sutikau daug gerų žmonių, ne visus įsiminiau... Pasaulis susitraukė iki vieno taško... Jis... Tiktai jis... Atsimenu pagyvenusią sanitarę, kuri mane mokė: „Yra ligų, kurios nepagydomos. Reikia tik sėdėti ir glostyti rankas“.

Anksti ryte važiuoju į turgų, iš ten pas savo pažįstamus, verdu sultinį. Viską pertrinu, susmulkinu... Kaž-

kas prašė: „Atvežk obuoliuką“. Su šešiais puslitriniais stiklainiukais... Visada šešiems! Į ligoninę... Sėdžiu ten iki vakaro. O vakare – vėl į kitą miesto galą. Kiek būčiau taip pajėgusi? Bet po trijų dienų pasiūlė apsigyventi medikų viešbutyje greta ligoninės. Dieve, kokia laimė!

– Bet ten nėra virtuvės. Kaip aš jiems virsiu?

– Jau nebereikia virti. Jų skrandžiai nebevirškina maisto.

Jis pradėjo keistis – kiekvieną dieną rasdavau kitą žmogų... Nudegimai kilo į paviršių... Burnoje, ant liežuvio, skruostų iš pradžių atsirado mažytės opelės, paskui jos išsiplėtė... Sluoksniais knojosi gleivinė... Baltomis plėvelėmis... Keitėsi veido spalva... Kūno spalva... Mėlyna... Raudona... Pilkšvai ruda... O jis toks visas savas, toks mylimas! To nepapasakosi! Neaprašysi!

Aš mylėjau jį! Dar nežinojau, kaip aš jį myliu! Mudu ką tik vedę... Einam gatve. Pačiumpa mane ant rankų ir sukasi. Ir bučiuoja, bučiuoja. Žmonės eina pro šalį ir šypsosi...

Ūmios spindulinės ligos klinika – keturiolika dienų... Per keturiolika dienų žmogus miršta...

Viešbutyje dar pirmą dieną dozimetrininkai mane tikrino. Rūbai, rankinė, piniginė, bateliai – viskas „degė“. Viską tuoj pat iš manęs paėmė. Net apatinius baltinius. Tik pinigus paliko. Mainais išdavė penkiasdešmt šešto dydžio ligoninės chalatą, o šlepetes keturiasdešimt trečio. Drabužius, sako, gal grąžinsim, o gal ir ne, vargu ar juos „išvalysim“. Tokia aš jam ir pasirodžiau.

Išsigando: „Dievuliau, kas tau?" O aš vis dėlto įsigudrindavau išvirti sultinio. Dėdavau virintuvą į stiklainį... Ten sumesdavau vištienos gabaliukus... Smulkius, smulkius... Vėliau kažkas atidavė man mažą puodą, rodos, viešbučio valytoja ar budėtoja. Kažkas – lentelę, ant kurios pjausčiau šviežias petražoles. Su ligoninės chalatu pati negalėjau nusigauti ligi turgaus, kažkas man tų žalumynų parnešdavo. Bet viskas veltui, jis negalėjo netgi gerti... Nuryti žalio kiaušinio... O man norėjosi gauti ko nors skanaus! Tarsi tai galėjo padėti. Nubėgau iki pašto: „Mergaitės, – prašau, – man reikia skubiai paskambinti tėvams į Ivano Frankovską. Čia mano vyras miršta". Kažkodėl jos iškart suprato, iš kur aš ir kas mano vyras, akimirksniu sujungė. Mano tėvas, sesuo ir brolis tą pačią dieną išskrido pas mane į Maskvą. Jie atvežė man daiktų. Pinigų.

Gegužės devintoji... Jis visada man sakydavo: „Tu neįsivaizduoji, kokia graži Maskva! Ypač Pergalės dieną, kai saliutai. Aš noriu, kad tu pamatytum". Sėdžiu prie jo palatoje, atmerkė akis:

– Dabar diena ar vakaras?

– Devinta vakaro.

– Atidaryk langą! Prasideda saliutas!

Atidariau langą. Aštuntas aukštas, prieš mus visas miestas! Šūstelėjo į dangų ugnies puokštė.

– Čia tai bent!

– Aš žadėjau tau, kad parodysiu Maskvą. Aš žadėjau, kad per šventes visą gyvenimą dovanosiu gėles...

Atsisukau – traukia iš po pagalvės tris gvazdikus. Davė sesutei pinigų – ir ji nupirko.

Pribėgau ir bučiuoju:

– Mano vieninteli! Meile mano!

Ėmė niurnėti:

– Ką tau liepia gydytojai? Negalima manęs glėbesčiuoti! Negalima bučiuoti!

Man neleido jo apkabinti... Bet aš... Keldavau jį ir sodindavau... Perklodavau lovą... Įdėdavau termometrą ir išimdavau... Atnešdavau ir išnešdavau basoną... Dėl to niekas nieko nesakė...

Gerai, kad ne palatoje, o koridoriuje... Man ėmė suktis galva, aš įsikibau į palangę... Pro šalį ėjo gydytojas, jis paėmė mane už rankos. Ir nelauktai:

– Jūs nėščia?

– Ne, ne! – Aš taip išsigandau, kad mūsų kas nors neišgirstų.

– Nemeluokite, – atsiduso jis.

Aš taip pasimečiau, kad nespėjau jo nieko paprašyti.

Rytojaus dieną mane kviečia pas vedėją!

– Kodėl jūs mane apgavote? – paklausė ji.

– Nebuvo išeities. Būčiau pasakiusi teisybę – būtumėt išsiuntus mane namo. Šventas melas!

– Ką jūs pridarėte!

– Bet aš su juo...

Visą gyvenimą būsiu dėkinga Angelinai Vasiljevnai Guskovai. Visą gyvenimą!

Kitos žmonos irgi buvo atvažiavusios, bet jų jau neleido. Su manim buvo jų motinos... Volodios Praviko mama vis prašė Dievo: „Pasiimk geriau mane“.

Amerikiečių profesorius, daktaras Geilas... Tai jis darė kaulų čiulpų persodinimo operaciją... Ramino mane: vilties yra, mažytė, bet yra. Toks galingas organizmas, toks stiprus vaikinas! Iškvietė visus jo giminaičius. Dvi seserys atvažiavo iš Baltarusijos, brolis ir Leningrado, ten tarnavo. Jaunesnioji Nataša, jai buvo keturiolika metų, labai verkė ir bijojo. Bet jos kaulų čiulpai tiko labiausiai... *(Nutyla.)* Aš jau galiu apie tai pasakoti... Anksčiau negalėjau... Dešimt metų tylėjau... Dešimt metų. *(Nutyla.)*

Kai jis sužinojo, kad kaulų čiulpus ims iš jo jaunesniosios sesutės, griežtai atsisakė: „Aš geriau mirsiu. Nelieskite jos, ji maža". Vyresniajai seseriai Liudai buvo dvidešimt aštuoneri, ji pati medicinos sesuo, suprato, kam ryžtasi. „Kad tik jis gyventų", – sakė ji. Aš mačiau operaciją. Jiedu gulėjo gretimai ant stalų... Ten operacinėje didelis langas. Operacija truko dvi valandas... Kai baigė, blogiau buvo Liudai negu jam, jos krūtinėje aštuoniolika dūrių, sunkiai gavosi nuo narkozės. Ir dabar serga, turi invalidumą... Buvo graži, stipri mergina. Neištekėjo... O aš tada puldinėjau iš vienos palatos į kitą, nuo jo – pas ją. Jis gulėjo jau ne paprastoje palatoje, o specialioje barokameroje, už skaidrios plėvelės, kur nebuvo leidžiama įeiti. Ten tokie specialūs įtaisai, kad, neinant už plėvelės, būtų galima leisti vaistus, statyti kateterį... Bet viskas su lipdukais, su užtraukukais, ir aš išmokau jais naudotis... Atitraukinėti... Ir įsigauti pas jį... Greta jo lovos stovėjo mažytė kėdutė... Jam pasidarė taip bloga, kad aš jau nebegalėjau

atsitraukti, nei minutės. Šaukėsi manęs be paliovos: „Liusia, kur tu? Liusenka!" Šaukė ir šaukė... Kitas barokameras, kur gulėjo mūsų vaikinai, aptarnavo kareiviai, nes etatiniai sanitarai atsisakė, reikalavo apsauginių drabužių. Kareiviai išnešdavo basonus. Šluostydavo grindis, keisdavo patalynę... Viską darė... Iš kur ten atsirado kareiviai? Neklausiau... Tiktai jis... Jis... O kiekvieną dieną girdžiu: numirė, numirė... Numirė Tiščiura. Numirė Titenokas. Numirė... Kaip kūju per galvą...

Tuštindavosi po dvidešimt penkis – trisdešimt kartų per parą... Su krauju ir gleivėmis... Pradėjo trūkinėti rankų, kojų oda... Visas apėjo pūslėmis... Kai pasukdavo galvą, ant pagalvės likdavo plaukų kuokštai... Bandžiau juokauti: „Net patogu. Nereikia nešiotis šukų". Netrukus juos visus apkirpo. Jį aš pati kirpau. Viską norėjau daryti pati. Jeigu būčiau galėjusi ištverti fiziškai, visas dvidešimt keturias valandas būčiau nuo jo nesitraukusi. Man kiekvienos minutės buvo gaila... Kiekvienos minutės... *(Ilgai tyli.)* Atvažiavo mano brolis ir išsigando: „Aš tavęs ten neleisiu!" O tėvas jam sako: „Kaip tu jos neleisi? Ji gi pro langą įlips! Gaisrininkų kopėčiom!"

Išėjau trumpam... Grįžtu – ant staliuko pas jį apelsinas... Didelis, ne geltonas, o rausvas. Šypsosi: „Mane pavaišino. Pasiimk". O seselė per plėvelę mojuoja, girdi, negalima to apelsino valgyti. Jei šalia jo kurį laiką pagulėjo, jį ne tiktai valgyti, jį liesti baisu. „Na, suvalgyk, – prašo. – Tu gi mėgsti apelsinus". Imu apelsi-

ną į rankas. O jis tuo metu užmerkia akis ir užsnūsta. Jam visą laiką leido vaistus, kad miegotų. Narkotikus. Seselė žiūri į mane su siaubu... O aš? Aš įmanyčiau viską padaryti, kad tik jis negalvotų apie mirtį... Ir apie tai, kad jo liga baisi, kad aš jo bijau... Kažkokio pokalbio nuotrupa... Likusi atmintyje... Kažkas įtikinėja: „Jūs turite nepamiršti: prieš jus jau ne vyras, ne mylimas žmogus, o labai užkrečiamas radioaktyvus objektás. Jūs gi ne savižudė. Susiimkite". O aš lyg pamišusi: „Aš jį myliu! Aš jį myliu!" Jis miegodavo, aš šnibždėdavau: „Aš tave myliu!" Eidavau per ligoninės kiemą: „Aš tave myliu!" Nešdavau basoną: „Aš tave myliu!" Prisimindavau, kaip mudu anksčiau gyvenome... Mūsų bendrabutyje... Jis užmigdavo naktį tik tada, kai paimdavo mane už rankos. Turėjo tokį įprotį: miegodamas laikydavo mane už rankos... Visą naktį...

O ligoninėje aš paimu jį už rankos ir nepaleidžiu...

Naktis. Tyla. Mudu vieni. Pažiūrėjo į mane įdėmiai įdėmiai ir staiga sako:

– Taip noriu pamatyti mūsų kūdikį, koks jis bus?

– O kaip mes jį pavadinsim?

– Na, tai jau tu pati sugalvosi...

– Kodėl aš pati, jei mudu du?

– Tada, jei gims berniukas, tebūnie Vasia, o jeigu mergaitė – Nataša.

– Kaipgi Vasia? Aš jau turiu vieną Vasią. Tave! Man kito nereikia.

Aš dar nežinojau, kaip aš jį myliu! Jis... Tiktai jis... Kaip akla! Net nejutau krustelėjimų po širdimi... Nors

buvo jau šeštas mėnuo... Galvojau, kad jis manyje, mano mažutis, kad ten jis saugus...

Apie tai, kad nakvoju barokameroje, niekas iš gydytojų nežinojo. Nenumanė... Įleisdavo mane sesutės. Iš pradžių irgi atkalbinėjo: „Tu jauna. Ką tu sumanei? Tai jau ne žmogus, o reaktorius. Sudegsite kartu“. Aš kaip šunytis laksčiau paskui jas... Valandas išstovėdavau prie durų. Prašydavau, maldaudavau... Kol jos: „Trauk tave velniai! Tu beprotė“. Rytais prieš aštuonias, kai prasidėdavo gydytojų apžiūra, rodo per plėvelę: „Bėk!“ Valandai pabėgu į viešbutį. O nuo devintos ryto iki devintos vakaro turiu leidimą. Mano kojos iki kelių pamėlo, ištino, taip pavargdavau...

Kol aš su juo būdavau, to nedarydavo... Bet, kai išeidavau, jį fotografuodavo... Jokių drabužių. Nuogas. Vien plonutė paklodė užklota. Kiekvieną dieną keisdavau tą paklodę, o į vakarą ji visa kruvina. Pakeliu jį, ir man ant rankų lieka prilipę jo odos skuteliai. Prašau: „Mielasis! Padėk man! Atsiremk alkūne, kiek gali, patalą tau išlyginsiu, kad nepalikčiau siūlės, raukšlelės“. Mažiausia siūlytė – jau žaizda. Nusikarpiau nagus iki kraujo, kad jo neužkabinčiau. Niekas iš seselių negalėdavo prieiti, prisiliesti, jeigu ko reikia, kviečia mane. Ir jie fotografuodavo... Sakė, mokslui. Aš juos visus būčiau iš ten išgrūdusi! Būčiau šaukusi! Mušusi! Kaip jie gali! Viskas mano... Viskas mylima... Jeigu būčiau galėjusi jų ten neleisti! Jeigu...

Išeinu iš palatos į koridorių... Ir atsitrenkiu į sieną, į sofą, nes jų nematau. Sakau budinčiai sesutei: „Jis

miršta". – Ji man atsako: „O ko tu nori? Jis gavo tūkstantį šešis šimtus rentgenų, o mirtina dozė keturi šimtai. Tu sėdi šalia reaktoriaus". Viskas mano... Viskas mylima.

Kai jie visi išmirė, ligoninėje padarė remontą... Nugremžė sienas, išardė parketą ir išnešė... Baldus.

Toliau... Pabaiga... Atmenu protrūkiais... Viskas...

Naktį sėdžiu šalia jo ant kėdutės... Aštunta ryto: „Vasenka, aš eisiu. Truputį pailsėsiu". Atmerkia ir užmerkia akis – išleidžia. Tik nueinu ligi viešbučio, ligi savo kambario, atsigulu ant grindų, lovoje gulėti negalėdavau, taip viskas skaudėjo, jau beldžiasi sanitarė: „Eik! Bėk pas jį! Šaukiasi be atodairos!" O tą rytą Tania Kibenok taip manęs prašė, meldė: „Važiuojam su manim į kapines. Aš be tavęs nepajėgsiu". Tą rytą laidojo Vitią Kibenoką ir Volodią Praviką... Su Vitia jiedu buvo draugai... Mūsų šeimos draugavo... Dieną iki sprogimo kartu nusifotografavome pas mus bendrabutyje. Ten mūsų vyrai tokie gražūs! Linksmi! Paskutinė ano gyvenimo diena... Mes tokie laimingi!

Grįžau iš kapinių, skambinu į postą medicinos seseriai: „Kaip jis ten?" – „Prieš penkiolika minučių numirė". Kaip? Aš kiaurą naktį pas jį. Tik trims valandoms pasitraukiau! Atsistojau prie lango ir šaukiu: „Kodėl? Už ką?" Žiūrėjau į dangų ir rėkiau... Visame viešbutyje girdėjosi... Prie manęs bijojo prieiti... Atsipeikėjau: dar jį pamatysiu! Pamatysiu! Nulėkiau laiptais... Jis dar gulėjo barokameroje, neišvežtas. Paskutinieji jo žodžiai buvo: „Liusia! Liusenka!" – „Ką tik išėjo. Tuoj atbėgs", – nuramino seselė. Atsiduso ir užgeso...

Aš jau nuo jo nesitraukiau... Ėjau su juo iki karsto... Nors įsiminiau ne patį karstą, o didelį polietileno maišą... Tas maišas... Lavoninėje paklausė: „Norite, parodysim, kuo jį aprengėm". Noriu! Aprengė paradine uniforma, kepurę ant viršaus, ant krūtinės padėjo. Apauti neapavė, nepritaikė batų, nes kojos ištinusios... Paradinę uniformą irgi perkirpo, negalėjo užvilkti, sveikos vietos nebebuvo... Viena žaizda... Ligoninėje paskutiniąsias dvi dienas... pakeliu jo ranką, o kaulas klebetuoja, mėsa nuo jo atšokus... Plaučių, kepenų gabalėliai ėjo per burną... Springo savo vidaus organais... Apsivynioju ranką bintu ir kišu jam į burną – valau... Šito nepapasakosi! Neaprašysi! Jis toks brangus... Toks mylimas... Jokio dydžio batų neįmanoma buvo apauti... Paguldė į karstą basą... Mano akyse... Su paradine uniforma įkišo jį į celofaninį maišą ir užrišo... Ir tą maišą įdėjo į medinį karstą... O karstą dar vienu maišu aprišo... Celofanas skaidrus, bet stiprus kaip klijuotė... Ir dar įdėjo į cinko karstą... Įspraudė... Vien kepurė viršuje liko...

Suvažiavo visi... Jo tėvai, mano... Nusipirko Maskvoje juodas skaras... Mus priėmė ypatingoji komisija. Ir visiems pasakė, kad atiduoti mūsų vyrų, mūsų sūnų kūnų negali, jie labai radioaktyvūs ir bus palaidoti Maskvos kapinėse specialiu būdu. Užlituotuose cinko karstuose, po betono plytomis. Ir jūs turite pasirašyti šitą dokumentą... Jeigu kas piktinosi, norėjo išsivežti karstą į tėvynę, jį įtikinėjo, kad jie, girdi, didvyriai ir dabar šeimai jau nebepriklausą. Jie jau valstybės žmonės... Priklauso valstybei.

Susėdom į katafalką... Giminės ir kažkokie kariškiai. Pulkininkas su racija... Per raciją perduoda: „Laukite mūsų įsakymų!” Dvi ar tris valandas važinėjome aplink Maskvą žiediniu keliu. Vėl į Maskvą grįžome... Per raciją: „Į kapines įvažiuoti neleidžiame. Kapines atakuoja užsienio korespondentai. Dar palaukite“. Tėvai tyli... Mamos skara juoda... Aš jaučiu, kad prarandu sąmonę. Man isterija: „Kodėl mano vyrą reikia slėpti? Kas – jis? Žudikas? Nusikaltėlis? Kriminalistas? Ką mes laidojame?“ Mama: „Tyliau, tyliau, dukrele“. Glosto man galvą... Pulkininkas perduoda: „Leiskite važiuoti į kapines. Žmonai isterija“. Kapinėse mus apsupo kareiviai... Ėjome su sargyba... Ir karstą nešė... Nieko neleido... Mes buvome vieni... Užkasė akimirksniu. „Greičiau! Greičiau!“ – komandavo karininkas. Net neleido karsto apkabinti... Ir iškart į autobusus... Viskas vogčiomis...

Akimirksniu nupirko ir atnešė atgalinius bilietus... Kitai dienai. Visą laiką su mumis buvo kažkoks žmogus civiliniais drabužiais, kariškos laikysenos, neleido net išeiti iš viešbučio ir nusipirkti maisto kelionei. Neduok Dieve, kad mes su kuo nors nepradėtume kalbėti, ypač aš. Tarsi aš tada būčiau galėjus kalbėti, net verkti nebegalėjau. Budinčioji, mums išeinant, suskaičiavo visus rankšluosčius, visas paklodes... Čia pat juos sukišo į polietileno maišą. Turbūt sudegino... Už viešbutį mes patys užmokėjome... Už keturiolika parų...

Spindulinės ligos klinika – keturiolika parų... Per keturiolika parų žmogus miršta...

Namuose aš užmigau. Įėjau į vidų ir nugriuvau ant lovos. Miegojau tris paras... Atvažiavo „Greitoji pagalba“. „Ne, – pasakė gydytojas, – ji nenumirusi. Ji atsibus. Tai toks baisus miegas“.

Man buvo dvidešimt treji metai...

Atsimenu sapną... Ateina pas mane mano mirusi senelė, apsirengusi įkapėmis. Ir puošia eglutę. „Senele, kodėl pas mus eglutė? Juk dabar vasara?“ – „Taip reikia. Greitai tavo Vasenka pas mane ateis. O jis išaugo vidur miško“. Atsimenu sapną. Vasia ateina baltai apsirengęs ir šaukia Natašą. Mūsų mergaitę, kurios aš dar nepagimdžiau. Ji jau didelė. Paaugusi. Jis mėto ją iki lubų, ir jiedu juokiasi... O aš žiūriu į juos ir galvoju, kad laimė – tokia paprasta. Sapnuoju... Mudu braidom po vandenį. Ilgai ilgai einame... Prašė tikriausiai, kad aš neverkčiau... Davė ženklą. Iš tenai... Iš dangaus... *(Ilgam nutyla.)*

Po dviejų mėnesių nuvažiavau į Maskvą. Iš stoties – į kapines. Pas jį! Ir kapinėse man prasidėjo sąrėmiai... Vos tik ėmiau su juo kalbėtis... Iškvietė „Greitąją“... Gimdžiau pas tą pačią Angeliną Vasiljevną Guskovą. Ji mane dar tada buvo perspėjusi: „Gimdyti atvažiuok pas mus“. Pagimdžiau dviem savaitėm pirma laiko...

Man parodė... Mergaitė... „Natašenka, – pašaukiau. – Tėtė pavadino tave Natašenka“. Pažiūrėti sveikas kūdikis. Rankytės, kojytės... O jai buvo kepenų cirozė... Kepenyse – dvidešimt aštuoni rentgenai... Įgimta širdies yda... Po keturių valandų pasakė, kad mergaitė mirė... Ir vėl, kad mes jums jos neatiduosim! Kaip

tai neatiduosite?! Tai aš jos jums neatiduosiu! Jūs norite ją paimti mokslui, o aš nekenčiu jūsų mokslo! Nekenčiu! Jis atėmė iš manęs vyrą, o dabar dar nori... Neatiduosiu! Aš palaidosiu ją pati. Greta jo... *(Tyli.)*

Vis ne tuos žodžius jums sakau... Ne tokius... Negalima man šaukti po insulto. Ir verkti negalima. Todėl ir žodžiai ne tie... Bet pasakysiu... Dar niekas nežino... Kai aš neatidaviau jiems savo mergaitės... Mūsų mergaitės... Tada jie atnešė man medinę dėžutę: „Ji – ten". Aš pažiūrėjau... Buvo suvystyta vystyklais... Ir tada aš pravirkau: „Padėkite ją prie jo kojų. Pasakykite, kad tai mūsų Natašenka".

Ten, ant kapo neužrašyta: Nataša Ignatenko... Ten tiktai jo vardas... Ji juk buvo be vardo, be nieko...

Aš ateinu pas juodu visada su dviem puokštėmis: vieną – jam, antrą – ant kampelio dedu jai. Šliaužioju prie kapo keliaklupsčia... Visada keliaklupsčia...

...Kijeve man davė butą. Dideliame name, kur gyvena visi, kas iš atominės elektrinės. Butas didelis, dviejų kambarių, apie kokį mudu su Vasia svajojome. O aš jame ėjau iš proto! Kiekviename kampe, kur bepažvelgčiau – visur jis... Pradėjau remontą, kad tik nesėdėčiau, kad tik užsimirščiau. Ir taip dvejus metus... Sapnuoju sapną... Mudu einam, o jis basas... „Kodėl tu visada neapsiavęs?" – „Ogi todėl, kad neturiu kuo". Nuėjau į cerkvę... Šventikas mane pamokė: „Reikia nupirkti didelio numerio šlepetes ir įdėti kam nors į karstą. Parašyti raštelį, – kad tai jam". Aš taip ir padariau... Nuvažiavau į Maskvą ir iškart – į cerkvę. Maskvoje aš

prie jo arčiau... Jis ten guli, Mitino kapinėse... Pasakoju patarnautojui, kad taip ir taip, man reikia šlepetes perduoti. Klausia: „O ar žinai, kaip reikia tai daryti?“ Paaiškino... Kaip tik įnešė pašarvoti vieną senuką. Aš priėjau prie karsto, pakeliu užtiesalą ir dedu ten šlepetes. „O raštelį ar parašei?“ – „Taip, parašiau, bet nenurodžiau, kokiose kapinėse guli“. – „Ten jie visi viename pasaulyje. Suras“.

Neturėjau jokio noro gyventi. Naktimis stovėdavau prie lango, žiūrėdavau į dangų: „Vasenka, ką man daryti? Aš nenoriu be tavęs gyventi“. Dieną, būdavo, einu pro vaikų darželį, sustoju ir stoviu... Galėjau žiūrėti ir žiūrėti į vaikus... Aš ėjau iš proto! Ir ėmiau naktimis prašyti: „Vasenka, aš pagimdysiu kūdikį. Jau bijau būti viena. Ilgiau neištversiu, Vasenka!“ O kartais taip paprašau: „Vasenka, man nereikia vyro. Geresnio už tave man nebus. Aš noriu kūdikėlio“.

Man buvo dvidešimt penkeri metai...

Aš radau vyrą... Viską jam atvirai pasakiau. Visą teisybę. Mes susitikinėjome, bet niekada jo namo nekviesdavau. Negalėjau. Ten – Vasia...

Dirbau konditere... Puošiu tortą, o ašaros rieda... Aš neverkiu, o ašaros rieda... Vienintelis dalykas, ko merginų prašiau: „Nesigailėkite manęs. Pradėsit gailėti, išeisiu“. Aš norėjau būti kaip visi...

Atnešė man Vasios ordiną... Raudonos spalvos... Ilgai negalėjau į jį žiūrėti... Riedėjo ašaros...

... Pagimdžiau berniuką. Dabar turiu kuo gyventi, kuo kvėpuoti. Jis puikiai viską supranta: „Mamyte, jei-

gu aš išvažiuosiu pas senelę dviem dienoms tu kvėpuoti galėsi?" Negalėsiu! Net dienai bijau su juo išsiskirti. Mudu ėjome gatve... Ir jaučiu, krentu... Tada mane ištiko insultas... Ten, gatvėje... „Mamyte, tau vandenuko duoti!" – „Ne, tu stovėk šalia manęs. Niekur neik". Griebiau jį už rankos. Toliau neatsimenu... Atmerkiau akis ligoninėje... Bet taip buvau pagriebusi, kad gydytojai vos atgniaužė mano pirštus. Jo ranka ilgai buvo mėlyna. Dabar, kai išeinu iš namų, jis sako: „Mamyte, tik negriebk manęs už rankos. Aš niekur nuo tavęs nenueisiu". Jis irgi serga: dvi savaitės mokykloje, dvi namie su gydytoju. Štai taip ir gyvename. Bijome vienas dėl kito. O kiekviename kampe Vasia. Jo nuotraukos... Naktį su juo kalbuosi...

Mano kaimynystėje gyvena visi elektrinės darbuotojai, kaip mes sakome, vachtininkai. Visą gyvenimą atominėje elektrinėje išdirbę. Iki šiol važinėja ten budėti. Daugelis baisiai serga, liko invalidai, bet elektrinės nemeta. Kur ir kam jie šiandieną reikalingi? Daug jų miršta. Staiga. Sėdėjo ant suoliuko – ir nugriuvo. Išėjo, laukė autobuso – ir nugriuvo. Jie miršta, bet jų niekas kaip reikiant neišklausinėjo. Nepaklausė, ką mes išgyvenome... Apie mirtį žmonės nenori klausytis. Apie tai, kas baisu...

Bet aš jums papasakojau apie meilę... kaip aš mylėjau".

Liudmila Ignateno, žuvusio ugniagesio
Vasilijaus Ignatenkos žmona

AUTORĖS INTERVIU SU PAČIA SAVIMI APIE PRALEISTĄ ISTORIJOS TARPSNĮ

– Praėjo dešimt metų... Černobylis jau tapo metafora, simboliu. Ir netgi istorija. Parašyta dešimtys knygų, nufilmuoti tūkstančiai metrų videojuostos. Mums atrodo, jog žinome apie Černobylį viską: faktus, vardus, skaičius. Ką dar galima prie to pridurti? Be to, natūralu, kad žmonės nori pamiršti Černobylį, įtikinę save, kad jis jau praeity...

Apie ką ši knyga? Kodėl aš ją parašiau?

– Ši knyga ne apie Černobylį, bet apie Černobylio pasaulį. Apie tai, kas mums menkai žinoma. Beveik nieko. Praleistas istorijos tarpsnis – taip aš ją pavadinčiau. Mane domino ne pats įvykis: kas atsitiko tą naktį elektrinėje ir kas kaltas, kokie buvo priimami sprendimai, kiek tonų smėlio ir betono prireikė supilti sarkofagui virš tos velnio skylės, bet pojūčiai, jausmai žmonių, susidūrusių su nežinomybe. Su paslaptimi. Černobylis – paslaptis, kurią mes dar turėsime atskleisti. Galbūt dvidešimt pirmajame amžiuje. Iššūkis jam. Ką žmogus ten sužinojo, įspėjo, atrado pats savyje? Kaip pažvelgė į pasaulį? Tai jausmų, o ne įvykio rekonstrukcija.

Anksčiau rašydama knygas aš stebėdavau kitų kančias, o dabar pati tokia pat liudininkė, kaip ir visi. Ma-

no gyvenimas taip pat šio įvykio dalis, aš čia gyvenu. Černobylio žemėje. Mažoje Baltarusijoje, apie kurią anksčiau pasaulis beveik negirdėjo. Šalyje, apie kurią dabar kalbama, kad tai jau ne žemė, o Černobylio laboratorija. Baltarusiai – Černobylio žmonės. Černobylis virto mūsų namais, mūsų tautos likimu. Aš negalėjau neparašyti šios knygos...

– Tai kas gi tasai Černobylis? Kažkoks ženklas? Ar vis dėlto milžiniška technologinė katastrofa, nesulyginama nė su kuo, kas yra atsitikę anksčiau?

– Tai daugiau nei katastrofa... Kaip tik bandymas priskirti Černobylį prie žinomiausių katastrofų ir trukdo mums jį suprasti. Tartum visą laiką eitume klaidinga kryptimi. Senosios patirties čia aiškiai nepakanka. Po Černobylio gyvename kitame pasaulyje, ankstesnio pasaulio nebėra. Bet žmogus nenori apie tai mąstyti, nes apie tai niekada nesusimąstė. Jis užkluptas netikėtai.

Ne kartą girdėjau iš savo pašnekovų vienodus prisipažinimus: „Nerandu žodžių apsakyti tam, ką mačiau ir išgyvenau“, „nė vienoje knygoje apie tai nebuvau skaitęs nei kine matęs“, „niekas anksčiau man nieko panašaus nėra pasakojęs“. Prisipažinimai kartojosi, ir aš sąmoningai neišbraukiau tų pasikartojimų knygoje. Ir apskritai pasikartojimų pasitaikys daug. Palikau, neišbraukiau ne tik dėl tikrumo, „nedirbtinės tiesos“, man atrodė, kad jie dar atspindi ir to įvykio neįprastumą. Viskas pirmąkart apibrėžiama, pasakoma garsiai. Atsitiko kažkas, kam mes neturime nei vaizdinių sistemos,

nei analogų, nei patirties, prie ko nepritaikytas nei mūsų regėjimas, nei mūsų ausys, net mūsų žodynas netinka. Visas vidaus instrumentas. Jis nustatytas taip, kad žmogus galėtų pamatyti, išgirsti arba paliesti. O čia nieko to neįmanoma. Kad ką nors suprastų, žmogus turi peržengti savo suvokimo ribas.

Prasidėjo nauja jausmų istorija...

– Bet žmogus ir įvykis ne visada tolygūs? Dažniausiai netolygūs...

– Aš ieškojau sukrėsto žmogaus. Pasijutusio su šiuo įvykiu vienas prieš vieną. Susimąsčiusio.

Trejus metus važinėjau ir visų klausinėjau: elektrinės darbuotojų, mokslininkų, buvusių partinių valdininkų, medikų, kareivių, persikėlėlių, sugrįžusių tenai savavališkai... Įvairių profesijų, likimų, kartų ir temperamentų žmonės... Tikintys ir ateistai. Valstiečiai ir intelektualai. Černobylis – pagrindinis jų pasaulio turinys. Juo užnuodyta viskas viduje ir aplinkui, ne tik žemė ir vanduo. Visas jų laikas.

Įvykis, papasakotas vieno žmogaus, – jo likimas, daugelio žmonių – jau istorija. Sunkiausia suderinti dvi tiesas – asmeninę ir visuotinę. O šiandien žmogus epochų lūžyje...

Sutapo dvi katastrofos: socialinė – mūsų akyse grimzta po vandeniu milžiniškas socializmo žemynas, ir kosminė – Černobylis. Du globaliniai sprogimai. Ir pirmasis – artimesnis, suprantamesnis. Žmonės susirūpinę šia diena ir buitimi: už ką nusipirkti, kur važiuoti? Kuo tikėti? Po kokiomis vėliavomis vėl stoti? Tai

išgyvena visi ir kiekvienas. O apie Černobylį norėtų pamiršti. Iš pradžių vylėsi jį nugalėti, bet, supratę, kokios bergždžios jų pastangos, nutilo. Sunku apsiginti nuo to, ko nežinai. Ko nežino žmonija. Černobylis perkėlė mus iš vieno laiko į kitą.

Prieš mus realybė, nauja visiems...

Tačiau apie ką žmogus bekalbėtų, jis atsiskleidžia ir pats. Kas mes per žmonės?

Mūsų istorija – tai kentėjimo istorija. Kentėjimas – mūsų užuoglauda. Mūsų kultas. Mes jo užhipnotizuoti. Bet man norėjosi paklausti ir apie kitką – apie žmogaus gyvenimo, mūsų buvimo žemėje prasmę.

Važinėjau, kalbėjausi, užrašinėjau. Šitie žmonės pirmieji... pamatė tai, ką mes tik manome esant. Kas visiems – dar paslaptis. Bet apie tai papasakos jie patys...

Ne kartą man rodėsi, jog užrašinėju ateitį...

PIRMAS SKYRIUS

MIRUSIŲJŲ ŽEMĖ

MONOLOGAS APIE TAI, KODĖL ŽMONĖS PRISIMENA

„Jūs ėmėtės apie tai rašyti? Apie tai! O aš nenoriu, kad apie mane žinotų... Ką aš ten patyriau... Viena vertus, lyg ir noriu atsiverti, išsikalbėti, o antra vertus, – jaučiu, kaip apsinuoginu, o šito nesinorėtų...

Pamenate Tolstojų? Pjeras Bezuchovas toks sukrėstas po karo, jog jam atrodo – jis ir visas pasaulis pasikeitė amžinai. Bet praeina kiek laiko, ir jis sako sau: „Vėl taip pat barsiu vežiką, taip pat niurzgėsiu". Kodėl tada žmonės prisimena? Kad atstatytų tiesą? Teisingumą? Išsilaisvintų ir pamirštų? Supranta, jog jie – grandiozinio įvykio dalyviai? Ar ieško praeity apgynimo? Nepaisant to, kad atsiminimai – trapus dalykas, efemeriškas, tai nėra tikslus žinojimas, o žmogaus spėliojimas apie save patį. Tai dar ne žinojimas, tai tiktai jausmai.

Mano jausmas... Aš kankinausi, rausiausi atmintyje ir atsiminiau...

Baisiausia man nutiko vaikystėje... Tai – karas...

Pamenu, kaip mes, vaikėzai, žaisdavome „tėtes ir mamas": išrengdavome mažylius ir guldydavome juos vieną ant kito... Tai buvo pirmieji vaikai, gimę po karo. Visas kaimas žinodavo, kokius žodžius kuris jau taria, kada pradėjo vaikščioti, todėl kad per karą vaikus buvo pamiršę. Mes laukėme atsirandant gyvybės. „Tėtės ir mamos" – taip vadinosi mūsų žaidimas. Mes norėjome išvysti gyvybės atsiradimą... O patys buvome aštuonerių dešimties metų...

Aš mačiau, kaip moteris galavosi. Krūmuose paupy. Paėmus plytą, daužė sau per galvą. Ji buvo nėščia nuo policajaus, kurio nekentė visas kaimas. Dar vaikas būdamas matydavau, kaip katė atsiveda kačiukų. Padėdavau motinai traukti iš karvės veršiuką, vesdavau pas kuilį kiaulę... Atsimenu... Atsimenu, kaip atvežė sušaudytą tėvą, su mamos numegztu megztiniu. Tėvas, matyt, buvo sušaudytas iš kulkosvaidžio ar automato ir kažkas kruvina tiesiog gabalais lindo iš po megztinio. Jis gulėjo ant mūsų vienintelės lovos, daugiau nebuvo kur paguldyti. Paskui jį palaidojo priešais trobą. Ir žemė nebuvo lengva, o sunkus molis. Nuo lysvių burokams. Aplink vyko mūšiai... Gatvėje tysojo užmušti arkliai ir žmonės...

Man tie atsiminimai buvo tokie uždari, kad garsiai apie juos nekalbėjau...

Tada mirtį suvokdavau taip pat, kaip ir gimimą... Man kildavo vienodi jausmai, kai iš karvės atsirasdavo veršelis... Katė atsivesdavo kačiukų... Ir kai moteris žudėsi krūmuose... Kažkodėl šitai man atrodė tas pats... Ir gimimas, ir mirtis...

Atmenu iš vaikystės kvapą troboje, kai skerdžia meitėlį... Jūs tik palietėte mane, ir aš jau krentu, krentu tenai... Į košmarą... Į siaubą... Skrendu...

Dar atmenu, kaip mus, mažiukus, moterys vesdavosi į pirtį. Kaip visoms moterims, ir mano motinai, iškrisdavo gimda (mes tai jau suprasdavome), jos parišdavo ją skudurais. Aš tai mačiau... Gimdos išeidavo nuo sunkaus darbo. Vyrų nebuvo, juos išžudė fronte ar

partizanaujant, arklių irgi nebuvo, moterys traukdavo plūgą pačios. Ardavo savo daržus, kolūkio laukus. Kai užaugau ir tekdavo suartėti su moterimi, tai prisimindavau ... ką tada mačiau pirtyje...

Norėjau užmiršti. Viską užmiršti... Užmiršdavau... Maniau, kad baisiausia man jau buvo nutikę... Karas...

Bet štai nuvažiavau į Černobylio zoną... Daug kartų ten buvau... Ir ten supratau, kad aš neapsaugotas. Aš irstu... Praeitis manęs jau nesaugo..."

Piotras S., psichologas

MONOLOGAS APIE TAI, KAD GALIMA PASIŠNEKĖTI IR SU GYVAISIAIS, IR SU MIRUSIAIS

„Naktį į kiemą įėjo vilkas. Pažvelgiau pro langą – stovi ir spygso akimis. Lyg žibintais...

Aš prie visko pripratau. Septynerius metus gyvenu viena, septyneri metai, kaip žmonės išvažiavo... Naktį, pasitaiko, sėdžiu, kol išaušta, ir galvoju, galvoju. Ir šiandien visą naktį ant lovos susirietusi išsėdėjau, o paskui išėjau pažiūrėti, kokia saulelė. Ką aš jums pasakysiu? Pats teisingiausias dalykas pasaulyje mirtis. Niekas dar neišsipirko. Žemė visus priima: ir gerus, ir piktus, ir nusidėjėlius. O daugiau teisingumo šiame pasaulyje nėra. Aš sunkiai ir dorai visą gyvenimą dirbau.

Sąžiningai gyvenau. O man teisingumo neteko. Dievas kažkur dalino, kol mano eilė priėjo – jis jau nebeturėjo ko man duoti. Jaunas gali mirti, o senas turi... Iš pradžių aš žmonių laukiau, maniau – visi grįš. Niekas amžinai nevažiavo, važiavo laikinai. O dabar mirties laukiu... Numirti ne sunku, o baisu. Cerkvės nėra... Šventikas neatvažiuoja... Kam nunešiu savo nuodėmes... Neturiu kam...

...Pirmą kartą kai pasakė, kad pas mus radiacija, tai mes pagalvojom, kad tai kažkokia liga: kas suserga – iškart numiršta. Ne, sako, tai kažkas tokio, kas paviršiuj guli ir į žemę lenda, o pamatyti negali. Žvėris gal mato ir girdi, o žmogus ne. Netiesa! Aš mačiau... Tas cezijus pas mane darže mėtėsi, kol lietus jį išmirkė. Spalva jo tokia rašalinė... Guli ir mirguliuoja gabaliukai. Parbėgau iš kolūkio lauko, nuėjau į savo daržą... Toks mėlynas gabalėlis... O už dviejų šimtų metrų dar vienas... Didumo sulig skarele, kur ant mano galvos. Šūktelėjau kaimynei, kitoms moteriškėms, mes viską apibėgome. Visus daržus, lauką aplink... Gal du hektarus... Gal keturis nemažus gabalėlius radome... O vienas buvo raudonos spalvos... Rytojaus dieną ėmė krapnoti lietus. Iš pat ryto. Ir iki pietų jų neliko. Atvažiavo milicija, o jau nebuvo ko rodyti. Tiktai papasakojome. Gabalėliai va tokie... *(Rodo rankomis.)* Kaip mano skarelė. Mėlyni ir raudoni...

Mes nelabai bijojome tos radiacijos... Jei nebūtume jos pamatę, gal ir būtume bijoję, o kai pažiūrėjome, tai jau ne taip baisu. Milicija su kareiviais lenteles

pastatė. Kam prie namo, kitur gatvėje – užrašė: septyniasdešimt kiuri, šešiasdešimt kiuri... Amžių nugyvenome savo bulveles valgydami, o čia sako – negalima! Kam vargai, kam juokai... Patarė darže dirbti su marliniais raiščiais ir guminėmis pirštinėmis... O paskui dar vienas labai didelis mokslininkas atvažiavo ir klube aiškino, kad malkas reikia plauti... Stebuklai! Kad man ausys nudžiūtų! Įsakė perskalbti užvalkalus, paklodes, užuolaidas... Betgi jie pirkioje! Spintose ir skryniose. O iš kur troboje bus radiacija? Už stiklo? Už durų? Keista! Tu ieškok jos miške, lauke... Šulinius užrakino, apsuko celofano plėvele... Vanduo "nešvarus"... Argi jis nešvarus, jis toks švarus! Prikalbėjo gyvą galą. Jūs visi mirsite... Reikia išvažiuoti... Evakuotis...

Išsigando žmonės... Įsibaugino... Kai kurie puolė naktimis savo turtą užkasinėti. Ir aš drabužius susidėjau... Pagyrimo raštus už dorą darbą ir kapeiką, kiek turėjau, taupiau. Toks liūdesys! Toks liūdesys graužė širdį! Kad aš numirčiau, jei netiesą sakau! Staiga girdžiu, kad viename kaime kareiviai žmones evakavo, o senis su sene pasiliko. Kai pasakė, kad žmones kels, ves į autobusus, jiedu pasiėmę karvutę patraukė į mišką. Ten ir pralaukė. Iš kur ta nelaimė randasi? *(Verkia.)* Nepatvarus mūsų gyvenimas... Nenoriu verkti, tik ašaros byra...

O! Pažiūrėkite pro langą – šarka atskrido... Nevaikau jų... Nors kartais šarkos iš tvarto kiaušinius vagia. Vis tiek nevaikau. Nieko nevaikau! Vakar kiškis buvo atbėgęs...

Va, kad taip kasdien troboje būtų žmonių. Čia netoli, kitame kaime, irgi moteriškė viena gyvena, aš sakau, kad pas mane persikeltų. Ką pagelbės, ko ne, bet nors bus kam žodį pratarti. Ką prisišaukti... Naktį man viskas skauda. Kojas suka, lyg skruzdės bėgiotų, nervas vaikšto. Tai paimu ko į rankas. Grūdų saujelę... Ir grumšt, grumšt. Nervas tada nurimsta... Kiek aš prisidirbau per savo amželį, kiek privargau! Visko gana, nieko nebenoriu. Numirčiau, tai pailsėčiau. Nežinau, kaip ten sielai, o kūnui bus ramu. Ir dukterų turiu, ir sūnų... Visi mieste... O aš niekur iš čia nenoriu! Davė Dievas metų, bet nedavė dalios. Žinau, kad įsiėda senas žmogus, vaikai pakenčia, pakenčia ir užgauna. Džiaukis vaikais, kol maži. Mūsų moterys, kurios išvažiavo į miestą, visos verkia. Tai marti skriaudžia, tai duktė. Grįžti nori. Mano žmogus čia... Guli kapelyje... Kapinėse. Jeigu čia negulėtų, gal kitur kur gyventų. Ir aš su juo. *(Staiga linksmai.)* O ko važiuoti? Čia gerai! Viskas auga, viskas žydi. Nuo vabalėlio iki žvėries – visi gyvena.

Aš viską jums atsiminsiu... Skrenda lėktuvai ir skrenda. Kiekvieną dienelę. Žemai žemai virš galvų. Skrenda į reaktorių. Į elektrinę. Vienas po kito. O pas mus – evakuacija. Perkeldinimas. Šturmuoja trobas. Žmonės užsidarinėjo, išsislapstė. Galvijai mauroja, vaikai verkia. Karas! O saulė šviečia... Aš atsisėdau ir neinu iš trobos, tiesa, neužsirakinau. Pasibeldė kareiviai: „Kaip, šeimininke, susiruošei?“ Klausiu: „Jėga man rankas ir kojas surišite?“ Patylėjo, patylėjo ir išėjo. Jaunučiai,

jaunučiai. Vaikai! Moterys keliais priešais namus šliaužiojo... Meldėsi... Kareiviai už parankių vieną, kitą – ir į mašiną. O aš įgrasinau, kuris mane palies, bent užkabins, tas lazda gaus. Keikėsi! Smarkiai keikėsi! Neverkiau. Tada neverkiau.

Sėdžiu troboje. Šauksmas! Riksmas! O paskui stojo tyla... Viskas nutilo. Pirmąją dieną neišėjau iš trobos...

Pasakojo: ėjo žmonių kolona... Ir kolona galvijų. Karas!

Maniškis mėgdavo sakyti, kad žmogus galvoja vienaip, o Dievas patvarko savaip. Kaip kam skirta. Iš jaunų, kurie išvažiavo, jau yra mirusių. Naujoje vietoje. O aš su lazdele – vaikštau. Trepsiu. Liūdna pasidaro, paverkiu. Kaimas tuščias... O paukščių čia visokių... Skraido... Ir briedis ateina, nors tu ką... *(Verkia.)*

Aš viską prisiminsiu... Žmonės išsivažinėjo, o kates ir šunis paliko. Pirmąsias dienas aš vaikščiojau ir visiems pieno pildavau, kiekvienam šuniui duodavau po gabalą duonos. Jie stovėjo prie savo kiemų ir laukė šeimininkų. Ilgai laukė žmonių. Alkanos katės ėsdavo agurkus... Pomidorus... Iki rudens pjoviau žolę priešais kaimynės vartelius. Tvora nugriuvo, tvorą jai prikaliau. Laukiau žmonių... Kaimynų šuniuką Žučioku vadino. „Žučiokai, – prašau, – jeigu pirmas žmogų pamatysi, šūktelk man“.

Naktį sapnuoju, kaip mane evakuoja... Karininkas rėkia: „Šeimininke, mes greitai viską sudeginsim ir užkalsim. Išeik!“ Ir veža mane kažin kur, į kažkokią nepažįstamą vietą. Neaiškią. Ir ne miestas, ir ne kaimas. Ir ne žemė...

Atsitiko toks dalykas... Turėjau gerą katinėlį. Vaską. Žiemą užpuolė alkanos žiurkės, nėra rodos... Po antklode lįsdavo... Grūdai statinėje – skylę prasigraužė. Tai Vaska išgelbėjo... Be jo būčiau pražuvusi... Mudu su juo pasišnekam, papietaujam. O paskui Vaska dingo... Gal alkani šunys užpuolė ir suėdė? Jie vis lakstė alkani, kol išdvėsė, katės buvo tokios alkanos, kad kačiukus ėdė, vasarą neėsdavo, tik žiemą. Atleisk, Viešpatie! O vieną moteriškę žiurkės užgraužė... Suėdė. Rudos žiurkės... Teisybė ar ne, o šneka. Ir valkatos aplinkui bastosi... Pirmaisiais metais turto užteko... Marškiniai, palaidinės, kailiniai... Imk ir vežk į sendaikčių turgų... Va jie prisigeria, dainas traukia. Plūstasi. Vienas nuo dviračio nugriuvo ir užmigo gatvėje. Tai ryte rado du kauliukus ir dviratį. Ar teisybė, ar ne? Nepasakysiu. Taip šneka.

Čia visi gyvena. Na, visi, kas gyvas! Driežai, varlės. Ir sliekai. Ir pelių yra! Visko yra! Ypač gera pavasarį. Mėgstu, kai alyvos žydi. Ievos kvepia. Kol kojos tvirtai laikė, pati duonos eidavau, tik į vieną pusę penkiolika kilometrų. Jauna būčiau dumte nudūmusi. Buvau įpratusi. Po karo mes eidavome sėklų į Ukrainą. Po trisdešimt, penkiasdešimt kilometrų. Žmonės po pūdą nešdavo, o aš tris. Dabar per trobą kartais nepereinu. Senai bobai ir vasarą ant krosnies šalta. Milicininkai atvažiuoja kaimo tikrinti, man duonos atveža. Tik ką jie čia tikrina? Gyvenu tik aš ir katinėlis, čia jau kitas katinėlis. Milicija papypina, mudu apsidžiaugiam. Bėgame. Jam atveža kauliukų. O manęs klausinėja: „O jei-

gu užpuls banditai?" – „Ką jie iš manęs gaus? Ką paims? Sielą? Sielą ir teturiu". Geri vaikinukai... Juokiasi... Baterijas imtuvui atvežė, dabar radijo klausausi. Liudmilą Zykiną mėgstu, bet kažko retai ji dabar dainuoja. Matyt, paseno, kaip ir aš... Maniškis mėgdavo sakyti... Taip dar sakydavo: pasenai – ir daina sudainuota!

Papasakosiu, kaip katinėlį susiradau. Dingo mano Vaska... Ir dieną laukiu, ir dvi... Ir mėnesį... Na, visai viena buvau likusi. Nebėra su kuo sušnekti. Einu per kaimą, per svetimus sodelius šaukdama: Vaska, Murka... Vaska! Murka! Iš pradžių jų daug lakstė, o paskui visi kažkur dingo. Išgaišo. Mirtis nesirenka... Žemelė visus priima... Vaikštau aš, vaikštau. Dvi dienas šaukiau. Trečią dieną žiūriu – tupi prie parduotuvės... Mudu susižvalgėme... Jis džiaugias, ir aš džiaugiuosi. Tik kad žodžio nepasako. „Na, eime, – prašau, – eime namo". Tupi... Miau... Ėmiau jo prašyti: „Ko čia būsi vienas? Vilkai suės. Sudraskys. Eime. Aš kiaušinių turiu, lašinių". Bet kaip paaiškinti? Katinas žmonių kalbos nesupranta, o kaip jis tada mane suprato? Aš einu priekyje, jis bėga iš paskos. Miau... „Atpjausiu tau lašinių..." Miau... „Gyvensim abu..." Miau... „Pavadinsiu tave Vaska..." Miau... Ir va mudu jau dvi žiemas peržiemojom...

Naktį susapnuoju – kažkas pašaukė... Kaimynės balsas: „Zina!" Patyli... Ir vėl: „Zina!"

Liūdna pasidaro, paverkiu...

Nueinu į kapines. Mama ten guli... Maža dukrytė... Per karą nuo šiltinės numirė... Tik nunešėm ją į

kapus, užkasėm, išlindo iš už debesų saulelė. Ir šviečia šviečia. Nors grįžk ir atkask. Ir mano žmogus ten... Fedia... Pasėdžiu šalia visų. Padūsauju. O pasikalbėt galima ir su gyvaisiais, ir su mirusiais. Man jokio skirtumo. Ir tuos, ir anuos girdžiu. Kai tu viena... Ir kai liūdna... Be galo liūdna...

Prie pat kapinaičių gyveno mokytojas Ivanas Prochorovičius Gavrilenka, jis pas sūnų į Krymą išvažiavo. Už jo – Piotras Ivanovičius Miuskis... Traktorininkas... Stachanovietis, kažkada visi į stachanoviečius veržėsi. O ten toliau Miša Michaliovas, jis fermoje katilus kūreno. Miša numirė greitai. Išvažiavo – ir iškart numirė. Už jo – stovėjo zootechniko Stepano Bychovo namas ... Sudegė! Naktį pikti žmonės padegė. Atėjūnai. Stepanas ilgai nepagyveno. Kažkur Mogiliovo rajone palaidotas. Antras karas... Tiek žmonių praradom! Kovaliovas Vasilijus Makarovičius, Maksimas Nikiforenka... Aš kartais užmerkiu akis ir vaikštau po kaimą... Na, kokia, sakau jiems, čia radiacija, jei ir drugeliai skraido, ir kamanės dūzgia, ir mano Vaska peles gaudo. *(Verkia.)*

O mieloji, ar supratai mano liūdesį? Apsakysi žmonėms, o manęs gal jau ir nebebus. Ras žemelėje... Po šaknimis..."

Zinaida Jevdokimovna Kovalenka,
pasilikusi savavališkai

MONOLOGAS APIE GYVENIMĄ, UŽRAŠYTĄ ANT DURŲ

„Aš noriu paliudyti...

Tai buvo tada, prieš dešimtį metų, ir kiekvieną dieną man tarsi vyksta iš naujo. Viskas tebėra gyva.

Mes gyvenome Pripetėje. Tame pačiame mieste.

Aš ne rašytojas. Neaprašysiu. Mano proto neužtenka tam suprasti. Ir mano aukštojo išsilavinimo. Štai tu gyveni... Paprastas žmogus. Mažas. Toks, kokie visi aplinkui, – eini į darbą ir grįžti iš darbo. Gauni vidutinį atlyginimą. Kartą metuose važiuoji atostogauti. Normalus žmogus! Ir vieną dieną staiga pavirsti Černobylio žmogumi. Keistenybe! Kažkuo, kas visus domina ir ko niekas nepažįsta. Tu nori būti kaip visi, o jau nevalia. Tau nevalia. Į tave žiūri kitomis akimis. Tavęs klausia: ten buvo baisu? Kaip degė elektrinė? Ką tu matei? Ir apskritai, ar galėsi turėti vaikų? Ar žmona tavęs nepaliko? Pačioje pradžioje mes visi virtome keistenybėmis... Pats žodis „černobylietis" iki šiolei kaip gaisrinės signalas... Visi gręžiojasi į tavo pusę... Iš ten!

Tokie buvo pirmųjų dienų jausmai... Mes praradome ne miestą, o visą gyvenimą...

Išvažiavome iš namų trečiąją dieną... Reaktorius degė... Įsiminiau, kaip kažkas iš pažįstamų pasakė: „Kvepia reaktoriumi". Neapsakomas kvapas. Bet apie tai jau rašė laikraščiai. Pavertė Černobylį siaubo filmu, o

iš tikrųjų multiku. Aš papasakosiu tiktai savo... Savo tiesą...

Buvo taip... Pranešė per radiją: kačių imti nevalia! Kišu katę į lagaminą! O ji į lagaminą nenori, stengiasi ištrūkti. Apdraskė visus. Daiktų imti nevalia! Aš visų daiktų neimsiu, pasiimsiu tik vieną daiktą. Tiktai vieną! Aš turiu iškelti buto duris ir išsivežti, durų palikti negaliu... O įėjimą užkalsiu lentomis...

Mūsų durys... Mūsų talismanas! Šeimos relikvija. Ant šitų durų gulėjo mano tėvas. Nežinau, pagal kokį paprotį, ne visur taip, bet pas mus, sakė mama, velionį reikia paguldyti ant jo namų durų. Jis taip guli, kol atveža karstą. Aš sėdėjau prie tėvo visą naktį, jis gulėjo ant šitų durų... Namai atviri... Visą naktį... Ir ant šių durų iki pat viršaus rantai... Kaip aš augau... Pažymėta: pirma klasė, antra. Septinta. Prieš armiją... O šalia – kaip augo jau mano sūnus... Mano dukra... Ant šitų durų visas mūsų gyvenimas surašytas. Kaip aš jas paliksiu?

Paprašiau kaimyno, jis turėjo mašiną: „Padėk!" Bakstelėjo sau į smilkinį: girdi, tu, drauguži, iš galvos išsikraustei. Bet aš jas išsivežiau... Duris... Naktį... Ant motociklo... Per mišką... Išsivežiau po dvejų metų, kai mūsų butas jau buvo išplėštas. Apvogtas. Mane vijosi milicija: „Šaudysim! Šausim!" Aišku, jie palaikė mane plėšiku. Duris iš savo namų aš lyg ir pavogiau...

... Išsiunčiau dukrą su žmona į ligoninę. Joms ant kūno išplito juodos dėmės. Tai atsiranda, tai vėl išnyks-

ta. Didumo sulig penkiakapeikiu... O nieko neskauda... Jas ištyrė. Aš paklausiau: „Sakykite, kokie rezultatai?" – „Ne jums". – „O kam gi?"

Aplinkui tada visi kalbėjo: numirsime, numirsime... Iki dutūkstantųjų metų baltarusių neliks. Dukrai buvo šešeri metai. Guldau ją miegoti, ji man šnibžda į ausį: „Tėti, aš noriu gyventi, aš dar maža". O aš maniau, ji nieko nesupranta...

Ar jūs galite įsivaizduoti iškart septynias nuplikusias mergaites? Palatoje jų buvo septynios... Ne, gana! Kai aš pasakoju, mane apima toks jausmas, širdis šnibžda – tu darai išdavystę. Todėl kad aš turiu pasakoti apie ją, kaip apie svetimą... Apie jos kančias... Žmona parėjo iš ligoninės... Neištvėrė: „Geriau jau ji numirtų, negu taip kankintųsi. Arba aš numirčiau, kad daugiau nematyčiau". Ne, gana! Nebegaliu. Ne!

Paguldėme ją ant durų... Ant durų, ant kurių kažkada gulėjo mano tėvas. Kol atvežė mažytį karstelį... Jis buvo mažas, kaip didelės lėlės dėžė.

Aš noriu paliudyti – mano dukra mirė nuo Černobylio. O iš mūsų nori, kad šito neatsimintume".

Nikolajus Fomičius Kaluginas,
tėvas

VIENO KAIMO MONOLOGAS APIE TAI, KAIP ŠAUKTI SIELAS IŠ DANGAUS, KAIP SU JOMIS PAVERKTI IR PASIVAIŠINTI

Baltojo Kranto kaimas Gomelio srities Narovlios rajone.

Kalba: Ana Pavlovna Artiušenko, Ieva Adamovna Artiušenko, Vasilijus Nikolajevičius Artiušenka, Sofija Nikolajevna Moroz, Nadežda Borisovna Nikolajenko, Aleksandras Fedorovičius Nikolajenka, Michailas Martynovičius Lisas.

– Sveteliai pas mus... Gerieji žmonės... Nenujaučiau, kad ateisit... Jokio ženklo... Kartais delnas niežti – pasisveikinsi. O šiandien ničnieko nenujaučiau. Tik lakštingala visą naktį suokė – prieš saulėtą dieną. Oi! Mūsų moteriškės akimirksniu subėgs. Antai Nadia jau lekia...

– Ir išgyvenom viską, iškentėjom...

– Oi, nenoriu prisiminti. Baisu. Varė mus lauk, kareiviai varė. Karinės technikos privažiavo. Automobilių. Vienas tėvukas, senas... Jau gulėjo. Prie mirties. Kur važiuoti? „Aš va atsikelsiu, – verkė, – ir eisiu į kapines. Savo kojomis“. Kiek mums už trobas sumokėjo? Kiek? Pažiūrėkite, kokia čia grožybė! Kas mums už tą grožybę sumokės? Kurortinė zona!

– Lėktuvai, sraigtasparniai – gaudesys. Kamazai su priekabomis... Kareiviai. Na, manau, prasidėjo karas. Su kinais arba amerikiečiais.

– Vyras parėjo iš kolūkio susirinkimo ir sako: „Rytoj mus evakuoja“. O aš: „Kaipgi bulvės? Nenukasėm, nespėjom“. Beldžia į duris kaimynas, ir sėdo jiedu su maniškiu gerti. Išgėrė ir ėmė keikti pirmininką: „Nevažiuosim, ir baigta. Karą atlaikėm, o čia radiacija“. Nors žemėn lįsk. Nevažiuosim!

– Iš pradžių manėm, kad visi išmirsim po dviejų trijų mėnesių. Taip mums sakė. Agitavo. Gąsdino. Dėkui Dievui – gyvi!

– Dėkui Dievui! Dėkui Dievui!

– Niekas nežino, kaip aname pasaulyje. Čia geriau... Aiškiau. Kaip mano mama sakydavo: gyveni, džiaugiesi ir dainas dainuoji.

– Į cerkvę nueinam, pasimeldžiam.

– Išvažiavom... Įsidėjau į maišiuką žemės nuo mamos kapelio. Paklūpėjau ant kelių: „Atleisk, kad mes tave paliekam“. Naktį nuėjau pas ją ir nebijojau. Žmonės savo pavardes ant trobų rašė. Ant sienojų. Ant tvorų. Ant asfalto.

– Kareiviai šunis galabijo. Šaudė. Pokšt, pokšt! Nuo tol nebegaliu klausytis, kaip gyvas padaras rėkia.

– Aš čia brigadininkavau. Keturiadešimt penkerius metus... Gailėjau žmonių... Maskvon į parodą savo linus vežėme, kolūkis siuntė. Ženklelį iš ten parsivežiau ir garbės raštą. Čia į mane pagarbiai: „Vasilijau Nikolajevičiau. Nikolajevičiau...“ O kas aš ten, naujoje vietoje? Senas diedas su skryblium. Čia lauksiu mirties, moteriškos man vandens atneš, trobą pašildys. Gailėdavau žmonių... Vakare eina moterys iš laukų ir dai-

nuoja, o aš žinau, kad jos nieko negaus. Už darbadienius vien brūkšniukai. O dainuoja...

– Kaime žmonės gyvena kartu... Draugėje...

– Sapnuoju sapną, tada jau mieste pas sūnų gyvenau. Sapnuoju... kad laukiu mirties. Ir sūnums prisakau: „Kai vešite mane į mūsų kapines, bent penkias minutes pastovėkite su manim prie gimtos trobos". Ir iš viršaus matau, kaip sūnūs mane veža...

– Kad ji ir užnuodyta, su radiacija, bet tai mano gimtinė. Niekur mes daugiau nereikalingi. Net paukščiui savas lizdas mielas...

– Baigsiu pasakoti... Gyvenau pas sūnų septintame aukšte. Būdavo, prieinu prie lango, žvilgteriu žemyn ir persižegnoju. Rodos, arklį girdžiu. Gaidį... Ir toks gailestis... Arba susapnuoju savo kiemą: karvę pririšu ir melžiu, melžiu... Atsibundu. Nenoriu keltis. Aš dar ten. Aš tai čia, tai ten.

– Dieną mes gyvenom naujoje vietoje, o naktimis gimtinėje. Per sapną.

– Žiemą čia naktys ilgos, sėdim, būna, ir skaičiuojam: kas jau numirė?

– Mano žmogus du mėnesius gulėjo... Tylėjo, nekalbėjo su manim. Lyg užsigavęs. Vaikštau po kiemą, įeinu: „Tėvai, kaip tu?" Išgirdęs balsą akis pakelia, o man jau lengviau. Lai guli, tyli, kad tik būtų troboje. Žmogui merdint, verkti nevalia. Pertrauksi jam mirtį, ilgai vargs. Aš žvakę iš spintos paėmiau ir į rankas jam įstačiau. Jis laiko ir kvėpuoja... Akys, matau, drumsčiasi... Neverkiau... Vieno prašiau: „Perduok ten svei-

kinimus mūsų dukrelei ir mano mylimai motulei“. Meldžiausi, kad mus kartu... Kai kurie Dievo ir išprašo, o man jis nedavė numirti. Gyvenu...

– O aš mirti nebijau. Niekas dukart negyvena. Ir lapas nukrenta, ir medis išvirsta.

– Moterėlės! Neverkit. Metų metus buvot pirmūnės. Stachanovietės. Staliną pergyvenot. Karą! Jeigu nesijuoktume ir nesidžiaugtume, tuoj nagines padžiautume. Taigi, šnekasi dvi černobylietės. Viena: „Girdėjai, mums visiems dabar baltakraujystė?“ Antroji: „Niekai! Aš vakar pirštą įsipjoviau, kraujas tekėjo raudonas“.

– Po savo stogu visaip patogu. Svetimas kampas ankštas.

– O mano mama kadaise mane mokino, kad reikia paimti ikoną ir apversti, ir kad ji taip tris dienas pakabėtų. Būk, kur nori, vis tiek tada namo grįši. Aš turėjau dvi karves ir dvi telyčias, penkias kiaules, žąsų, vištų. Šunį. Rankomis galvą susiimu ir vaikštau po sodą. O obuolių, kiek obuolių! Prapuolė viskas, tfiu, prapuolė!

– Išploviau trobą, krosnį nubaltinau... Reikia palikti duonos ant stalo ir druskos, dubenėlį ir tris šaukštus... Šaukštų tiek, kiek sielų troboje... Kad sugrįžtum...

– O vištų skiauterės buvo juodos, o ne raudonos. Nuo radiacijos.

– Tos radiacijos mano darže buvo. Daržas visas pabalo, baltutėlis, lyg kuo pabarstytas. Kažkokiais gabaliukais... Maniau, gal iš miško ko užnešė...

– Nenorėjome išvažiuoti. Oi, nenorėjome! Vyrai išgėrę po ratais šoko. Viršininkai vaikščiojo po trobas ir kiekvieną įkalbinėjo. Nurodė: „Mantos neimti!“

– Gyvuliai tris dienas negirdyti. Nešerti. Skers! Atvažiavo korespondentas iš laikraščio: girtos melžėjos jo vos neužmušė.

– Pirmininkas su kareiviais sukasi apie mano trobą... Gąsdina: „Išeik arba padegsim! Nagi, duok kanistrą su benzinu“. Subruzdau – čia rankšluostį nutveriu, čia pagalvę...

– O per karą kiaurą naktį pabūklai, būdavo, trinksi trinksi, pliekia pliekia. Mes žeminukę miške išsirausėm. Bombarduoja ir bombarduoja. Viską supleškino, sakytum, trobas, bet ir daržas, ir vyšnaitės sudegė. Kad tik nebūtų karo... Kaip aš jo bijau!

– Armėnų radijo klausia: „Ar galima valgyti Černobylio obuolius?“ Atsakymas: „Galima, tik graužtukus reikia giliai žemėn užkasti“.

– Davė mums naują namuką. Mūrinį. Tai, žinote, per septynerius metus nė vienos vinies neįkalėme. Svetimas. Viskas svetima. Mano vyras verkdavo ir verkdavo. Savaitę dirba kolūkyje su traktoriumi, laukia sekmadienio, o sekmadienį atsigula prie sienos ir rauda...

– Daugiau mūsų niekas neapgaus, niekur iš savo namų nepajudins. Parduotuvės nėra, ligoninės nėra. Šviesos nėra. Sėdim prie žibalinės lempos ir prie balanos. O mums gerai! Kad tik namie...

– Mieste marti, būdavo, vaikšto paskui mane po butą su skuduru, šluosto durų rankenas, kėdes... O vis-

kas už mano pinigus nupirkta, visi baldai ir „Žiguliai". Už tuos, kur atidavė man už trobą, už karvutę. Pinigai baigėsi, ir mamos nebereikia.

– Pinigus mūsų vaikai pasiėmė... O kas liko, suėdė infliacija. Gal kilogramą gerų saldainių už juos dabar benupirksi, o gal ir saldainiams nebeužtektų, kiek mums atidavė už ūkį, už trobas...

– Dvi savaites ėjau pėsčia... Ir karvutę vedžiausi... Žmonės neįsileisdavo pirkion... Miške nakvodavau...

– Bijo mūsų. Sako, užkrečiami. Už ką mus Dievas nubaudė? Už ką ant mūsų užpyko? Gyvename nežmoniškai, ne pagal Dievo įsakymus. Kankinam vienas kitą. Už tai.

– Mano anūkai vasarą buvo atvažiavę... Pirmais metais nevažiuodavo. Irgi bijojo... O dabar lanko, produktų jau imasi, ko duodi, viską pakuojasi. „Senele, – klausė, – ar skaitei knygą apie Robinzoną?" Gyveno vienas taip, kaip ir mes. Be žmonių. Aš pusę maišo degtukų atsivežiau... Kirvį ir kastuvą... O dabar turiu lašinių, kiaušinių, pieno – viską savo. Tik cukraus nepasisėsi. Žemės čia kiek nori! Kad ir šimtą hektarų susiark. O valdžios jokios. Čia žmogui niekas netrukdo... Nei viršininkai, niekas...

– Su mumis ir katinai sugrįžo. Ir šunys. Kartu pargrįžome. Kareiviai mūsų neleido. Omonas. Tai mes nakčia... Miško keliais... Partizanų...

– Nieko iš valstybės mums nereikia. Nieko neprašom. Tiktai nelieskit mūsų! Nei parduotuvės nereikia, nei autobuso. Duonos einam pėsčiomis... Dvidešimt

kilometrų. Tiktai nelieskit mūsų! Kaip norim, taip gyvenam.

– Taboru sugrįžom. Trys šeimos... O čia viskas išgrobstyta: krosnį sugriovė, langus, duris išlupo. Grindis. Lemputes, jungiklius, rozetes – viską išsukiojo. Nieko nepaliko. Štai šitomis rankomis viską pradėjau iš naujo, štai šitomis rankomis. O kaipgi!

– Laukinės žąsys girgsi – pavasaris atėjo. Sėti metas. O mes tuščiose trobose... Dar gerai, kad stogai liko...

– Milicija šaukė. Atvažiuoja su mašinomis, o mes – miškan. Kaip nuo vokiečių. Vieną kartą užsipuolė mus su prokuroru, tai jis grasino, kad teis pagal dešimtąjį straipsnį... Sakau: „Tegul man duoda metus kalėjimo, atsėdėsiu ir čia sugrįšiu". Jų reikalas parėkauti, o mūsų patylėti. Aš ordiną turiu, kaip pirmaujantis kombainininkas, o jis mane gasdina – pagal dešimtąjį straipsnį...

– Kasnakt man troba sapnuodavosi. Grįžtu – tai daržą kasu, tai lovą kloju... Ir vis ką nors randu: čia batelius, čia viščiukų... Viskas prieš gera, prieš džiaugsmą. Sugrįžom...

– Naktį Dievo prašome, o dieną milicininkų. Paklauskit manęs: „Ko tu verki?" Aš nežinau, ko verkiu. Džiaugiuosi, kad savam kieme gyvenu.

– Ir išgyvenom viską, iškentėjom...

– Nusigavau iki daktaro: „Mielasis, kojelės nelaiko. Sąnarius skauda". – „Karvutę reikia atiduoti, bobut. Pienas užnuodytas". – „Oi, ne, – verkauju, – kojeles skau-

da, kelius skauda, o karvutės neatiduosiu. Mano maitintojėlė".

– Turiu septynis vaikus. Visi miestuose gyvena. Aš čia viena. Išsiilgstu, atsisėdu po jų nuotraukomis... Šnekuosi. Viena pati. Viską viena darau. Namą nusidažiau, šešias skardines dažų sunaudojau. Štai taip ir gyvenu. Užauginau keturis sūnus ir tris dukras. O vyras anksti mirė. Viena.

– Vilką buvau sutikęs va taip: stovim akis į akį. Pažiūrėjom viens į kitą... Jis šoko į šalį... Nudūmė. Tai man iš siaubo kepurė pakilo.

– Kiekvienas žvėris žmogaus bijo. Žvėries neliesk, ir jis tave apeis. Anksčiau vaikščioji po mišką, išgirsti balsą, bėgi prie žmonių, o dabar žmogus nuo žmogaus slepiasi. Neduok Dieve susitikti miške žmogų!

– Viskas, kas Biblijoje parašyta, viskas pildosi. Ten ir apie mūsų kolūkį parašyta... Ir apie Gorbačiovą... Kad bus didelis viršininkas su žyme ir didžioji valstybė subyrės. O paskui prasidės Dievo teismas... Kas miestuose gyvena, visi žus, o kaime liks vienas žmogus. Žmogus džiaugsis pamatęs žmogaus pėdsaką! Ne žmogų, o tiktai pėdsaką ...

– O šviesa pas mus – lempa. Žibalinė. A-a... Moteriškės jau sakė jums. Pasipjaunam meitėlį, į rūsį nešam arba į žemę užkasam. Žemėje mėsa tris dienas išsilaiko. Degtinė pas mus iš savų grūdų.

– Turiu du maišus druskos... Neprapulsim be valstybės! Malkų pilna – aplink miškas. Troba šilta. Lempa dega. Gera! Ožką laikau, ožiuką, tris kiaules, ke-

turiolika vištų. Žemės – per akis, žolės – per akis. Vanduo šulinyje. Laisvė! Mums gerai! Pas mus čia ne kolūkis, o komuna. Dar vieną arkliuką nusipirksim, ir tada nieko daugiau nebereikės. Vieną arkliuką...

– Mes ne namo sugrįžom, kaip vienas korespondentas čia buvo ir stebėjosi, o šimtą metų į praeitį. Javus pjautuvu pjaunam, dalgiu šienaujam. Grūdus spragilais kuliam tiesiog ant asfalto.

– Per karą trobas sudegino, gyvenome žemėje. Žeminėse. Mano brolį užmušė ir du sūnėnus. Iš viso giminėje žuvo septyniolika žmonių. Mama verkdavo ir verkdavo. O vaikščiojo tokia senutė po kaimus duoneliaudama. „Vis gedi? – sako mamai. – Negedėk. Kas atidavė gyvybę už kitus, tas šventas žmogus“. Ir aš viską už Tėvynę galiu... Tiktai negaliu žudyti ... Aš – mokytoja, aš mokiau mylėti žmogų. Sakiau: „Gėris visada laimi “. Vaikai, jie maži, tyros širdys.

– Černobylis... Visų karų karas. Žmogui niekur nėra išsigelbėjimo. Nei žemėje, nei vandenyje, nei danguje.

– Televizoriaus neturime nei radijo. Jokių naujienų nežinome, užtat mums ramiau gyventi. Nesisielojam. Atvažiuoja žmonės, pasakoja: visur karas. Ir tartum socializmas baigėsi, gyvename kapitalizme. Caras grįš. Teisybė?

– Čia šernas iš miško sodan užklysta, čia briedė... Žmonės retai. Tik milicininkai...

– O jūs ir mano pirkion užsukite.

– Ir mano. Taip seniai mano troboje svečias besėdėjo.

– Ir žegnojuosi, ir meldžiuosi... Viešpatie! Du kartus milicija man krosnį skaldė... Traktoriumi buvo išvežę... O aš – atgal! Leistų žmonėms – jie visi keliais namo paršliaužtų. Išnešiojo po pasaulį mūsų bėdą. Tiktai mirusieji atgal sugrįžta. Mirusiems leidžia grįžti. O gyvieji – naktį. Miškais...

– Per atminų dieną visi čionai veržiasi. Kiekvienas nori savišką paminėti. Milicija pagal sąrašus praleidžia, o vaikams iki aštuoniolikos metų negalima. Atvažiavę taip džiaugiasi, galėdami prie savo trobos pastovėti... Savo sode prie obels... Iš pradžių prie kapelių verkia, paskui išsivaikšto po savo kiemus. Ten irgi verkia ir meldžiasi. Žvakes uždega. Pasiremia ant savo tvorų... Kaip aptvertuos kapeliuos... Būna, kad ir vainikėlį prie namų padeda... Baltą rankšluostį ant vartelių pakabina... Kunigėlis maldą skaito: „Kantrybės jums, broliai ir seserys!“

– Į kapines nešasi ir kiaušinių, ir pyrago... Kas ko turi... Kiekvienas sėdasi prie savo giminės. Kviečia: „Sese, atėjau tavęs aplankyti. Eikš prie mūsų vaišių“. Arba: „Motinėle tu mūsų. Tėtušėli tu mūsų. Tėvuli“. Sielas iš dangaus vadina... Kieno šiais metais mirė, tie verkia, o kieno anksčiau, tie ne. Pasikalba, prisimena. Visi meldžiasi. Kas nemoka, irgi meldžiasi.

– Tiktai naktimis neverkiu. Naktį mirusiojo verkti nevalia. Saulė nusileidžia – jau neverkiu. Priglausk, Viešpatie, jų sielas. Ir duok jiems dangaus karalystę!

– Kas pirmesnis, tas greitesnis. Štai ukrainietė pardavinėja turguje didelius raudonus obuolius. Šaukia:

„Pirkite obuoliukų! Obuolių iš Černobylio!“ Kažkas jai pataria: „Neprisipažink, tetule, kad jie iš Černobylio. Niekas nepirks“. – „Nesakykite! Ima! Kas uošvei, kas viršininkui!“

– Čia vienas iš kalėjimo grįžo. Amnestuotas. Gretimame kaime gyveno. Motina numirė, namą užkasė. Prisiplakė prie mūsų. „Tetule, duokit duonos riekę ir lašinių. Aš jums malkų priskaldysiu“. Elgetauja.

– Netvarka šalyje – ir žmonės bėga čionai. Nuo žmonių bėga. Nuo įstatymų... Ir gyvena vieni. Svetimi žmonės... Pikti, negeromis akimis. Prisigers – padegs. Naktį miegam, o po lova – šakės, kirviai. Virtuvėje prie durų – plaktukas.

– Pavasarį pasiutusi lapė bėgiojo, kai ji pasiunta, tai būna meili meili. Negali žiūrėti į vandenį. Pastatyk kieme kibirą vandens – ir nebijok! Nubėgs.

– Mes – žmonės nusipelnę. Aš pats partizanas, metus partizanavau. O kai mūsiškiai vokiečius nubloškė, į frontą pakliuvau. Ant reichstago savo pavardę parašiau: Artiušenka. Nusivilkęs milinę, komunizmą stačiau. O kur tas komunizmas?

– Pas mus čia komunizmas... Gyvename kaip broliai ir seserys...

– Kai prasidėjo karas, tais metais nebuvo nei grybų, nei uogų. Netikit? Pati žemė jautė nelaimę... Keturiasdešimt pirmieji metai... Oi, prisimenu! Aš karo nepamiršau. Pasklido gandas, kad atvarė mūsų belaisvių, kas atpažins saviškį, gali pasiimti. Pakilo, nulėkė mūsų moterys! Vakare kas savą, o kas svetimą parsivedė. Bet

atsirado toksai gyvatė... Gyveno kaip visi, vedęs, du vaikai... Pranešė komendantūrai, kad mes ukrainiečius priėmėm. Vasko, Saško... Kitą dieną vokiečiai motociklais atvažiuoja... Prašom, ant kelių puolam... O jie nuvedė juos už kaimo ir suguldė iš automatų. Devynis žmones. Jie gi jauni, gražūs! Vasko, Saško... Kad tik karo nebūtų. Kaip aš jo bijau!

– Viršininkai atvažiuoja, pašūkauja pašūkauja, o mes kurti ir nebylūs. Ir išgyvenom viską, iškentėjom...

– O aš apie save... mąstau ir mąstau... Ant kapelių... Kas verkauja garsiai, o kas tyliai. Kiti, būna, rauda: „Atsiverk, geltona smiltele. Atsiverk, juodoji naktele“. Iš miško sulauki, o iš smilties niekuomet. Kreipiuosi švelniai: „Ivanai... Ivanai, kaip man gyventi?“ O jis nieko man nesako, nei gero, nei blogo.

– Nėra savų dėl ko verkti, tai aš visų verkiu. Svetimų. Nueinu prie kapelių, pasikalbu su jais...

– Nieko nebijau: nei numirėlių, nei žvėrių, nieko. Sūnus atvažiuoja iš miesto ir barasi: „Ko sėdi viena? O jei kas pasmaugs?“ O ką jis paims iš manęs? Nebent pagalves... Paprastoje troboje visa puošmena – pagalvės. Kai plėšikas lįs, jis gi galvą kiš pro langą, o aš ją šmaukšt kirvuku. Mūsiškai, kapokle... Gal Dievo ir nėra, gal kas kitas, bet ten, aukštai, kažkas yra. Ir aš gyvenu...

– Žiemą seniokas pakabino kieme išdarinėtą veršiuką. Ir užsieniečių kaip tik atvežė: „Seneli, ką tu darai?“ – „Radiaciją lauk varau“.

– Buvo gi... Žmonės pasakojo... Palaidojo vyras žmoną, o berniukėlis mažas liko. Vyras vienas... Iš siel-

varto ėmė gerti... Nurengia peršlapusį vaikelį ir viską po pagalve pakiša. O žmona – ar ji pati, ar tik jos siela – ateina naktį, išskalbia, išdžiovina ir sudeda krūvelėn. Kartą jis ją pamatė... Pašaukė, ji iškart tarsi ištirpo... Oru pavirto... Tada kaimynai jam patarė: kai šešėlis šmėkštels – duris užrakink, tai gal greit nepabėgs. O ji visai nebeatėjo. Kas gi ten buvo? Kas ten buvo atėjęs? Netikite? Tada sakykite, iš kur pasakos atsirado? Tai irgi gal kažkada buvo tiesa? Štai jūs mokyti...

– Kodėl tas Černobylis sprogo? Vieni sako – mokslininkai kalti. Veja Dievą į medį. O mums čia kentėk!..

– Ramiai mes niekada negyvenome. Visada bijojome. Prieš pat karą žmones gaudė... Pas mus atvažiavę su juodomis mašinomis tris vyrus iš laukų paėmė, ir iki šiol jie negrįžo. Visada bijojome...

– Vieną karvutę teturiu. Eičiau ir atiduočiau, kad tik nebūtų karo. Kaip aš jo bijau!

– O čia baisiau ir už karą... Černobylis...

– Ir gegutė kukuoja, šarkos čeksi... Stirnos bėgioja. O ar jie toliau veisis, niekas nežino. Ryte žvilgterėjau sodan – šernai paknisę. Laukiniai. Žmones galima iškelti, o briedžių ir šernų ne. Troba negali be žmogaus. Ir žvėriui žmogus reikalingas. Visi žmogaus ieško. Gandras parskrido... Vabalėlis išlindo. Viskuo džiaugiuosi.

– Skauda, moterėlės... Vaje, kaip man skauda! Reikia palengva... Karstą neša lėtai... Atsargiai... Nevalia stuktelėti į duris ar į lovą, prie ko prisiliesti ar sutrinksėti. Nes bus bėda – lauk kito numirėlio. Priglausk, Viešpatie, jų sielas. Amžiną jiems atilsį! O kur laidoja, ten

ir aprauda. Čia pas mus vieni kapai... Aplink kapai... Savivarčiai ūžia... Buldozeriai... Trobos griūna... Laidotojai dirba ir dirba... Užkasė mokyklą, kaimo tarybą, pirtį... Tas pats pasaulis, bet žmonės nebe tie. Vieno nežinau, ar turi žmogus sielą? Šventikas sako, tikina, kad mes – nemirtingi. Kokia ji ta siela? Ir kur jos visos aname pasaulyje sutelpa? Dvi dienas senelis merdėjo, tai už krosnies užsiglaudžiau ir sergėjau: kaipgi ta siela išskris? Bet išėjau karvės melžti... Įšoku pirkion... Šaukiu... Guli atmerktomis akimis... Siela išskridusi... Arba nieko nebuvo? Kaip tada pasimatysime?..

MONOLOGAS APIE TAI, KAD RANDI SLIEKĄ, O VIŠTA DŽIAUGIASI

„Pirmoji baimė? Pirmoji baimė iš dangaus nukrito... Vandeniu plaukė... O daugelis žmonių buvo visai ramūs. Kryžium prisiekiu! Ypač vyrai, kur vyresni, išgėrę: „Mes iki Berlyno nuėjome ir laimėjome“. Pasako, kaip kirviu nukerta...

Pirmoji baimė buvo... Rytais sode ir darže rasdavome uždususių kurmių. Kas gi juos dusino? Paprastai jie į šviesą iš po žemių nelenda. Kažkas juos vijo. Kryžium prisiekiu!

Sūnus skambina iš Gomelio:

– O grambuoliai ar skraido?

– Grambuolių nėra, net lervų nematyti. Išsislapstė.

– O sliekų ar yra?

– Randi slieką, višta džiaugiasi. Ir jų nėra.

– Pirmas požymis: kur nėra grambuolių ir sliekų – ten stipri radiacija.

– Kas yra radiacija?

– Mama, tai tokia mirtis. Įkalbėkit tėtį išvažiuoti. Pas mus pralauksite.

– Taigi mes daržo nepasodinome...

Jei būtų visi protingi, kas kvailiu liktų. Dega, na, dega. Gaisras – laikinas reiškinys, niekas tais laikais jo nebijodavo. Atomo nežinojom. Kryžium prisiekiu! O gyvenome atominės elektrinės pašonėje, tiesiai – trisdešimt kilometrų, o jei plentu – keturiasdešimt. Buvom labai patenkinti. Nusipirkai bilietą ir važiuoji. Aprūpinimas pas juos maskvietiškas... Dešra pigi, mėsos parduotuvėse visada yra. Kokios nori. Geri buvo laikai!

O dabar viena baimė... Pliauškia, kad varlės ir mašalai išliks, o žmonės ne. Gyvenimas liksiąs be žmonių. Pasakėles mala. Kvailiai, kas jom tiki! O gal ir yra tiesos... Sena daina...

Radiją įsijungiu. Gąsdina ir gąsdina mus radiacija. O mums su radiacija pasidarė lengviau gyventi. Kryžium prisiekiu! Pažiūrėk: atvežė apelsinų, trijų rūšių dešros, prašau... Kaime! Mano vaikaičiai pusę pasaulio išvažinėjo. Mažoji mergaitė grįžo iš Prancūzijos, taigi kažkada Napoleonas iš ten puolė... „Močiute, aš ma-

čiau ananasą!" Antrą anūką... Jos broliuką į Berlyną gydyti buvo paėmę... Tai ten, iš kur mūsuosna Hitleris grūdosi... Su tankais... Naujas pasaulis dabar... Viskas kitaip... Ta radiacija kalta, ar kas? O kokia ji? Gal kine kur rodė? Jūs matėte? Balta ar kokia ji? Kokios spalvos? Vieni sako, kad bespalvė ir bekvapė, o kiti, kad juoda. Kaip žemė! Jeigu be spalvos, tai kaip Dievas. Dievas visur, o niekas jo nemato. Gąsdina! Obuoliai sode kabo ir lapai ant medžių, bulvės lauke... Manau, kad jokio Černobylio nėra, sugalvojo... Apgavo žmones... Mano sesuo su vyru išvažiavo... Netoli nuo čia, už dvidešimties kilometrų. Du mėnesius ten pagyveno, atbėga pas juos kaimynė: „Nuo jūsų karvės radiacija prie manosios prilipo. Karvė dvesia". – „O kaip ji prilips?" – „Ji oru skraido, kaip dulkės". Et, pasakos!

Bet kai pagalvoji – kiekvienoje troboje kas nors mirė...

O ką aš jums bepridursiu? Reikia gyventi... Daugiau nieko...

O dar... Anksčiau mes patys mušdavome sviestą, grietinę, spaudėme varškę, sūrį. Virdavome pienišką kukulienę. Ar valgo tokią mieste? Užpili miltus vandeniu ir maišai, išeina tąsūs tešlos gabaliukai, tada juos į puodą su verdančiu vandeniu. Paverdi ir užbalini pienu. Man mama parodė, sakė: „Ir jūs, vaikai, išmokit. O aš iš savo mamos išmokau". Gerdavome beržų ir klevų sulą. Pupeles su ankštimis šutindavome katiliukuose krosnyje. Virdavome spanguolių kisielių... O per karą dilgėles rinkdavome, balandas... Iš bado tinome,

bet nemirėme... Uogų miške, grybų... O dabar toks gyvenimas, kad viskas sugriuvo. Manėme, kad tai nesugriaunama, kad tai, kas katiliuke verda, amžina. Niekada nebūčiau patikėjusi, kad viskas taip pasikeis. Kad šitaip... Pieno negalima... Pupų, žirnių negalima... Grybus, uogas draudžia... Mėsą prisako mirkyti tris valandas... Ir nuo bulvių verdant du kartus vandenį nupilti. Bet su Dievu nepakariausi... Reikia gyventi... Gąsdina, kad ir vandens negalima gerti. Bet kaip tu be vandens? Kiekviename žmoguje vandens yra. Nieko nėra be vandens. Vandens ir akmenyje rasi. Na, tai juk vanduo, gal jis amžinas? Visa gyvybė iš jo... Ko paklausi? Niekas nepasakys. O Dievui žmogus meldžiasi, jo neklausinėja. Reikia gyventi..."

Ana Petrovna Badajeva,
savavališkai sugrįžusi

MONOLOGAS APIE DAINĄ BE ŽODŽIŲ

„Žemai jums nusilenksiu... Paprašysiu... Suraskite mums Aną Suško... Ji gyveno mūsų kaime... Kožuškų kaime... Pavardė – Ana Suško... Aš jums išvardinsiu visas žymes, o jūs išspausdinkite. Ji su kupra, iš vaikystės nebylė... Gyveno viena... Šešiasdešimties metų...

Perkeldinimo metu ją paėmė su „Greitosios pagalbos“ mašina ir išvežė nežinoma kryptimi. Rašto ji nesimokiusi, todėl laiško iš jos negavome. Vienišius ir ligonius kėlė į prieglaudas. Slėpė. Bet niekas nežino adreso... Išspausdinkite...

Gailėjomės jos visas kaimas. Rūpindavomės lyg mažu vaiku. Kas malkų priskaldo, kas pieno atneša. Kas pasėdi vakare troboje... Krosnį iškūrena... Dveji metai, kaip mes, po svetimus kampus pasistumdę, grįžome į gimtąsias trobas. Ir jai pasakykit, kad jos troba išliko. Stogas yra, langai. Kas sudaužyta ir išgrobstyta, kartu atstatysim. Duokit tik mums adresą, kur ji gyvena ir kenčia, nuvažiuosim ir pasiimsim. Parsivešim atgal. Kad ji nenumirtų iš ilgesio... Žemai jums nusilenksiu... Nekalta siela kankinasi svetimame pasaulyje...

Yra dar viena žymė... Buvau pamiršusi... Kai jai kas nors skauda, ji traukia dainą... Be žodžių... Vien balsas... O kalbėti negali... Kai skauda, traukia balsu: a-a-a... Skundžiasi...“

Marija Volčok,
kaimynė

TRYS MONOLOGAI APIE PIRMYKŠTĘ BAIMĘ

K-vų šeima. Motina ir duktė.
Ir neištaręs nė žodžio vyriškis
(dukters vyras).

Duktė:

– Aš iš pradžių dieną ir naktį verkiau. Norėjosi verkti ir kalbėti... Mes iš Tadžikistano, iš Dušanbė... Ten – karas...

Man apie tai nevalia... Aš kūdikio laukiuosi, aš – nėščia. Bet aš jums papasakosiu... Įlipa dieną į autobusą pasų tikrinti... Paprasti žmonės, tiktai su automatais. Pažiūri dokumentus ir išstumia iš autobuso vyrus... Ir čia pat, prie durų... Šaudo... Net į šalį nepaveda... Aš niekada nebūčiau patikėjusi. Bet aš tai mačiau... Mačiau, kaip išvedė du vyrus, vienas visai jaunas, gražus, jis jiems kažką šaukė. Tadžikiškai, rusiškai... Šaukė, kad jo žmona neseniai pagimdė, kad namie trys maži vaikai. O jie tiktai juokėsi, irgi jauni, visai jauni. Paprasti žmonės, tiktai su automatais. Jis parpuolė... Jis jiems kedus bučiavo... Visi tylėjo, visas autobusas. Tik pavažiavome: ta-ta-ta... Bijojau atsigręžti... *(Verkia.)*

Man apie tai nevalia... Aš kūdiko laukiuosi... Bet aš jums papasakosiu... Vieno prašau: neminėkite mano

pavardės, o vardas – Svetlana. Ten mūsų giminių liko... Juos užmuš... Anksčiau maniau, kad pas mus karo jau niekada nebebus. Didelė šalis, mylima. Pati stipriausia! Anksčiau mums sakydavo, tarybinėje šalyje mes varganai gyvename, kukliai, todėl kad praėjo didelis karas, žmonės nukentėjo, užtat dabar turim galingą armiją, mūsų niekas nelies. Neįveiks! O mes ėmėme šaudyti vienas į kitą... Dabar ne toks karas, kaip anksčiau, kaip senelis pasakodavo, jis iki Vokietijos buvo nuėjęs, dabar kaimynas šaudo į kaimyną, berniukai kartu mokykloje mokėsi, ir jie žudo vienas kitą, prievartauja mergaites, su kuriomis klasėje greta sėdėjo. Visi išėjo iš proto...

Mūsų vyrai tyli. Vyrai čia tyli. Jie jums nieko nepasakys. Jiems pavymui šaukė, kad jie, kaip moterys, bėga. Bailiai! Tėvynę išduoda. O kur jų kaltė? Argi jie kalti, kad negali šaudyti? Mano vyras – tadžikas, jam reikėjo eiti į karą ir žudyti. O jis: „Išvažiuokim, išvažiuokim. Nenoriu į karą. Man nereikia automato". Ten jo žemė, o jis išvažiavo, todėl kad nenori žudyti kito tadžiko, tokio, kaip jis pats. Bet čia jis vienišas, ten tikri broliai kariauja, vieną jau nukovė. Ten gyvena jo motina. Seserys. Važiavome čionai Dušanbės traukiniu, stiklų nėra, nekūrena, šaudyti nešaudė, bet pakeliui į langus akmenis svaidė, stiklus daužė: „Rusai, nešdinkitės! Okupantai! Gana mus plėšti!" O jis tadžikas, ir jis visa tai girdėjo. Ir mūsų vaikai girdėjo. Mergaitė mokėsi pirmoje klasėje, ji draugavo su berniuku. Tadžiku. Pareina iš mokyklos: „Mama, o kas aš – tadžikė ar rusė?" Jai nepaaiškinsi...

Man apie tai nevalia... Bet aš jums papasakosiu... Pas juos Pamyro tadžikai kariauja su Kuliabo tadžikais. Visi jie tadžikai, jų vienas Koranas, tas pats tikėjimas, bet kuliabiečiai žudo pamyriečius, o pamyriečiai žudo kuliabiečius. Iš pradžių jie aikštėje rinkdavosi, šūkaudavo, melsdavosi. Norėjau suprasti, irgi ten nuėjau. Paklausiau senolių: „Prieš ką jūs pasisakote?" Jie atsakė: „Prieš parlamentą. Mums sakė, kad tai labai blogas žmogus – Parlamentas". Paskui aikštė ištuštėjo ir ėmė šaudyti. Kažkaip iškart šalis tapo kita, nepažįstama. Rytai! O iki tol mums atrodė, kad gyvename savo žemėje. Pagal tarybinius įstatymus. Ten tiek rusų kapų liko, o prie jų nėra kas paverkia... Gyvulius gano rusų kapinėse... Ožkas... Nusenę rusai po šiukšlynus slankioja, duoneliauja...

Dirbau gimdymo namuose, medicinos seserimi. Naktinis budėjimas. Moteris gimdo, sunkiai gimdo, rėkia... Įbėga sanitarė... Su nesteriliomis pirštinėmis, nesteriliu chalatu... Kas atsitiko? Kas! Kad šitaip apsirengus į gimdyklą?! „Merginos, banditai!" O jie su juodomis kaukėmis, ginkluoti. Ir iš karto prie mūsų: „Duok narkotikų! Duok spirito!" – „Nėra narkotikų, nėra spirito!" Gydytoją prie sienos – duok! Ir čia moteris, kuri gimdė, su palengvėjimu suriko. Džiugiai. Ir kūdikėlis pravirko, jis ką tik atsirado... Aš prie jo pasilenkiau, net neįsidėmėjau – kas gimė: berniukas ar mergaitė? Jis dar be vardo, be nieko. Ir šitie banditai prie mūsų: kas ji – kuliabietė ar pamyrietė? Ne berniukas ar mergaitė, o kuliabietė ar pamyrietė? Mes tylime... O jie

rėkia: „Kas ji!?“ Mes tylim. Tada jie čiumpa tą kūdikėlį, – jis gal vos penkias ar dešimt minučių ir tepabuvo šiame pasaulyje, – ir išmeta pro langą... Aš medicinos sesuo, aš ne kartą mačiau, kaip miršta vaikai... O čia... Man šito nevalia prisiminti... *(Verkia.)* Kaip gyventi? Kaip po to gimdyti? *(Verkia.)*

Po šito atsitikimo gimdymo namuose man ant rankų atsirado egzema. Venos išsipūtė... Ir toks abejingumas... Nesinorėjo keltis iš lovos... *(Verkia.)* Prieinu prie ligoninės ir atgal pasuku. O aš jau pati kūdikio laukiausi... Negalėjau ten gimdyti... Atvažiavome čionai... Į Baltarusiją... Į Narovlią... Tylus miestelis... Ir daugiau neklausinėkite... Viską jums papasakojau... *(Verkia.)* Palaukite... Noriu, kad jūs žinotumėt... Aš Dievo nebijau... Aš žmogaus bijau... Iš pradžių mes čia klausinėdavome: „Kurgi ta radiacija?“ – „Kur stovite, ten radiacija“. Betgi tai visa žemė?! *(Verkia.)* Pilna tuščių namų... Žmonės išvažiavo... Jiems baisu...

O man čia ne taip baisu, kaip tenai. Mes likome be tėvynės, mes – niekieno. Vokiečiai visi išvažiavo į Vokietiją, totoriai, kai jiems leido, – į Krymą, o rusai niekam nereikalingi. Kuo pasikliauti? Ko laukti? Rusija niekada negelbsti savo žmonių, todėl kad ji didelė, begalinė. Tiesą sakant, aš ir nejaučiu, kad mano tėvynė – Rusija, mes buvome auklėjami kitaip: mūsų tėvynė – Tarybų Sąjunga. Štai ir nežinai dabar, kaip sielą išgelbėti? Niekas nespragsi čia šautuvo gaidukais – jau tas gerai. Mums čia davė namą, vyrui – darbą. Parašiau laišką pažįstamiems, jie vakar irgi atvažiavo. Visam lai-

kui. Atvažiavo vakare ir bijojo išeiti iš stoties, vaikų neleido, sėdėjo ant lagaminų. Laukė ryto. O paskui žiūri: žmonės vaikšto gatvėmis, juokiasi, rūko... Jiems parodė mūsų gatvę, palydėjo iki pat mūsų namo. Jie negalėjo atsitokėti, todėl kad ten mes buvome atpratę nuo normalaus gyvenimo. Ryte jie nuėjo į gastronomą, pamatė sviestą, grietinėlę, ir ten pat, parduotuvėje, – visa tai jie patys mums pasakojo, – nusipirko penkis butelius grietinėlės ir čia pat juos išgėrė. Į juos žiūrėjo kaip į pamišėlius... O jie nei grietinėlės, nei sviesto dvejus metus nematę. Ten duonos nenusipirksi. Ten – karas... Šito nepaaiškinsi žmogui, kuris šiandieną karo nematė...

Mano siela ten buvo mirusi... Ką aš ten būčiau pagimdžiusi su mirusia siela? Čia žmonių mažai... Namai tušti... Gyvename pamiškėje... Aš bijau, kur daug žmonių. Kaip stotyje... Kaip kare... *(Pravirko pasikūkčiodama ir nutilo.)*

Motina:

– Tiktai apie karą... Tiktai apie karą galiu kalbėti... Kodėl čia atvažiavome? Į Černobylio žemę? Todėl kad iš čia mūsų jau neišvarys. Iš šitos žemės. Ji jau niekieno, Dievas ją sau pasiėmė... Žmonės paliko...

Dušanbė dirbau stoties viršininko pavaduotoja, ir buvo dar vienas pavaduotojas, tadžikas. Mūsų vaikai kartu augo, mokėsi, mes susėsdavome prie vieno šventinio stalo: Naujieji metai, Gegužės pirmoji... Kartu gerdavome vyną, plovą valgydavome. Jis į mane kreip-

davosi: „Sese, sesute. Mano rusė sesuo“. Ir štai jis įeina, o mudu sėdėjome viename kabinete, sustoja priešais mano stalą ir šaukia:

– Kada tu pagaliau į savo Rusiją išsigrūsi? Čia – mūsų žemė!

Tą minutę maniau, kad man protas aptems. Prišokau prie jo:

– Striukė tavo iš kur?

– Iš Leningrado, – atsakė iš netikėtumo.

– Vilkis rusišką striukę, bjaurybe! – plėšiu nuo jo striukę. – Iš kur kepurė? Gyreisi, kad iš Sibiro atsiuntė! Nusiimk kepurę, bjaurybe! Marškinius duok! Kelnes! Juos Maskvos fabrike siuvo! Jie irgi rusiški!

Iki trumpikių būčiau išrengusi. Stambus vyras, aš jam iki peties, bet iš kažkur jėgų atsirado, viską nuo jo būčiau nuplėšusi. Aplinkui jau žmonių prisirinko. Jis šaukia:

– Pasitrauk nuo manęs, beprote!

– Ne, atiduok kas mano, rusiška! Viską savo pasiimsiu! – Aš kone iš proto išėjau. – Kojines maukis! Batus!

Dirbome dieną ir naktį... Sąstatai eina perpildyti – bėga žmonės... Daug rusų pajudėjo iš vietos... Šimtai! Tūkstančiai! Dar viena Rusija. Antrą valandą nakties išleidau Maskvos traukinį, liko salėje vaikai iš Kurgano–Tiubė miesto, nespėjo į maskviškį. Aš juos uždariau, paslėpiau. Prieina prie manęs dviese. Su automatais.

– Oi, vaikinai, ką jūs čia veikiate? – O pačiai širdis sudrebėjo.

– Pati kalta, visos durys atlapotos.

– Traukinį išleidau. Nespėjau uždaryti.

– Kas ten per vaikai?

– Mūsiškiai, iš Dušanbės.

– O gal jie iš Kurgano? Kuliabiškiai?

– Ne, ne. Mūsų.

Išėjo. O jeigu būtų atidarę salę? Būtų visus... Ir man tuo pačiu – kulką kakton! Ten vienintelė valdžia – žmogus su šautuvu. Ryte įsodinau vaikus į Astrachanės traukinį, prisakiau, kad vežtų juos kaip arbūzus, durų neatidarytų. *(Iš pradžių tyli. Paskui ilgai verkia.)* Argi yra kas baisesnis už žmogų? *(Vėl nutyla.)*

Jau čia, kai ėjau gatve, kas minutę gręžiojausi, man rodėsi, kad kažkas už nugaros pasirengęs... Laukia. Ten dienos nebūdavo, kad apie mirtį nepagalvočiau... Visada iš namų išeidavau švariai apsirengusi – išskalbta palaidinuke, sijonu, su švariais apatiniais. O jeigu užmuš. Dabar po mišką vaikštinėju viena ir nieko nebijau. Žmonių miške nėra, nė vieno žmogaus. Einu, galvoju: ar visa tai man nutiko, ar ne? Kitą kartą medžiotojus sutinki: su šautuvu, šunimi ir dozimetru. Tai irgi žmonės su šautuvu, bet ne tokie, jie žmogaus nesigainioja. Šaudant išgirstu, žinau, kad varnas šaudo ar zuikį vaikosi. *(Tyli.)* Todėl man čia nebaisu... Aš negaliu bijoti žemės, vandens... Aš žmogaus bijau... Už šimtą dolerių turguje jis ten perkasi automatą...

Prisimenu vaikiną. Tadžiką... Jis vijosi kitą vaikiną... Žmogų vijosi!!! Kaip jis bėgo, kaip šniokštavo, iškart supratau, kad nori užmušti... Bet anas pasislėpė...

Pabėgo... Ir štai šitas grįžta, eidamas pro mane sako: „Motin, kur galėčiau vandens atsigerti?“ Taip paprastai klausia, lyg niekur nieko. Pas mus stotyje bakelis su vandeniu stovėjo, aš jam parodžiau. Ir štai žiūriu jam į akis ir kalbu kalbu: „Kodėl jūs vienas kitą persekiojate? Kodėl žudote?“ Ir jam tarsi net gėda pasidarė. „Ei, motin, tyliau!“ O kai jie krūvoj, jie kitokie. Būtų buvę trise arba bent dviese, būtų pastatę mane prie sienos. Su vienu dar gali susikalbėti...

Iš Dušanbė atvažiavome į Taškentą, o toliau reikia – į Minską. Nėra bilietų – ir viskas! Pas juos gudriai sutvarkyta, kol kyšio neduosi, į lėktuvą neįsėsi, begalinės priekabės – čia prie svorio, čia prie dydžio: šito nevalia, tą nuimk. Du kartus ant svarstyklių varė, vos susivokiau, pinigų įkišau... „Seniai taip reikėjo, o čia ginčijasi“. Kaip viskas paprasta! Mūsų konteineris – dvi tonos, privertė iškrauti. „Jūs važiuojate iš karšto taško, gal ginklų vežate? Anašos?“ Dvi paras kankino. Aš nuėjau pas viršininką ir jo priimamajame susipažinau su gera moterimi, ji mane paprotino: „Nieko jūs čia nepasieksite, o jei reikalausite teisingumo, jūsų konteinerį išmes lauke ir išgrobstys viską, ką atsivežėte“. Na, ką daryti? Naktį nemiegojome, iškrovėme, ką ten turėjome: skudurus, čiužinius, seną šaldytuvą, du maišus knygų. „Jūs turbūt vertingų knygų vežatės?“ Pažiūrėjo – Černyševskio „Ką daryti?“, Šolochovo „Pakelta velėna“... Nusijuokė. „O kiek šaldytuvų turite?“ – „Vieną, o ir tą patį sudaužė“. – „Kodėl nepaėmėte deklaracijos?“ – „Na, iš kur mes galėjome žinoti? Mes pirmą kartą iš karo važiuojam...“

Vaikštau po mišką, mąstau. Mūsiškiai visi prie televizoriaus sėdi: kaip ten? Kas ten? O aš nenoriu.

Buvo gyvenimas... Kitoks gyvenimas... Ten buvau laikoma dideliu žmogumi, turiu karinį laipsnį – geležinkelių kariuomenės papulkininkis. Čia buvau bedarbė, kol įsitaisiau valytoja miesto taryboje. Grindis plaunu... Praėjo gyvenimas... O pradėti iš naujo nebeturiu jėgų... Vieni čia mūsų gailisi, kiti nepatenkinti: „Pabėgėliai bulves vagia. Naktimis kasa". Per aną karą, mama pasakojo, žmonės labiau vienas kito gailėdavosi. Neseniai pamiškėje sulaukėjusį arklį radome. Nugaišusį. Kitoje vietoje – kiškį. Jų nenušovė, jie patys nugaišo. Dėl to visi sunerimo. O kai rado negyvą valkatą, niekas per daug nesijaudino. Kažkodėl prie numirusių žmonių visi visur priprato...

Lena M. – iš Kirgizijos. Ant namų slenksčio lyg fotografijoje greta sėdėjo penketas jos vaikų ir katinas Metelica, kurį jie atsivežė su savimi.

„Mes važiavome kaip iš karo... Pasičiupome daiktus, katinas paskui mus iki stoties atsekė pėda pėdon, katiną pasiėmėme. Važiavome traukiniu dvylika parų, paskutines dvi dienas beturėjome tik raugintų kopūstų stiklainiuose ir virinto vandens. Kas su laužtuvu, kas su kirviu, kas su plaktuku budėjome prie durų. Pasakysiu jums kaip... Vieną naktį užpuolė mus

banditai. Vos neužmušė. Dėl televizoriaus, dėl šaldytuvo dabar gali užmušti. Mes važiavome kaip iš karo, nors Kirgizijoje, kur mes gyvenome, kol kas nešaudo. Buvo skerdynės, klaikios, dar prie Gorbačiovo Ošo mieste... Kirgizų su uzbekais... Kažkaip liovėsi... Bet kažkas ore dar tvyrojo... Gatvėse... Sakau jums, baisu... Na, mes rusai, suprantama, bet ir patys kirgizai bijo... Pas juos eilės prie duonos, tai jie ir šaukia: „Rusai, nešdinkitės namo! Kirgizija – kirgizams!“ – ir išstumia iš eilės. Ir dar kažką kirgiziškai, na, kad, girdi, jiems patiems duonos neužtenka, o reikia mus maitinti. Aš jų kalbą menkai suprantu, išmokau keletą žodžių, kad galėčiau turguje pasiderėti, ką nors nusipirkti.

Mes turėjome tėvynę, dabar jos nebėra. Kas aš? Mama – ukrainietė, tėtis – rusas. Gimiau ir užaugau Kirgizijoje, ištekėjau už totoriaus. Kas mano vaikai? Kokia jų tautybė? Mes visi susimaišėme, mūsų kraujas susimaišė. Mano ir vaikų pasuose įrašyta – rusai, o mes – ne rusai. Mes – tarybiniai! Bet tos šalies, kur aš gimiau, nebėra. Nebėra nei tos vietos, kurią vadinome tėvyne, nei to laiko, kuris irgi buvo tėvynė. Mes dabar lyg šikšnosparniai. Turiu penketą vaikų: vyriausias sūnus – aštuntoje klasėje, jauniausia mergaitė – vaikų darželyje. Aš juos čia atvežiau. Mūsų šalies nebėra, bet mes – esame.

Aš ten gimiau, užaugau. Stačiau gamyklą, dirbau gamykloje. „Važiuok ten, kur tavo žemė, o čia viskas mūsų“. Nieko neleido pasiimti, tik vaikus. „Čia viskas

mūsų“. O kur mano? Bėga žmonės. Važiuoja. Visi rusai. Tarybiniai. Jie niekur nereikalingi... Jų niekas nelaukia...

O aš kažkada buvau laiminga. Visi mano vaikai iš meilės... Aš juos taip gimdžiau: berniukas, berniukas, berniukas, paskui – mergaitė, mergaitė. Daugiau nekalbėsiu... Pradėsiu verkti... *(Bet priduria dar keletą žodžių.)* Mes gyvensime Černobylyje. Dabar čia mūsų namai... Černobylis – mūsų namai, mūsų tėvynė... *(Staiga šypsosi.)* Paukščiai čia tokie pat, kaip visur. Ir Lenino paminklas tebestovi... *(Ir prie vartelių, jau atsisveikinant.)* Anksti ryte gretimame name taukši plaktukai, lentas nuo langų nuima. Klausiu susitikus moterį: „Iš kur jūs?“ – „Iš Čečėnijos“. Nieko nesako, tiktai verkia...

Manęs žmonės klausinėja... Stebisi... Vienas tiesiai paklausė: „Ar vežčiausi vaikus ten, kur siaučia maras ar cholera?“ Betgi tai maras ir cholera... O tos baimės, apie kurią čia visi šneka, aš nejaučiu. Nėra jos mano sąmonėje...“

MONOLOGAS APIE TAI, KAD TIK BLOGIUI ŽMOGUS IŠRADINGAS IR KOKS JIS PAPRASTAS BEI PAŽEIDŽIAMAS NUOŠIRDŽIAIS MEILĖS ŽODŽIAIS

„Bėgau aš... Bėgau nuo pasaulio... Iš pradžių stotyse trainiojausi, ten patikdavo: žmonių daug, o tu vienas. Paskui čionai. Čia laisvė...

Savąjį gyvenimą pamiršau... Neklausinėkite... Ką esu skaitęs knygose – atsimenu, o savo gyvenimą pamiršau. Tai atsitiko jaunystėje... Turiu nuodėmę... Bet nėra tokios nuodėmės, kurios Viešpats neatleistų, jei nuoširdžiai atgailauji...

Žmogus negali būti laimingas. Neturi. Pamatė Viešpats, kad Adomas vienišas, ir davė jam Ievą. Laimei, o ne nuodėmei. Bet žmogui neišeina būti laimingam... Aš nemėgstu prietemos... Tamsos... To perėjimo, kaip dabar... Nuo dienos į naktį... Aš iki šiol negaliu suprasti, kur buvau... Taigi... Man neturi reikšmės: galiu gyventi, galiu negyventi. Žmogaus gyvenimas – tarsi žolė, pražysta, išdžiūsta ir įmetamas ugnin. Aš pamėgau mąstyti... Čia gali vienodai pražūti ir nuo žvėries, ir nuo šalčio. Per dešimtis kilometrų aplink nė vieno žmogaus. Velnią išvaro pasninku ir malda. Pasninkas – kūnui, malda – sielai. Bet aš niekada nebūnu vienišas, tikintis žmogus negali būti vienišas. Važinėju per kaimus... Anksčiau rasdavau makaronų, miltų... Aliejaus. Konservų... Dabar kapinėse duoneliauju. Mirusiems

žmonės palieka pavalgyti, išgerti. O jiems to nereikia. Jie ant manęs nepyksta... Laukuose – sulaukėję javai. Miške – grybai, uogos. Čia laisvė...

Knygose skaičiau... Tėvo Sergejaus Bulgakovo... „Dievas sukūrė pasaulį neklysdamas, taigi pasaulis negali būti visai nevykęs" ir reikia „narsiai iki galo išgyventi istoriją". Taigi... Ir kito... Vardo nepamenu... Pamenu mintį: „Blogis iš esmės ne substancija, bet gėrio nebuvimas, panašiai kaip tamsa – šviesos nebuvimas". Knygų rasti čia paprasta, lengvai randi. Tuščio molinio ąsočio, šaukšto ar šakutės jau nerasi, o knygos guli. Neseniai radau Puškiną... Tomelį... „Mirties mintis miela manajai sielai". Įsiminiau. Taigi... Mirties esmė... Aš čia vienas. Apie mirtį galvoju. Pamėgau mąstyti... Tyla padeda pasirengti... Žmogus gyvena mirties apsuptas, bet nesupranta, kas tai yra mirtis. O aš čia vienas... Vakar vilkę su vilkiukais išvariau iš mokyklos, buvo ten įsitaisę.

Klausimas: ar tikras pasaulis, įkūnytas žodyje? Žodis, jis stovi tarp žmogaus ir sielos... Taigi...

Ir dar pasakysiu: paukščiai, medžiai, skruzdės – jie dabar man artimesni nei anksčiau. Aš apie juos galvoju. Žmogus baisus... Ir keistas... Bet čia nieko nesinori žudyti... Žvejoju, turiu meškerę. Taigi... O žvėrių nešaudau... Ir spąstų nestatau... Čia nieko nesinori žudyti...

Kunigaikštis Myškinas sakė: „Argi galima žiūrėti į medį ir nebūti laimingam". Taigi... Mėgstu mąstyti. O žmogus dažniausiai skundžiasi, bet ne mąsto...

Kam tyrinėti blogį? Jis, aišku, jaudina... Nuodėmė – irgi ne fizika... Būtina pripažinti tai, kas neegzistuoja. Biblijoje pasakyta – ne kiekvienas gali suprasti. Paimkime paukštį... Arba kitą gyvį... Mums jų suprasti neįmanoma, nes jie gyvena sau, o ne kitiems. Taigi... Vienu žodžiu, aplink viskas teka...

Visi gyviai, keturkojai, žiūri į žemę, prie žemės linksta. Vienas žmogus ant žemės stovi, o rankomis ir galva į dangų kyla. Prie maldos... Prie Dievo... Senutė cerkvėje meldžiasi: „Atleisk mums mūsų kaltes". Bet nei mokslininkas, nei inžinierius ir nei kariškis to neprisipažįsta. Jie galvoja: „Man nėra dėl ko atgailauti. Kodėl turėčiau atgailauti?" Taigi...

Meldžiuosi paprastai... Kalbu pusbalsiu... Viešpatie, išklausyk mane! Išgirsk! Tiktai blogiui žmogus išradingas. Bet koks jis paprastas ir pažeidžiamas nuoširdžiais meilės žodžiais. Netgi filosofų žodžiai tik apytikriai nusako tai, ką jie suvokia jausmais. Žodžiai visiškai atitinka tai, kas sieloje, tiktai kai meldiesi, kai maldingai mąstai. Aš fiziškai tai jaučiu. Viešpatie, išgirsk mane! Išklausyk!

Ir tu, žmogau, išgirsk...

Aš bijau žmogaus. Ir visada noriu jį sutikti. Gerą žmogų. Taigi... Čia arba banditai slapstosi, arba gyvena tokie žmonės kaip aš... Kankiniai...

Kokia pavardė? Paso neturiu. Paėmė milicija... Mušė: „Ko valkiojies?" – „Aš nesivalkioju – aš atgailauju". Dar smarkiau mušė. Per galvą... Tad parašykite: Viešpaties tarnas Nikolajus... Dabar laisvas žmogus..."

KAREIVIŲ CHORAS

Artiomas Bachtijarovas, eilinis, Olegas Leontjevičius Vorobėjus, likviduotojas, Vasilijus Josifovičius Gusinovičius, vairuotojas, žvalgas, Genadijus Viktorovičius Demeniovas, milicininkas, Vitalijus Borisovičius Karbalievičius, likviduotojas, Valentinas Komkovas, vairuotojas, eilinis, Eduardas Borisovičius Korotkovas, sraigtasparnininkas, Igoris Litvinas, likviduotojas, Ivanas Alesandrovičius Lukašukas, eilinis, Aleksandras Ivanovičius Michalievičius, dozimetrininkas, Olegas Leonidovičius Pavlovas, majoras, sraigtasparnininkas, Anatolijus Borisovičius Rybakas, apsaugos būrio vadas, Viktoras Sanka, eilinis, Grigorijus Nikolajevičius Chvorostas, likviduotojas, Aleksandras Vasiljevičius Šynkievičius, milicininkas, Vladimiras Petrovičius Švedas, kapitonas, Aleksandras Michailovičius Jasinskis, milicininkas.

„Mūsų pulką pakėlė pagal pavojaus signalą. Tiktai Maskvoje Baltarusijos stotyje pranešė, kur mus veža. Vienas vaikinas, regis, iš Leningrado užprotestavo. Jam pagrasino tribunolu. Vadas prieš rikiuotę taip ir pasakė: „Į kalėjimą sėsi arba būsi sušaudytas". Mano jausmai buvo kiti. Viskas atvirkščiai. Norėjosi kažko didvyriško. Galbūt vaikiškas polėkis? Tačiau tokių kaip aš buvo daugiau, pas mus tarnavo vaikinai iš visos Tarybų Sąjungos. Rusai, ukrainiečiai, kazachai, armėnai... Buvo neramu ir kažkodėl linksma.

Na, atvežė mus... Atvežė į pačią elektrinę. Davė baltą chalatą ir baltą kepuraitę. Marlinį raištį. Valėme teritoriją. Dieną gremžėme, gramdėme apačioje, dieną – viršuje, ant reaktoriaus stogo. Visur su kastuvais. Tuos, kurie kopdavo į viršų, „gandrais" vadinome. Robotai neišlaikydavo, technika ėjo iš proto. O mes dirbome. Ir labai tuo didžiavomės..."

„Mes įvažiavome... Stovėjo ženklas „Draudžiama zona". Aš nebuvęs kare, bet pojūtis kažko pažįstamo... Kažko iš pasąmonės... Iš kur? Kažkas susiję su mirtimi...

Keliuose pasitaikydavo sulaukėjusių šunų, kačių. Kartais jie elgdavosi keistai, nepažindavo žmonių, bėgdavo nuo mūsų. Nesupratau, kas jiems, kol mums neįsakė jų šaudyti... Namai užantspauduoti, kolūkio technika palikta... Įdomu pažiūrėti. Nieko nėra, tiktai mes, milicija, patruliuojame. Užeini į trobą – nuotraukos kabo, o žmonių nėra. Dokumentai mėtosi: komjaunimo bilietai, pažymėjimai, pagyrimo raštai... Vienoje troboje pasiėmėme televizorių laikinai, nuomon, bet kad kas nors ką nors būtų nešęsis namo, nepastebėjome. Pirma, atrodė, kad žmonės tuoj tuoj grįš... Antra, tai... kažkas susiję su mirtimi...

Važiuodavome prie bloko, prie paties reaktoriaus. Fotografuotis... Norėjosi namuose pasigirti... Baimės buvo ir tuo pat metu neįveikiamas smalsumas: kas gi tai yra? Aš, pavyzdžiui, atsisakiau, mano žmona jauna,

nerizikavau, o vaikinai išgerdavo po du šimtus gramų ir važiuodavo..."

„Paliktas namas. Uždarytas. Lange kačiukas. Maniau, kad jis molinis. Prieinu – gyvas. Nuėdęs visas gėles vazonėliuose. Pelargonijas. Kaip jis ten pateko? O gal jį pamiršo?

Ant durų raštelis: „Mielas brangus žmogau, neieškok brangių daiktų. Mes jų neturėjome. Naudokis viskuo, bet neplėšikauk. Mes sugrįšime". Ant kitų namų mačiau užrašus įvairiomis spalvomis: „Atleiskite mums, gimti namai!" Su trobomis atsisveikino kaip su žmonėmis. Rašė: „Išvažiuojam ryte" arba „išvažiuojam vakare", žymėjo dieną ir netgi valandą bei minutę. Rašteliai ant lapų iš mokyklinių sąsiuvinių... „Nemušk katės. Žiurkės viską suės". Vaikiška rašysena: „Neužmušk mūsų Žulkos. Ji gera..."

„Pašaukė. Tarnyba tokia: neįleisti į iškeldintus kaimus vietos gyventojų. Stovėjome užkardose palei kelius, statėmės žemines, stebėjimo bokštus. Kažkodėl mus vadino „partizanais". Taikus gyvenimas... O mes stovime... Aprengti kariškai... Valstiečiai nesuprasdavo, kodėl, pavyzdžiui, jie negali pasiimti iš savo kiemo kibiro, ąsočio, pjūklo ar kirvio. Nuravėti lysvių. Kaip jiems paaiškinti? Iš tikrųjų: vienoje kelio pusėje stovi kareiviai, neleidžia, o kitoje ganosi karvės, ūžia kom-

bainai ir vežami grūdai. Susirenka moteriškės ir verkia: „Vaikinukai, leiskite... Čiagi mūsų žemė... Mūsų trobos..." Kiaušinių, lašinių atneša, naminukės..."

„Aš kariškis, man įsako – aš privalau... Bet didvyriškumo irgi būta. Jis buvo įteigiamas. Kalbėdavo politiniai darbuotojai. Radijas, televizija. Žmonės reaguodavo skirtingai: vieni norėjo, kad iš jų paimtų interviu, išspausdintų laikraštyje, kiti žiūrėjo į viską kaip į darbą, treti... Sutikdavau ir jų, jie jautėsi atliekantys didvyrišką žygį. Mums gerai mokėjo, bet pinigų klausimo lyg ir nebuvo. Mano uždarbis – keturi šimtai rublių, o ten gaudavau tūkstantį (anų, tarybinių rublių). Mums paskui priekaištavo: „Pinigus kastuvais žėrėtės, o grįžote – duok jums be eilės mašinas, baldus ". Skaudu, aišku. Todėl kad būta ir didvyriškumo...

Prieš išvažiuojant atsirado baimė. Trumpam. O ten dingo. Jei būčiau galėjęs pamatyti tą baimę... Įsakymas. Darbas. Užduotis. Man buvo įdomu pažiūrėti į reaktorių iš viršaus, iš sraigtasparnio: kas gi ten atsitiko iš tikrųjų, kaip viskas atrodo? Bet tai buvo draudžiama. Į kortelę man įrašė dvidešimt vieną rentgeną, bet nesu tikras, kad tiek ir gavau. Principas paprasčiausias: atskrendi į rajono centrą Černobylį (tai, beje, mažytis rajoninis miesteliukas, o ne kažkas grandiozinio, kaip įsivaizdavau), ten sėdi dozimetrininkas, už dešimties penkiolikos kilometrų nuo elektrinės, jis atlieka fono matavimus. Tie matavimai paskui būdavo

dauginami iš valandų skaičiaus, kiek per dieną skraidei. Bet aš iš ten pakylu su sraigtasparniu ir nuskrendu prie reaktoriaus: ten – atgal, skrydis dviem kryptimis, šiandieną ten – aštuoniasdešimt rentgenų, rytoj – šimtas dvidešimt... Naktį sukinėjuosi virš reaktoriaus – dvi valandas... Filmavome infraraudonaisiais spinduliais, išblaškyto grafito gabalai juostelėje lyg „apsišviesdavo“... Dieną jų negalėjai pamatyti...

Kalbėjausi su mokslininkais. Vienas sako: „Aš galiu va šitą jūsų sraigtasparnį liežuviu išlaižyti, ir man nieko neatsitiks“. O kitas: „Vaikinai, kodėl jūs neapsisaugoję skraidote? Kam sau gyvenimą trumpinate? Apsikalkit! Apsikniedykit!“ Išklojome sėdynes švino lakštais, išsipjovėme liemenes iš švino, bet, pasirodo, nuo vienų spindulių jis saugo, o nuo kitų – ne. Skraidėme nuo ryto iki nakties. Fantastiško nieko nebuvo. Darbas... Sunkus darbas... Naktimis sėdėdavome prie televizoriaus, kaip tik tuo metu vyko pasaulio futbolo čempionatas. Kalbos, aišku, ir apie futbolą...

Susimąstyti pradėjome... Kad nepameluočiau... Turbūt po kokių trejų metų... Kai vienas susirgo, kitas... Kažkas mirė... Išėjo iš proto... Nusižudė... Tada pradėjome susimąstyti... O suprasime ką nors, manau, po dvidešimties trisdešimties metų. Man – Afganistanas (ten buvau dvejus metus) ir Černobylis (ten buvau tris mėnesius) – patys ryškiausi gyvenimo momentai...

Tėvams nepranešiau, kad išsiuntė į Černobylį. Brolis atsitiktinai nusipirko laikraštį „Izvestija“ ir rado ten mano portretą. Atneša motinai: „Še, žiūrėk, didvyris!“ Motina pravirko...“

✦

„Važiuojant, žinote, ką pamačiau? Pakelėse... Saulės spinduliuose... Smulkius bliksėjimus... Bliksėjo kažkokie kristalėliai... Smulkiausios dalelytės... Važiavome Kalinkovičių pusėn, per Mozyrių. Kažkas tviskėjo... Pasikalbėjome tarpusavyje. Kaimuose, kur dirbome, ant lapų iš karto pastebėjome pradegintas skylutes, ypač ant vyšnių. Skynėme agurkus, pomidorus – ir ant jų lapų juodos skylutės... Keikėmės ir valgėme.

Išvažiavau... Nors galėjau nevažiuoti. Savanoriu pasiprašiau. Pirmosiomis dienomis abejingų ten nemačiau, tai vėliau tuštuma akyse atsirado, kai apsipratome. Ordino gviešėmės? Lengvatų? Niekai! Man asmeniškai nieko nereikėjo. Butą, mašiną... Ką dar? A, vasarnamį... Viską turėjau. Suveikė vyriškas azartas... Važiuoja tikri vyrai į tikrą darbą. O kiti? Tegul tupi po bobų sijonais... Vieno žmona gimdo, kito vaikas mažas... Trečią rėmuo ėda... Keikėmės ir važiavome.

Grįžome namo. Viską nusivilkau, visus rūbus, su kuriais ten buvau, ir išmečiau į šiukšlėlaidį. O pilotę padovanojau mažam sūneliui. Labai jis prašė. Nešiojo nenusiimdamas. Po dvejų metų jam diagnozavo – smegenų auglys... Toliau prirašykite patys... Aš nebenoriu daugiau šnekėti..."

✦

„Aš tik buvau grįžęs iš Afganistano. Norėjau gyventi. Vesti. Iškart norėjau vesti. O čia – šaukimas su raudona juosta. „Speciali mobilizacija“ – per valandą atvykti nurodytu adresu. Motina tuoj verkti. Ji nusprendė, kad mane vėl ima į karą.

Kur veža? Ko? Visiška nežinomybė. Slucke perrengė, davė aprangą ir čia paaiškėjo, kad važiuojame į rajono centrą Choinikus. Atvykome į Choinikus, ten žmonės dar nieko nežinojo. Veža toliau, į kaimą, ten švenčiamos vestuvės: jaunieji bučiuojasi, muzika, geria naminę. Vestuvės kaip vestuvės. O mums įsakymas: nuimti gruntą per kastuvą...

Gegužės devintąją – Pergalės dieną – atvažiavo generolas. Išrikiavo mus, pasveikino su šventėmis. Vienas rikiuotėje išdrįso paklausti: „Kodėl slepiama, koks radiacijos fonas? Kokias gauname dozes?“ Vienas toks atsirado. Tai jį, kai generolas išvyko, išsikvietė dalinio vadas ir davė velnių: „Provokacijas rengi! Panikierius!“ Po poros dienų išdalino kažkokias dujokaukes, bet niekas jomis nesinaudojo. Dozimetrus du kartus rodė, bet į rankas niekam nedavė. Kartą per tris mėnesius porai dienų išleisdavo namo. Nurodymas vienas: nupirkti degtinės. Aš atsitempiau dvi kuprines butelių. Ant rankų kilnojo.

Prieš išleidžiant namo visus kvietėsi „kėgėbėšnikas“ ir įsakmiai patarinėjo: niekur ir niekam nepasakoti apie tai, ką matėme. Iš Afganistano grįžau, žinojau – gyvensiu! O Černobylyje viskas atvirkščiai: žūsi būtent tada, kai grįžai...“

„Ką įsiminiau? Kas atmintin įsirėžė?

Kiaurą dieną lakstau po kaimus mašina... Su dozimetrininkais... Ir nė viena iš moterų nepasiūlo man obuolio...“

„Dešimt metų praėjo... Jau tarsi to ir nebuvo, jei nebūčiau susirgęs, būčiau pamiršęs...

Reikia Tėvynei tarnauti! Tėvynei tarnauti – šventas reikalas. Gavau apatinius baltinius, autus, batus, antpečius, pilotę, karišką palaidinę, diržą, kuprinę. Kelionėn! Davė savivartį. Vežiojau betoną. Kas bus, tas bus... Išsisuksiu... Jauni vaikinai. Nevedę. Respiratorių su savim neimdavo... Ne, vieną prisimenu... Pagyvenęs vairuotojas... Va jis visada su kauke... O mes – ne. Kelių inspektoriai stovėdavo be kaukių. Mes dar kabinose, o jie radioaktyviose dulkėse po aštuonias valandas stovėdavo. Visiems gerai mokėjo: po tris atlyginimus plius komandiruotpinigius. Gėrėme... Degtinė, žinojome, padeda... Nuima stresą. Ne veltui per karą duodavo tą garsųjį komisaro šimtgramį. Įprastas vaizdas: girtas milicininkas baudžia girtą vairuotoją...

Nerašykite apie tarybinio didvyriškumo stebuklus. Jų buvo... Stebuklų! Bet pirmiausia – apsileidimas, nesąžiningumas, o paskui stebuklai. Uždengti ambrazūrą... Krūtine ant kulkosvaidžio... O kad tokių įsakymų išvis neturėtų būti, apie tai niekas nerašo. Mėtė mus

ten lyg smėlį ant reaktoriaus... Kiekvieną dieną buvo iškabinamas naujas „kovos lapelis“: „dirba narsiai ir pasiaukojamai“, „atsilaikysime ir laimėsime...“

Davė man už žygdarbį raštą ir tūkstantį rublių...“

„Iš pradžių suglumome... Jautėmės lyg žaidime... Bet tai buvo tikras karas... Atominis karas... Nežinojome, ko bijoti ir ko nebijoti, ko saugotis ir ko ne? Niekas nežinojo... Tikra evakuacija... Stotyse... Kas dėjosi stotyse? Mes padėdavome įstumti vaikus į vagoną pro langus... Tvarkėme eiles... Eilės bilietų prie kasų, jodo prie vaistinių. Eilėse keikėsi bjauriausiais žodžiais ir mušėsi. Laužė vyno kioskų ir parduotuvių duris. Daužė, laužė geležines langų grotas. Persikėlėliai... Jie gyveno klubuose, mokyklose, vaikų darželiuose. Vaikščiojo pusalkaniai. Pinigai visiems greitai baigėsi. Parduotuvėse viską išpirko...

Aš neužmiršiu moterų, kurios skalbė mums baltinius. Skalbimo mašinų nebuvo, apie jas nepagalvojo, neatvežė. Skalbė rankomis. Visos moterys – pagyvenusios. Jų rankos pūslėtos, pratrintos... Baltiniai ne šiaip sau nešvarūs, ten dešimtys rentgenų... „Berniukai, pavalgykite...“, „Berniukai, pamiegokite...“, „Berniukai, jūs gi jauni... Saugokitės...“ Gailėjosi mūsų ir verkė...

Ar gyvos jos dabar?

Kasmet balandžio dvidešimt šeštą susirenkam visi, kas ten buvome. Prisimename tą metą. Tu buvai kareivis kare, tu buvai reikalingas. Kas bloga, užsimiršo, o

šitai liko. Supratimas, kad be tavęs negalėjo apsieiti... Mūsų sistema, šiaip jau karinė, ypatingomis aplinkybėmis suveikia puikiai. Tu pagaliau laisvas ir reikalingas. Laisvė! Ir rusas tokiais momentais pasirodo, koks jisai didis! Koks unikalus! Olandais ar vokiečiais niekada netapsime. Ir nebus pas mus ilgaamžio asfalto ir prižiūrimų gėlynų. O didvyrių visada atsiras!..“

✦

„Pasakė – ir ėjau. Reikia! Buvau partijos narys. Komunistai, pirmyn! Tokios tokelės. Aš milicijoje dirbau. Buvau vyresnysis seržantas. Pažadėjo man naują „žvaigždutę“. Tai buvo aštuoniasdešimt septintųjų birželis... Būtina pasitikrinti medicinos komisijoje, bet mane išsiuntė be patikrinimo. Kažkas ten, kaip sakoma, išsisuko, atnešė pažymą, kad jam skrandžio opa, ir mane vietoj jo. Skubiai.

Važiavome kaip kareiviai, o iš mūsų pradžiai sudarė mūrininkų brigadą. Statėme vaistinę. Man iš karto silpna, kažkoks mieguistumas. Aš – pas gydytoją: „Viskas normalu. Karštis“. Valgyklon iš kolūkio atveždavo mėsos, pieno, grietinės, mes valgėme. Gydytojas nieko neragaudavo. Išverda valgyti, jis žurnale pažymi, kad viskas normos ribose, bet mėginio pats neima. Mes tai pastebėdavome. Tokios tokelės. Pašėlę buvom. Prasidėjo braškės. Pilni aviliai medaus...

Pradėjo landžioti plėšikai. Mes užkalinėjome langus, duris. Parduotuvės išplėštos, grotos languose išlaužytos, miltai, cukrus po kojomis, saldainiai... Išmė-

tyti stiklainiai... Iš vieno kaimo visus iškeldino, o už penkių dešimties kilometrų žmonės gyvena. Daiktai iš apleistojo kaimo pas juos nukeliavo. Tokios tokelės. Mes saugome, atvažiuoja buvęs kolūkio pirmininkas su vietiniais žmonėmis, juos jau kažkur apgyvendino, davė namus, bet jie grįžta čionai javų nuimti, sėti. Vežėsi šieną ryšuliais. Ryšuliuose aptikdavome paslėptas siuvimo mašinas, motociklus. Barteris: jie tau butelį naminės – tu jiems leidimą vežtis televizorių. Pardavinėjo, mainė į traktorius, sėjamąsias. Vienas butelis... Dešimt butelių... Pinigai nieko nedomino... *(Juokiasi.)* Kaip komunizme... Viskam buvo taksa: kanistras benzino – pusė litro naminės, karakulio kailiniai – du litrai, motociklas – kaip susiderėsi... Aš po pusmečio išvažiavau, pagal grafiką tarnybos terminas buvo pusė metų. Paskui atsiųsdavo pamainą. Mus truputėlį sulaikė, nes iš Pabaltijo atsisakė važiuoti. Tokios tokelės. Bet aš žinau, kad išvogė, išvežė viską, ką buvo galima paimti ir išvežti. Zona persikėlė čia... Ieškokite turguose, komiso parduotuvėse, vasarnamiuose... Už vielos liko tiktai žemė... Ir kapai..."

„Atvykome į vietą. Persirengėme. „Avarija, – ramina mus kapitonas, – atsitiko seniai. Prieš tris mėnesius. Jau nebaisu". Seržantas: „Viskas gerai, tiktai plaukitės rankas prieš valgį".

Tarnavau dozimetrininku. Kai sutemsta, prie mūsų sargybos vagonėlio atvažiuoja vaikinai su mašinomis.

Pinigai, cigaretės, degtinė... Tik leisk konfiskuotame šlamšte pasirausti. Pakavosi krepšius. Kur veždavo? Turbūt į Kijevą... Į Minską... Į sendaikčių turgus... Tai, kas likdavo, mes laidojome. Sukneles, batus, kėdes, armonikas, siuvamąsias mašinas... Užkasdavome duobėse, kurias vadindavome „broliškais kapais“.

Grįžau namo. Nueinu į šokius. Patiko mergaitė:

– Susipažinkime.

– Kam? Tu dabar černobylietis. Nuo tavęs baisu gimdyti!

✦

„Mano savi atsiminimai... Oficialios mano pareigos ten – apsaugos būrio vadas... Maždaug kaip apokalipsės zonos direktorius. *(Juokiasi.)* Taip ir parašykite.

Sulaikome mašiną iš Pripetės. Miestas jau evakuotas, žmonių nebėra. „Parodykite dokumentus“. Dokumentų neturi. Kėbulas uždengtas brezentu. Pakeliame brezentą: dvidešimt arbatos servizų, kaip dabar atsimenu, sekcija, minkštas kampas, televizorius, kilimai, dviračiai...

Surašau protokolą.

Atveža mėsą užkasti kapinyne. Jautienos skerdenoje trūksta kumpių. Išpjauti.

Surašau protokolą.

Tuščiuose kaimuose laksto sulaukėjusios kiaulės. Prie kolūkių kontorų ir kaimo klubų kabo plakatai: „Duosime Tėvynei duonos!“, „Šlovė tarybiniam žemdirbiui!“, „Liaudies žygdarbis nemirtingas“.

Apleisti brolių kapai. Įskilęs akmuo su pavardėmis: kapitonas Borodinas, vyresnysis leitenantas... Eiliniai... Dagišiai, dilgėlės, varnalėšos.

Prižiūrimas daržas. Paskui plūgą žingsniuoja šeimininkas, pamato mus:

– Vaikinai, nerėkite. Mes jau pasirašėm: pavasarį išvažiuojam.

– O kam tada daržą ariate?

– Betgi čia rudens darbai...

Aš jį suprantu, bet privalau surašyti protokolą..."

„Žmona pasiėmė vaiką ir išėjo. Gyvatė! Bet aš nesikarsiu, kaip Vanka Kotovas... Ir nešoksiu iš septinto aukšto! Gyvatė! Kai aš iš ten parsiradau su lagaminu pinigų... Mašiną nusipirkome. Ji, gyvatė, tada gyveno su manim. Nebijojo. *(Nelauktai uždainuoja.)*

Netgi tūkstantis rentgenų
Nenulenkia rusui penio...

Smagi čiastuška. Iš tenai. Norite anekdoto? *(Čia pat ima pasakoti.)* Vyras sugrįžta namo... Nuo rektoriaus... Žmona klausia gydytojo: „Ką daryti su vyru?" – „Nuprausti, apkabinti, dezaktyvuoti". Gyvatė! Ji manęs bijo... Pasiėmė vaiką... *(Netikėtai rimtai.)* Kareiviai dirbo... Šalia reaktoriaus... Aš juos vesdavau į pamainą ir iš pamainos. Man, kaip ir visiems, ant kaklo kabėjo skaitiklis-kaupiklis. Po pamainos juos surinkdavau ir

atiduodavau į pirmąjį skyrių... Slaptą... Ten užrašydavo duomenis, lyg ir kažką pažymėdavo mūsų kortelėse, bet kiek rentgenų kiekvienam kliuvo – karinė paslaptis. Šunsnukiai! Praėjus kuriam laikui tau sako: „Stop! Daugiau negalima!“ Visa medicininė informacija... Net išvažiuojant nepasakė, kiek gavau? Šunsnukiai! Dabar jie mušasi dėl valdžios... Dėl portfelių... Pas juos – rinkimai.

Kaip mus gydyti? Jokių dokumentų neparsivežėme. Juos iki šiol slepia arba sunaikino dėl ypatingo slaptumo. Kuo padėti mūsų gydytojams? Kad dabar turėčiau pažymėlę! Kiek? Ko aš ten prisirinkau? Aš tai gyvatei parodyčiau... Aš jai dar įrodysiu, kad mes išgyvensime bet kokiomis sąlygomis ir tuoksimės, ir gimdysime. Eikit jūs visi š...!“

„Turėjom raštu pasižadėti, kad neišplepėsim... Tylėjau... Iškart po armijos tapau antros grupės invalidu. Dvidešimt dvejų metų. Atgyvenau... Kibirais grafitą tampėme... Dešimt tūkstančių rentgenų... Kasėme paprasčiausiais kastuvais, pakeisdami per pamainą beveik trisdešimt „Istriakovo žiedlapių“, liaudis juos vadino „antsnukiais“. Supylė sarkofagą. Milžinišką kapą, kuriame palaidotas vienas žmogus – vyresnysis operatorius Valerijus Chodemčiukas, likęs po griuvėsiais pirmomis nuo sprogimo minutėmis. Dvidešimtojo amžiaus piramidė...

Mums dar buvo likę tarnauti trys mėnesiai. Grįžome į dalinį, netgi neperrengė. Vaikščiojome su tomis pačiomis palaidinėmis, batais, kuriuos avėjome reaktoriuje. Iki pat demobilizacijos...

O jeigu būtų leidę kalbėti, kam galėjau papasakoti? Dirbau gamykloje. Cecho viršininkas: „Liaukis sirgęs, o tai atleisim". Atleido. Nuėjau pas direktorių: „Neturite teisės. Aš – černobylietis. Aš jus gelbėjau. Gyniau!" – „Mes tavęs tenai nesiuntėm".

Naktimis prabundu nuo mamos balso: „Sūneli, kodėl tu tyli? Tu juk nemiegi, tu guli atmerktomis akimis... Ir šviesa pas tave dega..." Aš tyliu. Manęs niekas negali prakalbinti taip, kad aš atsakyčiau. Savo kalba... Niekas nesupranta, iš kur aš grįžau... Ir negaliu papasakoti..."

„Jau nebijau mirties... Pačios mirties... Tik nežinau, kaip mirsiu... Draugas mirė... Padidėjo, išsipūtė... Sulig statine... O kaimynas... Irgi ten buvęs, kranininkas, pajuodo lyg anglis, išdžiūvo iki vaikiško dydžio. Neįsivaizduoju, kaip mirsiu... Viena tiksliai žinau: su mano diagnoze ilgai neištempsi. Kad pajusčiau, kada... Kulką – kakton... Aš buvau ir Afganistane... Ten dėl šito lengviau... Dėl kulkos...

Saugau laikraščio iškarpą... Apie operatorių Leonidą Toptunovą, tai jis tą naktį budėjo elektrinėje ir paspaudė raudoną avarinės apsaugos mygtuką likus kelioms minutėms iki sprogimo. Apsauga nesuveikė...

Jį gydė Maskvoje. „Kad išgelbėtume, reikia kūno“, – sakė gydytojai. Buvo likusi vienintelė švari, neapšvitinta dėmelė nugaroje. Palaidojome, kaip ir kitus, Mitino kapinėse. Karstą iš vidaus išklojo folija... Virš jo pusantro metro betono plokščių su švininiais tarpikliais. Atvažiuoja tėvas... Stovi, verkia... Eina pro šalį žmonės: „Tai tavo šunsnukis susprogdino!“

Mes vieniši. Svetimi. Netgi laidoja atskirai, ne taip, kaip visus. Kaip ateivius iš kosmoso... Geriau būčiau žuvęs Afganistane! Tiesą sakau, užgriūna tokios mintys. Ten mirtis buvo paprastas dalykas. Suprantamas...“

„Iš viršaus... Iš sraigtasparnio... Kai skridau žemai palei reaktorių, stebėjau... Stirnos, šernai... Liesi, mieguisti... Juda kaip per sulėtintą filmavimą... Jie mito žole, kuri čia auga, nesuprato... Nesuprato, kad reikia išeiti... Išeiti kartu su žmonėmis...

Važiuoti – nevažiuoti? Skristi – neskristi? Aš – komunistas, kaip aš galėjau neskristi? Du šturmanai atsisakė, girdi, jų žmonos jaunos, vaikų dar neturi, juos gėdino, nubaudė. Galas karjerai! Dar buvo vyrų teismas. Garbės teismas! Suprantate, tai azartas – jis negali, o aš eisiu. Dabar galvoju kitaip... Po devynių operacijų ir dviejų infarktų... Aš jų nesmerkiu, aš juos suprantu. Jauni vaikinai. Bet pats vis tiek būčiau skridęs... Tikrai. Jis negali, o aš eisiu. Vyriška!

Iš aukštybių apstulbino technikos gausa: sunkieji sraigtasparniai, vidutiniai sraigtasparniai... MI-24 – ka-

rinis sraigtasparnis... Ką buvo galima veikti Černobylyje su kariniu sraigtasparniu? Arba su naikintuvu MI-2? Lakūnai... Jauni vaikinai... Visi po Afganistano... Nuotaika tokia, kad būtų užtekę jiems ir Afganistano, prisikariavo. Stovi miške šalia reaktoriaus, gaudo rentgenus. Įsakymas! Nereikėjo ten siųsti šitiek žmonių apšvitinti. Kam? Buvo reikalingi specialistai, o ne žmonių masė. Pastatas sugriautas, krūvos suvirtusio šlamšto... ir baisi daugybė mažyčių žmonių figūrėlių. Stovėjo kažkoks vakarų Vokietijos kranas, bet neveikė, iki ten nuėjo ir sugedo. Robotai gesdavo... Mūsiškiai robotai, akademiko Lukačiovo sukurti tyrinėjimams Marse... Japonų robotai... Jiems, matyt, nuo aukštos radiacijos sudegdavo instaliacija. O kareivėliai su guminiais kostiumais, su guminėmis pirštinėmis bėgiojo...

Prieš išvažiuojant mus perspėjo, kad valstybės labui neplepėtume apie tai, ką matėme. Bet, išskyrus mus, niekas nežino, kas ten dėjosi. Mes ne viską suprasdavome, bet viską matėme..."

ANTRAS SKYRIUS

KŪRYBOS VAINIKAS

MONOLOGAS APIE SENAS PRANAŠYSTES

„Mano mergaitė... Ji ne tokia kaip visos... Štai ji paaugs ir manęs paklaus: „Kodėl aš ne tokia?“

Kai ji gimė... Tai buvo ne kūdikis, o gyvas maišiukas, užsiūtas iš visų pusių, nė vieno plyšelio, tik akytės atvertos. Medicinos kortelėje įrašyta: „mergaitė, gimusi su daugybine kompleksine patologija: išangės aplazija, makšties aplazija, kairiojo inksto aplazija“... Taip šitai skamba mokslo kalba, o paprastai šnekant: nėr kuo sisioti, nėr kuo kakoti ir inkstas vienas... Aš jau antrą dieną nešiau ją į operaciją, antrąją jos gyvenimo dieną... Ji atmerkė akytes, lyg ir nusišypsojo, o aš pamaniau, kad nori pravirkti... O Viešpatie, ji nusišypsojo! Tokie, kaip ji, negyvena, tokie iškart numiršta. Ji nenumirė, nes aš ją myliu. Per ketverius metus – keturios operacijos. Tai vienintelis kūdikis Baltarusijoje, išgyvenęs su tokia kompleksine patologija. Aš ją labai myliu. *(Nutyla.)* Daugiau nieko nebegalėsiu pagimdyti. Neišdrįsiu. Grįžau iš gimdymo namų: naktį vyras pabučiuoja, aš drebu – mums nevalia... Nuodėmė... Baimė... Girdėjau gydytojus tarpusavyje kalbant: „Mergaitė ne su marškinėliais gimė, o su šarvais. Jei parodytų per televiziją, nė viena motina nebegimdytų“. Tai apie mūsų mergaitę... Kaip mums dabar mylėti vienam kitą?

Nuėjau į cerkvę. Papasakojau šventikui. Jis sako, kad reikia melstis ir gailėtis už nuodėmes. Bet mūsų gi-

minėje niekas nieko neužmušė... Kuo aš kalta? Pradžioje mūsų miestelį norėjo evakuoti, o paskui išbraukė iš sąrašų: valstybei pinigų neužteko. Tuo metu įsimylėjau. Ištekėjau. Aš nežinojau, kad mums čia nevalia mylėti... Prieš daugelį metų mano močiutė skaitė Biblijoje, kad žemėje ateis laikas, kada visko bus per akis, viskas žydės ir derės, upėse bus pilna žuvies, o miškuose žvėrių, bet pasinaudoti tuo žmogus negalės. Jis negalės nė pagimdyti į save panašių, pratęsti nemirtingumo. Klausiausi senovinių pranašysčių lyg baisios pasakos. Netikėjau. Papasakokite visiems apie mano mergaitę. Parašykite. Ketverių metukų ji dainuoja, šoka, deklamuoja eilėraščius. Jos protas normalus, ji niekuo nesiskiria nuo kitų vaikų, tik jos žaidimai kitokie. Ji nežaidžia „parduotuvės“, „mokyklos“, ji žaidžia su lėlėmis „ligoninę“: leidžia joms vaistus, deda termometrą, paskiria lašelinę, lėlė numiršta – užkloja ją balta paklode. Ketverius metus mudvi gyvename ligoninėje, jos ten negalima vienos palikti, ir ji nežino, kad reikia gyventi namie. Kai pasiimu ją mėnesiui dviem namo, klausia: „Ar mes greitai grįšime į ligoninę?“ Ten jos draugai, jie ten gyvena, auga. Jai padarė užpakaliuką... Formuoja makštį... Po paskutinės operacijos visiškai nebegali nusišlapinti, kateterio įstatyti nepavyko – reikia dar kelių operacijų. Bet toliau pataria operuotis užsienyje. O iš kur mums paimti dešimtis tūkstančių dolerių, jeigu vyras per mėnesį gauna šimtą dvidešimt? Vienas profesorius kaip paslaptį patarė: „Su tokia patologija jūsų vaikas labai įdomus mokslui. Rašykite į užsienio klinikas. Juos turėtų sudominti“. Ir aš

rašau... *(Stengiasi nepravirkti.)* Rašau, jog kas pusvalandį turiu išspausti šlapimą rankomis, šlapimas išteka pro smulkias angeles makšties srityje. Jeigu to nedaryčiau, nebeveiktų vienintelis inkstas. Kur dar pasaulyje yra vaikas, kuriam kas pusvalandį rankomis reikia išspausti šlapimą? Ir kiek tai galima ištverti? Niekas nežino, koks mažų radiacijos dozių poveikis žmogui, vaiko organizmui. Paimkite mano mergaitę nors bandymams... Aš nenoriu, kad ji numirtų... Aš sutinku, kad mano mergaitė taptų bandomuoju varliuku, bandomuoju triušeliu, kad tik ji gyventų. *(Verkia.)* Dešimtis laiškų parašiau... O Viešpatie!

Kol kas ji nesupranta, bet kada nors mūsų paklaus: kodėl ji ne tokia, kaip visi? Kodėl jos negalės pamilti vyras? Kodėl ji nepagimdys kūdikio? Kodėl jai niekada nebus taip, kaip būna drugeliui... paukščiui... visiems, tik ne jai... Aš norėjau... Aš turėjau įrodyti... Kad... Norėjau gauti dokumentus... Kad ji užaugusi sužinotų: tai ne mudu su vyru kalti... Ne mūsų meilė... *(Vėl tvardosi, kad nepravirktų.)* Ketverius metus kariavau... Su gydytojais, su valdininkais... Beldžiausi į aukštų kabinetų duris... Tiktai po ketverių metų man išdavė medicinos pažymą, patvirtinančią jonizuojančios radiacijos (mažų dozių) ryšį su baisia jos patologija. Ketverius metus atsisakinėjo išduoti, tvirtindami: „Jūsų mergaitė – vaikystės invalidė“. Kokia gi ji vaikystės invalidė? Ji Černobylio invalidė. Aš ištyrinėjau savo genealogijos medį: mūsų giminėje nėra buvę tokio atsitikimo, visi gyvendavo iki aštuoniasdešimties devyniasdešimties metų, mano senelis – iki devyniasdešimt

ketverių. Gydytojai teisinosi: „Mums duota instrukcija. Panašius atvejus kol kas turime vertinti kaip bendrą susirgimą. Štai po dvidešimties trisdešimties metų, kai susikaups Černobylio duomenų bankas, ligas pradėsime sieti su jonizuojančia radiacija. O kol kas medicinai ir mokslui apie tai nedaug težinoma". Bet aš negaliu laukti dvidešimt trisdešimt metų. Norėjau paduoti juos į teismą... Valstybę... Mane vadino beprote, juokėsi, girdi, tokių vaikų gimdavo ir Senovės Graikijoje. Vienas valdininkas šaukė: „Černobylio lengvatų užsimanei! Černobylio pinigų!" Kaip neapalpau jo kabinete...

Jie negalėjo suprasti vieno dalyko... Nenorėjo... Man reikėjo žinoti, kad ne mudu su vyru kalti... Ne mūsų meilė... *(Neišlaiko. Verkia.)*

Mergaitė auga... Vis tiek mergaitė... Nenoriu, kad paminėtumėt pavardę... Net mūsų kaimynai... iš vienos laiptų aikštelės visko nežino. Užvelku jai suknelę, supinu kasytę: „Jūsų Katenka tokia graži", – sako jie man. O aš pati taip keistai žiūriu į nėščias moteris... Tarsi iš tolo... Iš už kampo... Ne žiūriu, o seku... Apima įvairiausių jausmų kratinys: nuostabos ir siaubo, pavydo ir džiaugsmo, net kažkokio kerštingumo. Kartą susizgribau, jog su tais pačiais jausmais žiūriu į vaikingą kaimynų kalę... Į gandrę lizde...

Mano mergaitė..."

Larisa Z., motina

MONOLOGAS APIE MĖNULIO PEIZAŽĄ

„Aš ūmai ėmiau abejoti, kas geriau: prisiminti ar pamiršti? Klausinėjau pažįstamų. Vieni pamiršę, kiti nenori atsiminti, nes vis tiek nieko negalima pakeisti, net išvažiuoti iš čia...

Ką aš įsiminiau... Pačiomis pirmosiomis dienomis po avarijos iš bibliotekų pradingo knygos apie radiaciją, apie Hirosimą ir Nagasakį, netgi apie rentgeną. Pasklido gandas, jog tai valdžios įsakymas, kad nekiltų panika. Buvo net juokaujama, kad jeigu Černobylis būtų sprogęs papuasų žemėje, visas pasaulis būtų išsigandęs, tik patys papuasai ne. Jokių medicinos rekomendacijų, jokios informacijos. Kas galėjo, gaudavo kalio jodido tablečių (mūsų miesto vaistinėse jų nebuvo, gaudavo per didžiausias pažintis). Pasitaikydavo, kad prarydavo saują šitų tablečių, užsigerdami stikline spirito. „Greitoji pagalba“ gaivindavo.

Paskui atsirado orientyras, visi sekė: kol mieste ar kaime yra žvirblių ir balandžių, ten gali gyventi ir žmonės. Važiavau taksi, vairuotojas stebėjosi, kodėl paukščiai lyg akli krenta ant stiklų ir užsimuša. Kaip nenormalūs... Kažkas panašaus į savižudybę...

Įsiminiau, kaip grįžau iš komandiruotės. Tikras Mėnulio peizažas... Abipus kelio iki pat horizonto tęsėsi baltu dolomitu užžerti laukai. Viršutinis užkrėstasis žemės sluoksnis nukastas ir palaidotas, vietoj jo pripilta

dolomitinio smėlio. Kaip ne žemė... Ilgai kankino tas reginys, ir pabandžiau parašyti apsakymą. Įsivaizdavau, kas čia bus po šimto metų: lyg žmogus, lyg kažkas kitas šokuoja visomis keturiomis, mėtydamas ilgas užpakalines kojas keliais atgal, naktį jis mato trečiąja akimi, o vienintelė ausis viršugalvyje girdi net skruzdę bėgant. Liko tik skruzdės, visa kita žemėje ir danguje pražuvo...

Išsiunčiau apsakymą į žurnalą. Man atsakė, jog tai ne literatūros kūrinys, o siaubo atpasakojimas. Žinoma, man neužteko talento. Bet čia, įtariu, esama dar vienos priežasties. Aš susimąsčiau, kodėl apie Černobylį tyli, beveik nerašo mūsų rašytojai, toliau rašo apie karą, apie lagerius, o čia tyli? Manote, atsitiktinumas? Jeigu Černobylį būtume įveikę, apie jį kalbėtume ir rašytume daugiau. Arba jeigu būtume jį supratę. Mes neįstengiame suvokti to siaubo prasmės. Nesugebame. Kadangi jo neišmatuosi nei žmogiškąja patirtimi, nei žmogui duotu laiku...

Tai kas gi geriau: prisiminti ar užmiršti?“

Jevgenijus Aleksandrovičius Brovkinas,
Gomelio universiteto dėstytojas

MONOLOGAS LIUDININKO, KURIAM SKAUDĖJO DANTĮ, KAI PAMATĖ, KAIP PARGRIUVĘS RAUDA KRISTUS

„Tada aš galvojau apie kitką... Jums atrodys keista... Kaip tik tuo metu aš skyriausi su žmona.

Staiga ateina, įteikia šaukimą ir sako, kad apačioje laukia mašina. Toks specialus „voronokas", kaip trisdešimt septintaisiais metais... Imdavo naktimis. Iš lovų, šiltutėlius. Paskui ši praktika nebeveikė: žmonos neatidarydavo durų arba meluodavo, kad vyrai komandiruotėse, kurorte, kaime pas tėvus. Joms bandydavo įteikti šaukimus, jos neimdavo. Pradėjo žmones gaudyti darbe, gatvėse, per pietų pertrauką gamyklų valgyklose. Kaip trisdešimt septintaisiais... O aš tada buvau kone išprotėjęs... Žmona man neištikima, visa kita atrodė niekai. Įsėdau į tą „voronoką"... Vedė mane dviese civiliai apsirengę, bet kariškos laikysenos, ėjo iš abiejų pusių, matyt, bijojo, kad nepabėgčiau. Kai įsėdau į mašiną, kažkodėl prisiminiau amerikiečių kosmonautus, kurie buvo nuskridę į Mėnulį, vienas jų vėliau tapo dvasininku, o kitas lyg ir išsikraustė iš proto? Skaičiau, kad jiems pasirodę, tartum ten esama miestų, kažkokių žmonių pėdsakų. Šmėstelėjo atmintyje nuotrupos iš laikraščių: mūsų atominės elektrinės absoliučiai saugios, galima statyti Raudonojoje aikštėje. Saugesnės už virdulį. Bet mane paliko žmona... Aš galvojau tik apie tai... Keletą kartų bandžiau nusižudy-

ti... Mudu lankėme tą patį vaikų darželį, mokėmės vienoje mokykloje... Viename institute... *(Tyli. Užsirūko.)*

Aš jus perspėjau... Nieko didvyriško, tinkamo rašytojo plunksnai nebus. Pagalvodavau, kad lyg ir ne karo metas, kodėl turėčiau rizikuoti, kai kažkas miegos su mano žmona. Kodėl vėl aš, o ne jis? Tiesą sakant, didvyrių ten nemačiau. Mačiau bepročių, kuriems nusispjauti į savo gyvenimą, ir nutrūktgalvių pakako, bet to nereikėjo. Aš irgi turiu raštų ir padėkų... Bet todėl, kad man nebaisu buvo mirti. Nusispjaut! Tai net atrodė išeitis. Būtų iškilmingai palaidoję... Ir valstybės lėšomis...

...Ten tu iškart pakliūdavai į fantastišką būvį, kur jungėsi pasaulio pabaiga ir akmens amžius. O man dar visi pojūčiai paaštrėję... Viskas apnuoginta... Gyvenome miške. Palapinėse. Už dvidešimties kilometrų nuo reaktoriaus. „Partizanavome". „Partizanai" – tai tie, kurie imami į mokomąsias karines stovyklas. Amžius nuo dvidešimt penkerių iki keturiasdešimties metų, daugelis su aukštuoju, viduriniuoju techniniu išsilavinimu, aš, beje, istorijos mokytojas. Vietoje automatų mums išdavė kastuvus. Nukasinėjome šiukšlynus, daržus. Moterys kaimuose žiūrėdavo ir žegnodavosi. Mes su pirštinėmis, respiratoriais, maskuojamaisiais chalatais... Kepina saulė... Pasirodome jų daržuose, lyg nelabieji. Jos nesuprasdavo, kodėl nukasame jų lysves, rauname jų česnakus, kopūstus, jei česnakai kaip česnakai, kopūstai kaip kopūstai. Bobulės žegnojosi rypuodamos: „Kareivėliai, kas čia – pasaulio pabaiga?"

Troboje krosnis kūrenasi, lašiniai čirška. Pridedi dozimetrą: ne krosnis, o mažas reaktorius. „Sėskitės,

berniukai, prie stalo", – kviečia. Vaišina. Atsisakome. Prašo: „Šimtą gramų rasim. Sėskitės. Papasakokit". O ką pasakoti? Ant paties reaktoriaus ugniagesiai trypė minkštą kurą, jis švytėjo, o jie nežinojo, kas tai yra. Ką čia mes žinom!

Einame visas skyrius. Visiems vienas dozimetras. O skirtingose vietose – skirtingas lygis: vienas iš mūsų dirba, kur du rentgenai, o kitas – kur dešimt. Beteisiai kaip kaliniai, smaugiami baimės. Bet aš baimės nejaučiau. Žiūrėjau į viską iš šalies...

Sraigtasparniu atskrido mokslininkų grupė. Su guminiais specdrabužiais, ilgaauliais batais, apsauginiais akiniais... Lyg į Mėnulį... Prieina prie vieno bobutė: „Kas tu?" – „Aš mokslininkas". – „Ak, tu mokslininkas, pažvelkit į jį, kaip išsipustęs. Kuo užsidangstęs. O mes?" Ir paskui jį – su lazda. Man ne kartą šmėkštelėjo, kad mokslininkus kada nors gaudys, kaip viduramžiais gaudydavo ir skandindavo gydytojus.

Aš mačiau žmogų, kurio akyse laidojome jo trobą... *(Nutyla.)* Laidojome trobas, šulinius, medžius... Laidojome žemę... Nurėždavome didžiausią sluoksnį velėnos, suvyniodavome... Aš jus perspėjau... Nieko čia didvyriško...

Grįždavome vėlai vakare, kadangi dirbdavome po dvylika valandų per parą. Be išeiginių. Poilsiui tiktai naktis. Taigi, važiuojame šarvuočiu. Eina per tuščią kaimą žmogus. Prieina arčiau – jaunas vaikinas su kilimu ant pečių... Netoliese „Žiguliai"... Sustojame. Bagažinė prikrauta televizorių ir nupjaustytų telefonų. Šarvuotis apsisuka ir taranuoja: „Žiguliai" į dumples, kaip konservų dėžutė. Niekas nė žodžio neištarė...

Laidojome mišką. Medžius pjaustėme po pusantro metro, pakavome į celofaną ir vertėme į kapinyną. Naktimis negalėdavau užmigti. Užmerkiu akis: kažkas juoda kruta, vartosi... Kaip gyva... Gyvi žemės sluoksniai... Su vabalais, vorais, sliekais... Aš jų nepažinojau, nežinojau, kaip jie vadinasi... Tiesiog vabalai, vorai. Skruzdės. O jie maži ir dideli, geltoni ir juodi. Tokie spalvingi. Skaičiau kažkokio poeto mintį, jog gyvūnai – atskira gentis. Aš žudžiau jų šimtus, tūkstančius, netgi nežinodamas, kaip jie vadinasi. Grioviau jų namus. Jų paslaptis. Laidojau... Laidojau...

Leonido Andrejevo, kurį labai mėgstu, yra alegorija apie Lozorių, kuris žvilgterėjo už uždraustos ribos. Jis jau svetimas, jis jau niekada nebus savas žmonėms, nors Kristus jį ir prikėlė...

Gal užteks? Jums, suprantu, įdomu, tiems, kas ten nėra buvęs, visada įdomu. O tai buvo tas pats žmonių pasaulis. Neįmanoma nuolatos gyventi baimėje, žmogus negali, praeina kiek laiko ir prasideda įprastas gyvenimas. *(Įsitraukia ir kalba toliau.)* Vyrai gėrė degtinę. Lošė kortomis. Sukosi apie moteris. Darė vaikus. Daug kalbėdavom apie pinigus. Bet ne dėl pinigų ten dirbom. Nedaug kas tik dėl pinigų. Dirbom todėl, kad reikėjo. Pasakė – ir dirbom. Ir klausimų neuždavinėjom. Svajojom apie paaukštinimą tarnyboje. Gudravom, vogėm. Tikėjomės žadėtų lengvatų: gauti be eilės butą ir išsikelti iš barako, įtaisyti vaiką darželyje, nusipirkti mašiną. Vienas toks išsigando, bijojo lįsti iš palapinės, su guminiu kostiumu miegojo. Bailys! Jį išmetė iš partijos. Jis šaukė: „Aš gyventi noriu!“ Viskas

susimaišė... Sutikau ten moterų, kurios savo noru atvažiavo. Veržėsi. Jų nenorėdavo leisti, aiškindavo, kad reikalingi vairuotojai, šaltkalviai, ugniagesiai, bet jos atvažiavo. Viskas susimaišė... Tūkstančiai savanorių ir specialusis „voronokas“, naktimis tykojantis atsarginių... Studentų būriai, pinigų perlaidos nukentėjusiųjų fondui... Šimtai žmonių, neatlyginamai siūlančių kraują ir kaulų čiulpus... Ir tuo pat metu viską galėjai nusipirkti už butelį degtinės. Pagyrimo raštą, leidimą namo... Vienas kolūkio pirmininkas veža dozimetrininkų būriui dėžę, kad jo kaimo neįrašytų į evakuojamųjų sąrašą, kitas duoda tokią pat dėžę degtinės, kad jo kolūkį iškeldintų. Jam jau trijų kambarių butą Minske pažadėję. Radiacijos niekas netikrino. Normalus rusiškas chaosas. Kaip ir visur... Kažką nurašinėjom, parduodavom... Bjauru, bet, antra vertus, – eikit visi po velnių!

Atsiuntė studentų. Jie laukuose ravėjo balandas. Grėbė šieną. Buvo kelios visai jaunos poros. Vyras ir žmona. Dar susikibę rankomis vaikščiojo. Buvo baisu į juos žiūrėti.

Kasdien atveždavo laikraščių. Aš skaitydavau tik antraštes: „Černobylis – žygdarbio vieta“, „Reaktorius nugalėtas“, „O gyvenimas tęsiasi“. Buvo čia pavaduotojų politiniams reikalams, vykdavo politiniai pašnekesiai. Mums aiškindavo, jog mes turime nugalėti. Ką? Atomą? Fiziką? Kosmosą? Pergalė – tai ne įvykis, bet procesas. Gyvenimas – kova. Privalai nugalėti. Todėl taip pamėgome potvynius, gaisrus, stichijas. Reikalinga veiksmo vieta, kur galėtum „parodyti drąsą ir heroiz-

mą". Ir iškelti vėliavą. Pavaduotojas politiniams reikalams skaitydavo laikraščių straipsnius apie „aukštą sąmoningumą ir gerą organizuotumą", apie tai, jog praėjus kelioms dienoms po katastrofos virš ketvirtojo reaktoriaus jau plaikstėsi raudona vėliava. Švytėjo. Per mėnesį ją suėdė radiacija. Vėliavą vėl iškėlė. Po mėnesio vėl naują... Aš mintyse bandžiau įsivaizduoti, kaip kareiviai lipa ant stogo... Mirtininkai... Sakysite: tarybinė pagonybė? Žmonių aukojimas? Bet reikalas tas, kad jeigu būtų man tada davę į rankas vėliavą, irgi būčiau lipęs. Kodėl? Nepasakysiu. Tada nebijojau mirti... Žmona net laiško neatsiuntė... Per pusę metų nė vieno laiško... *(Nutyla.)*

Norite anekdoto? Bėgo iš kalėjimo kalinys. Pasislėpė trisdešimties kilometrų zonoje. Pagavo. Nuvedė pas dozimetrininkus. Taip „šviečia", kad nėra kur dėti – nei į kalėjimą, nei į ligoninę, nei pas žmones. Kodėl jūs nesijuokiate? *(Juokiasi.)*

Atvykau ten, kai paukščiai lizduose perėjo, išvažiuojant – obuoliai gulėjo ant sniego... Ne viską spėjome palaidoti... Laidojome žemę žemėje... Su vabalais, vorais, lervomis... Su visais tais gyventojais... Tuo pasauliu... Pats didžiausias mano įspūdis iš ten... Apie juos...

Nieko aš jums nepapasakojau... Nuotrupas... Yra to paties Leonido Andrejevo apsakymas: vienas Jeruzalės gyventojas, pro kurio namą vedė Kristų, viską matė ir viską girdėjo, bet jam tuo metu skaudėjo dantį. Jo akyse Kristus pargriuvo po kryžium, parpuolė ir ėmė šaukti, jis visa tai matė, bet jam skaudėjo dantį, ir jis

neišbėgo gatvėn. Po dviejų dienų, kai dantį nustojo skaudėti, jam papasakojo, kaip Kristus prisikėlė, tada jis pagalvojo: „O juk galėjau būti šito liudininkas, bet man skaudėjo dantį“.

Nejaugi visada taip? Mano tėvas keturiasdešimt antraisiais gynė Maskvą. Tai, kad dalyvavo didžiuliame įvykyje, jis suvokė tik po kelių dešimtmečių. Iš knygų, iš filmų. O pats prisimindavo: „Sėdėjau apkase. Šaudžiau. Per sprogimą užvertė. Pusiau gyvą sanitarai ištraukė“. Ir viskas...

O mane tada paliko žmona...“

Arkadijus Filinas, likviduotojas

TRYS MONOLOGAI APIE „VAIKŠTANČIUS PALAIKUS“ IR „KALBANČIĄ ŽEMĘ“

Choinikų medžiotojų ir žvejų draugijos pirmininkas Viktoras Josifovičius Veržikovskis ir du medžiotojai – Andrejus ir Vladimiras, nepanorę pasakyti pavardžių.

– Pirmą kartą nušoviau lapę... Vaikystėje... Antrą kartą briedę... Briedžių, prisiekiau, niekada nebežudysiu. Jų tokios iškalbingos akys...

– Tai mes, žmonės, kažką suprantame, o gyvuliai tiesiog gyvena. Ir paukščiai.

– Rudenį stirnos labai jautrios. Jeigu dar vėjas pučia nuo žmogaus pusės, tai jau viskas – neprisileis... O lapė gudri...

– Čia, sako, bastėsi toks vienas... Išgeria, paskaitas visiems skaito. Mokėsi filosofijos fakultete, paskui kalėjime sėdėjo. Zonoje sutinki žmogų, jis niekada teisybės apie save nepasako. Retas. Šitas buvo protingas vyras... „Černobylis, – sakė, – tam, kad atsirastų filosofų". Gyvūnus vadino „vaikštančiais palaikais", o žmones – „kalbančia žeme". „Kalbanti žemė" todėl, kad mes valgome tai, kas iš žemės, kitaip tariant, iš žemės kilę...

– Zona traukia... Traukia, sakau jums. Kas ten pabuvojo... Traukia...

– Na, vaikinai, reikia iš eilės...

– Varyk, varyk, pirmininke. O mes parūkysim.

– Vadinasi, toks reikalas... Šaukia mane į rajono vykdomąjį: „Klausyk, vyriausiasis medžiotojau, zonoje liko daug naminių gyvulių – kačių, šunų, kad išvengtume epidemijos, reikia juos iššaudyti. Veik!" Kitą dieną visus sušaukiau, visus medžiotojus. Pranešu, jog taip ir taip... Niekas nenori važiuoti, kadangi neišdavė jokių apsaugos priemonių. Kreipiuosi į civilinę gynybą – jie nieko neturi. Nė vieno respiratoriaus. Prisiėjo važiuoti į cemento gamyklą ir iš ten pasiimti kaukių. Tokia plonutė plėvelė... Nuo cemento dulkių... O respiratorių nedavė.

– Ten kareivių sutikome. Su kaukėmis, pirštinėmis, šarvuočiuose, o mes vienmarškiniai, su raišteliais ant nosies! Su tais marškiniais ir batais namo grįždavome. Į šeimą.

– Subūriau dvi brigadas... Dvi brigados... Po dvidešimt žmonių... Prie kiekvienos priskyrė veterinarijos gydytoją ir žmogų iš sanepidstoties. Dar buvo traktorius su kaušu ir savivartis. Pikta, kad nedavė apsaugos priemonių, apie žmones nepagalvojo...

– Užtat premijas davė – po trisdešimt rublių. O degtinės butelis tais laikais kainavo tris rublius. Dezaktyvuodavomės... Iš kažkur receptų atsirado: šaukštas žąsų mėšlo į butelį degtinės. Dvi dienas pritraukinti ir gerti. Kad tas reikalas... Na, vyriškas... Čiastuškų buvo, pamenate? Daugybė. “Nei zapukas pavažiuoja, nei vyrelis pamyluoja. Nori būti tėveliu, apsuk kiaušius švineliu”. Cha cha...

– Važinėjome po zoną du mėnesius, mūsų rajone pusę kaimų evakavo. Dešimtys kaimų: Babčinas, Tulgovičiai... Pirmą kartą atvažiavome – šunys laksto prie savo namų. Saugoja. Žmonių laukia. Nudžiugo, mus pamatę, atbėga, žmogaus balsą išgirdę... Šaudėme trobose, tvartuose, daržuose. Vilkome į gatvę ir krovėme į savivartį. Aišku, nemalonu. Jie negalėjo suprasti: kodėl mes juos žudome? Žudyti buvo lengva... Naminiai gyvulėliai... Jie nebijo ginklo, nebijo žmogaus... Atbėga pašaukti...

– Šliaužė vėžlys... Viešpatie! Pro tuščią namą... Butuose stovėjo akvariumai... Su žuvytėmis...

– Vėžlių nešaudėme. Priekiniu ratu užvažiuoji ant vėžlio, šarvai išlaiko. Netrūkinėja. Girti, aišku, priekiniais ratais. Kiemuose narveliai atdari... Triušiai bėgioja... Nutrijos uždarytos, mes jas išleisdavome, jei netoliese būdavo vandens: ežeras, upokšnis – jos nu-

plaukdavo. Viskas palikta paskubom... Laikinai... Juk kaip buvo? Įsakymas: „Trims dienoms". Mažus vaikus apgaudinėjo: „Važiuojame į cirką". Jie verkė. O žmonės galvojo grįžti... Sakau jums, kaip kare. Katės žiūrėjo žmonėms į akis, šunys kaukė, prasmukdavo į autobusus. Kiemsargiai, aviganiai... Kareiviai grūdo juos lauk. Spardė. Jie ilgai bėgdavo paskui mašinas... Evakuacija... Neduok Dieve!

– Vadinasi, toks reikalas... Antai pas japonus buvo Hirosima, tai jie dabar visus pralenkę. Pirmauja pasaulyje. Vadinasi...

– Yra galimybė pašaudyti, o dar į bėgantį, gyvą taikinį. Instinktas. Azartas. Išgeriam ir važiuojam. Darbe man užskaitydavo darbo dieną. Skaičiuodavo algą. Galėjo, aišku, už tokį darbą pridėti. Premija – trisdešimt rublių... Už tuos pinigus... Už tuos pinigus, kur prie komunistų...

– Reikalas toks... Pradžioje namai stovėjo užantspauduoti, su plombomis. Plombų mes neplėšdavom. Tupi už lango katė, kaip tu ją pasieksi? Tegu sau. Kol plėšikai pradėjo landžioti – duris išlaužė, langus, orlaides išdaužė. Išgrobstė. Pirmiausia dingo magnetofonai, televizoriai... Kailiai... O paskui išvogė viską... Ant grindų mėtėsi tik aliuminio šaukštai... Išlikę šunys apsigyveno trobose... Įeini – tave puola... Jie liovėsi žmonėmis pasitikėti... Įeinu – kalė guli vidury kambario, ir šunyčiai aplink. Gaila? Aišku, nemalonu... Aš lyginau... Iš esmės kaip per karą, mes veikėme kaip baudėjai. Pagal tą pačią schemą... Karinė operacija... Mes irgi atvažiuojam, apsupam kaimą, ir šunys, kai tik

išgirsta pirmąjį šūvį, bėga. Bėga į mišką. Katės gudresnės, ir joms lengviau pasislėpti. Kačiukas buvo įlindęs į molinę puodynę... Aš jį iškračiau... Iš po krosnies traukdavom... Nemalonus jausmas... Tu į vidų, o katė pro kojas kaip kulka išlekia, lakstai paskui ją su šautuvu. Liesos jos, purvinos. Plaukai kuokštais. Iš pradžių buvo daug kiaušinių, vištos buvo paliktos. Šunys ir katės ėdė kiaušinius, baigėsi kiaušiniai – suėdė vištas. Ir lapės vištas ėdė, lapės jau gyveno kaime su šunimis. Vadinasi, vištų neliko – šunys suėdė kates. Pasitaikydavo, kad tvartuose rasdavom kiaulių... Išleisdavom... Rūsiuose pilna visokių stiklainių: agurkai, pomidorai... Mes atidarinėjam ir į geldą joms verčiam. Kiaulių negalabijom...

– Senutė... Viena kaime... Užsidarė troboje: penkios katės su ja ir trys šunys... Neleido... Keikė. Jėga atėmėm. Vieną katiną ir vieną šunį palikom. Keikė. Išvadino „banditais, kraugeriais“.

– Tušti kaimai... Vien krosnys stovi. Chatynės! Vidur Chatynės sėdi dvi senės. Joms nebaisu. O kitas išeitų iš proto!

– Cha cha... „Aria traktorius pakalnėj, stov reaktorius ant kalno. Švedai būtų nepasakę, ir gyventumėm apakę“. Cha cha...

– Vadinasi, toks reikalas... Kvapai... Vis negalėdavau suprasti, iš kur kaime toks kvapas? Šeši kilometrai nuo reaktoriaus... Masalų kaimas... Kaip rentgeno kabinete. Kvepėjo jodu... Kažkokia rūgštimi... Šaudyti tekdavo visai iš arti... Kalė guli vidury kambario, o aplink šuniukai... Puolė mane – kulką iškart... Šunyčiai

rankas laižo, glaustosi. Kvailioja. Šauti tekdavo visai iš arti... Vieną šuniuką... Juodulį pudeliuką... Man jo iki šiol gaila. Prikrovėm jų pilną savivartį, su kaupu. Vežam į „kapinyną“... Tiesą sakant, paprasčiausia gili duobė, nors priklauso kasti taip, kad nesiektų gruntinių vandenų, ir iškloti dugną celofanu. Rasti aukštą vietą... Bet šių reikalavimų, patys suprantat, nebuvo paisoma: celofano nebuvo, vietos ilgai neieškodavo. Jie, jeigu nenudobti, o tik sužeisti, cypia... inkščia... Išvertėm juos iš savivarčio į duobę, o tas pudeliukas kabarojasi. Išlipa. Niekas šovinio nebeturi. Nėr kuo pribaigti... Nė vieno šovinio... Atgal į duobę nustūmėm ir žeme užvertėm. Iki šiol gaila. O kačių buvo daug mažiau nei šunų. Gal jos paskui žmones išėjo? Ar išsislapstė? Pudeliukas kambarinis... Išpaikintas...

– Žudyti geriau iš tolo, kad akys nesusidurtų.

– Tu mokykis taikliai šaudyti, kad nereikėtų pribaigti.

– Tai mes, žmonės, kažką suprantame, o jie paprasčiausiai gyvena. „Vaikščiojantys palaikai“...

– Netiesa, kad gyvūnai neprotingi ir nemąsto. Stirna sužeista... Guli... Ji nori, kad jos pasigailėtų, o tu ją pribaigi. Paskutinę akimirką jos žvilgsnis visiškai sąmoningas, beveik žmogiškas. Ji tavęs neapkenčia. Arba meldžia: aš irgi noriu gyventi! Noriu gyventi!

– Mokykis! Sakau jums, pribaigti nemaloniau nei nušauti. Medžioklė – tai sportas, sporto šaka. Kažkodėl niekas nekeikia žvejų, o medžiotojus visi keikia. Neteisybė!

– Medžioklė ir karas vyrams tinka. Tikriems vyrams...

– Aš negalėjau prisipažinti sūnui... Vaikas. Kur aš buvau? Ką veikiau? Jis iki šiol galvoja, kad tėtis ten kažką gynė. Stovėjo kovos poste! Per televiziją rodydavo: karinė technika, kareiviai. Daug kareivių. Sūnus klausia: „Tėti, tu buvai kaip kareivis?"

– Su mumis važiavo operatorius iš televizijos... Pamenat? Su kamera. Verkė. Vyras... O verkė... Vis norėdavo pamatyti trigalvį šerną...

– Cha cha... Lapė žiūri: ritasi per mišką Pagrandukas. „Pagranduk, kur tu riedi?" – „Aš ne Pagrandukas, aš Černobylio ežiukas". Cha cha... Kaip sakoma, taikų atomą – į kiekvienus namus!

– Žmogus, sakau jums, miršta kaip gyvulys. Aš mačiau... Daug sykių... Afganistane... Mane sužeidė į pilvą, guliu saulėje. Karštis nepakeliamas. Gerti! „Na, – galvoju, – nudvėsiu kaip gyvulys". Sakau jums, ir kraujas vienodai teka... Kaip ir jiems...Ir skauda...

– Milicininkas, kur su mumis buvo, taigi... Išėjo iš proto. Siamo kačių gailėjosi, brangios, girdi, jos turguje. Gražios. Taigi vaikinas...

– Eina karvė su veršiuku. Nešaudėm. Ir arklių nešaudėm. Jie bijojo vilkų, žmonių nebijojo. Bet arklys lengviau gali apsiginti. Pirmosios nuo vilkų krito karvės. Pagal džiunglių įstatymą.

– Iš Baltarusijos galvijus vežė ir pardavinėjo Rusijoje. O telyčios leukozinės. Bet užtat pigiai parduodavo.

– Labiausiai gaila senių... Prieina jie prie mūsų mašinų: „Pažiūrėk tu ten, vaikiuk, mano trobą". Raktą į ranką kiša: „Pasiimk kostiumą. Kepurę". Pinigų duoda... „Kaip ten mano šuo?" Šuo nušautas, troba išplėš-

ta. O jie niekada ten nesugrįš. Kaip šitai pasakyti? Aš raktų neimdavau. Nenorėjau apgaudinėti. Kiti imdavo: „Kur naminukę paslėpei? Kokioje vietoje?“ Senis ir pasako... Rasdavom pilnus bidonus, didelius pieno bidonus.

– Paprašė vestuvėms patiesti šerną. Užsakymas! Kepenys rankose išskysta... Vis tiek užsako... Vestuvėms... Krikštynoms...

– Šaudom ir mokslui. Kartą per ketvirtį: du kiškius, dvi lapes, dvi stirnas. Visi užkrėsti. Bet vis tiek ir sau pyškinam, valgom. Pirma bijojom, o dabar pripratom. Kažką valgyti reikia, į Mėnulį visi neišsikraustysim. Į kitą planetą.

– Kažkas lapinę kepurę turguje nusipirko – nupliko. Armėnas pigiai nusipirko automatą iš „kapinyno“ – numirė. Gąsdino vieni kitus.

– O man ten nieko nei sieloj, nei galvoj nesidarė... Murkės ir sargiai... Šaudžiau... Darbas...

– Aš kalbėjausi su vairuotoju, kuris veždavo iš ten namus. Išveža. Nors tai jau ne mokykla, ne namai ir ne vaikų darželis, o numeruoti dezaktyvacijos objektai. Veža! Mudu su juo susitikom ar pirtyje, ar prie alaus kiosko... Tiksliai neatmenu. Tai va, jis pasakojo: privažiuoja su kamazu, per tris valandas namą išardo ir juos prie miesto pirkėjai gaudo. Plėšo į gabalus. Zoną išpirko vasarnamiams. Pinigų gauna ir dar privalgydina, prigirdo.

– Tarp mūsiškių yra plėšrūnų... Medžiotojų plėšrūnų... O kiti paprasčiausiai mėgsta pasivaikščioti po mišką. Smulkius žvėrelius medžioja. Paukščius...

– Sakau jums... Šitiek žmonių nukentėjo, o niekas už tai neatsakė. Pasodino atominės elektrinės direktorių ir netrukus išleido. Toje sistemoje labai sunku pasakyti, kas kaltas. Jeigu tau įsakė iš viršaus, ką turėjai daryti? Jie ten kažką bandė. Skaičiau laikraščiuose, kad kariškiai plutonį gamino... Atominėms bomboms... Todėl ir driokstelėjo... Jeigu tiesiai, klausimas būtų toks: kodėl Černobylis? Kodėl pas mus? O ne pas prancūzus ar vokiečius?

– Įstrigo atmintyje... Toks reikalas... Gaila, kad niekas nebeturėjo nė vieno šovinio, nebuvo kuo pribaigti. To pudeliuko... Dvidešimt žmonių... Ir nė vieno šovinio į dienos pabaigą... Nė vieno šovinio...

MONOLOGAS APIE TAI, KAD MES NEMOKAME GYVENTI BE ČECHOVO IR TOLSTOJAUS

„Ko prašau maldose? Paklauskite manęs: ko prašau maldose? Aš ne cerkvėje meldžiuosi. Viena... Aš noriu mylėti! Myliu! Aš meldžiuosi už savo meilę! O man... *(Nutraukia frazę. Matau, kad kalbėti nenori.)* Prisiminti? Gal reikia dėl visa ko atstumti nuo savęs... Atitraukti... Aš tokių knygų neskaičiau... Kine nemačiau... Kine mačiau karą. Mano močiutė ir senelis prisimena, kad jie neturėjo vaikystės, buvo karas. Jų vaikystė – karas, o mano – Černobylis. Aš iš tenai... Štai jūs rašote, bet

man nepadėjo nė viena knyga, nepaaiškino. Nei teatras, nei kinas. Aš susigaudžiau be jų. Pati. Mes viską išgyvenome patys, mes nežinome, kur nuo to dėtis. Protu negaliu to suvokti. Ypač sutrikusi mano mama, ji dėsto mokykloje rusų kalbą ir literatūrą, visada mokė mane gyventi pagal knygas. Ir staiga tokių knygų nėra... Mama pasimetė... Be knygų gyventi ji nemoka... Be Čechovo ir Tolstojaus.

Prisiminti? Aš noriu ir nenoriu prisiminti... *(Lyg įsiklauso į save, lyg ginčijasi pati su savim.)* Jeigu mokslininkai nieko nežino, jeigu rašytojai nieko nežino, tada mes jiems padėsime savo gyvenimu ir mirtimi. Taip galvoja mano mama... O aš norėčiau apie tai negalvoti, aš noriu būti laiminga. Kodėl aš negaliu būti laiminga?

Mes gyvenome Pripetėje, greta atominės elektrinės, aš ten gimiau ir užaugau. Dideliame name, penktame aukšte. Langai – į elektrinę. Balandžio dvidešimt šeštąją... Mūsų miestui buvo belikusios dvi dienos – paskutinės dvi dienos. Jo jau nebėra. Tai, kas liko, jau nebe mūsų miestas. Tą dieną kaimynas su žiūronais sėdėjo balkone, stebėjo gaisrą. O mes... Mergiotės ir berniokai... Mes su dviračiais lakstėme į elektrinę, kas dviračių neturėjo, mums pavydėjo. Niekas nesubarė. Niekas! Nei tėvai, nei mokytojai. Iki pietų ant upės kranto neliko žvejų, jie grįžo pajuodę, per mėnesį Sočyje taip neįdegsi. Atominis įdegimas! Virš elektrinės tvyrojo dūmai, ne juodi, ne geltoni, o žydri. Bet mūsų niekas nesubarė... Auklėjimas, matyt, toks, kad pavojus gali būti tik karinis: sprogimas kairėj, sprogimas dešinėj... O

čia – paprasčiausias gaisras, gesina jį paprasčiausi ugniagesiai... Berniokai šmaikštavo: „Rikiuokitės ilgomis eilėmis į kapines. Kas aukštesnis – tas mirs pirmas". Aš – maža. Baimės neatsimenu, atsimenu daug keistų dalykų. Draugė pasakojo, kaip jos su mama naktį užkasė kieme pinigus ir auksinius daiktus, kaip bijojo pamiršti tą vietą. Mano močiutei išleisdami į pensiją bendradarbiai padovanojo Tulos virdulį, ir ji kažkodėl labiausiai jaudinosi dėl to virdulio ir senelio medalių. Ir dėl senos siuvamosios „Zinger" mašinos. Mus evakavo... Tą žodį „evakuacija" parnešė iš darbo tėtis: „Mes išvažiuojame į evakuaciją". Kaip karinėse knygose. Įsėdame į autobusą, tėtis prisimena kažką pamiršęs. Bėga namo. Grįžta su savo dvejais naujais marškiniais... Ant pakabos... Buvo keista. Kareivių nežemiška išvaizda, jie vaikščiojo gatvėmis su baltais maskuojamais chalatais ir kaukėmis. „Kas mums bus?" – klausė jų žmonės. „Kodėl mūsų klausiate, – pyko jie, – antai baltos „Volgos" stovi, ten valdžia".

Važiuojame autobusais, dangus žydras žydras. Kur mes važiuojame? Krepšiuose ir tinkliukuose – velykiniai pyragai, margučiai. Jeigu tai karas, tai aš jį iš knygų įsivaizdavau kitaip. Sprogimas kairėj, sprogimas dešinėj... Bombardavimas... Judėjome lėtai, trukdė galvijai. Keliais varė karves, arklius... Kvepėjo dulkėmis ir pienu... Vairuotojai keikėsi matais, šaukė ant piemenų: „Ko varot keliu? Radioaktyvias dulkes keliat! Gintumėt laukais, pievomis". Tie atsakydami irgi plūdosi, teisinosi, jog gaila trypti žalius javus, žolę. Niekas netikėjo, kad atgal nebegrįšime. Juk tokių dalykų

nėra buvę. Truputį svaigo galva ir peršėjo gerklę. Senos moterys neverkė, verkė jaunos. Verkė mano mama...

Atvažiavome į Minską... Bet vietą traukinyje nusipirkome iš palydovės už trigubą kainą. Ji visiems atnešė arbatos, o mums pasakė: „Duokit šen puodukus ar stiklines“. Mes iš karto nesusivokėme... Galgi stiklinių neužtenka? Ne! Mūsų bijo... „Iš kur?“ – „Iš Černobylio“. Ir žmogus šonu šonu nuo mūsų kupė, vaikų neleidžia arti bėgioti. Atvažiavome į Minską, pas mamos draugę. Mano mamai iki šiol gėda, kad mes su savo „nešvariais“ rūbais, avalyne naktį sugriuvome į svetimą butą. Bet mus priėmė, pavalgydino. Gailėjo. O užsuko kaimynai: „Turite svečių? Iš kur?“ – “Iš Černobylio“. Ir jie irgi šonu šonu...

Po mėnesio tėvams leido nuvažiuoti ir pažiūrėti buto. Pasiėmė jie šiltą antklodę, mano rudeninį paltą ir pilną Čechovo laiškų rinkinį, mamos mėgstamiausią. Močiutė... Mūsų močiutė... Ji niekaip negalėjo suprasti, kodėl nepaėmė poros stiklainių braškių uogienės, kurią aš mėgau, ji gi stiklainiuose, uždaryta dangteliais... Ant antklodės aptikome „dėmę“... Mama skalbė, valė dulkių siurbliu, niekas nepadėjo. Atidavėme į cheminę valyklą... Ji „švytėjo“... Šita „dėmė“... Kol iškirpome. Viskas pažįstama, paprasta: antklodė, paltas... O aš jau negalėjau miegoti po ta antklode nei apsivilkti to palto... Neturėjome pinigų nupirkti naujam, o aš negalėjau... Aš nekenčiau šitų daiktų! Šito palto! Ne bijojau, o supraskite, nekenčiau! Tie daiktai gali mane užmušti! Priešiškumo jausmas... Protu to su-

vokti negaliu... Visur kalbėjo apie avariją: namie, mokykloje, gatvėje. Lygino su Hirosima. Bet niekas netikėjo. Kaip patikėsi tuo, ko nesupranti? Nors ir kaip tu stengiesi, nori suprasti, vis tiek nesupranti. Aš prisimenu: mes išvažiuojame – dangus žydras žydras...

Močiutė... Naujoje vietoje ji neapsiprato. Liūdėjo. Prieš mirtį prašė: „Noriu rūgštynių!" Rūgštynių keletą metų neleido valgyti, jos labiausiai kaupia radiaciją. Laidoti ją išvežėme į gimtąjį Dubrovnikų kaimą... Ten jau buvo zona, aptverta viela. Stovėjo kareiviai su automatais. Už vielos leido tiktai suaugusius... Tėvelį, mamą... Giminaičius... O manęs neleido: „Vaikams negalima". Supratau, kad niekada negalėsiu aplankyti močiutės... Supratau... Kur apie tai galima perskaityti? Kur ir kada tai buvo? Mama prisipažino: „Žinai, aš nekenčiu gėlių ir medžių". Ji išsigando pati savęs... Kapinėse... Ant žolės... Patiesė staltiesę, sudėjo užkandą, degtinę... O kareiviai pamatavo dozimetrais ir viską išmetė... Žolė, gėlės – viskas „spragsėjo". Kur mes nuvežėme mūsų močiutę?

Aš bijau... Bijau mylėti... Turiu sužadėtinį, mudu nunešėme pareiškimą į civilinės metrikacijos biurą. Ar jūs esate ką nors girdėję apie Hirosimos „hibakusi"? Apie tuos, kurie išliko gyvi po Hirosimos... Jie gali tikėtis susituokti tik vienas su kitu. Pas mus apie tai niekas nerašo, nekalba. O mes esame... Černobylio „hibakusi"... Jis parsivedė mane namo, supažindino su mama... Gera jo mama... Dirba gamykloje ekonomiste. Visuomenininkė. Eina į visus antikomunistinius mitingus. Štai šita geroji mama, sužinojusi, kad aš iš čer-

nobyliečių šeimos, iš persikėlėlių, nustebo: „Mieloji, argi jūs galėsite gimdyti?“ Mudu jau padavę pareiškimus... Jis maldauja: „Išeisiu iš namų. Išsinuomosim butą“, – o man ausyse: „Mieloji, kai kam nuodėmė vaikus gimdyti“. Nuodėmė mylėti...

O prieš jį turėjau kitą berniuką. Dailininką. Mudu irgi norėjome susituokti. Viskas buvo gerai iki vieno atsitikimo. Užėjau pas jį į dirbtuvę ir išgirdau jį šaukiant telefonu: „Kaip tau pasisekė! Tu neįsivaizduoji, kaip tau pasisekė!“ Paprastai toks ramus, netgi flegmatiškas, šnekoje nė vieno šauktuko. Ir staiga šitaip! Pasirodo, jo draugas gyvena studentų bendrabutyje. Užsuko į gretimą kambarį, o ten mergaitė kabo pasikorus. Užsikabinus už orlaidės. Kojine. Jo draugas ištraukė ją... Nukabino... O šis springdamas, drebėdamas: „Tu neįsivaizduoji, ką jis pamatė! Ką išgyveno! Jis ją ant rankų nešė... Lietė veidą... Jai ant lūpų baltos putos... Važiuojam, gal spėsim...“ Apie mirusią mergaitę jis nekalbėjo, jos nepagailėjo. Jam kad tik pamačius ir įsiminus... O paskui nupiešus... Tuoj prisiminiau, kaip jis manęs klausinėjo, kokios spalvos buvo gaisras elektrinėje, ar mačiau nušautų kačių ir šunų, kaip jie gulėjo gatvėse? Kaip verkė žmonės? Ar mačiau, kaip jie miršta?

Po to įvykio... Nebegalėjau daugiau su juo būti... Kalbėti... *(Patylėjusi.)* Nežinau, ar benorėčiau ir su jumis vėl susitikti? Man atrodo, jūs apžiūrinėjate mane, kaip ir jis. Tiesiog stebite. Įsimenate. Vyksta kažkoks eksperimentas... Negaliu atsikratyti šito jausmo... Jau neatsikratysiu...

O jūs nežinote, ant ko krenta šita nuodėmė? Nuodėmė gimdyti vaikus... Anksčiau netgi tokių žodžių negirdėjau..."

Katia P.

MONOLOGAS APIE TAI, KAIP ŠVENTAS PRANCIŠKUS SAKYDAVO PAMOKSLUS PAUKŠČIAMS

„Tai – mano paslaptis. Apie tai niekas daugiau nežino. Kalbėjausi apie tai tik su savo draugu...

Aš kino operatorius. Važiavau ten, atsimindamas, kaip mus mokė: tikru rašytoju tampama tik kare ir panašiai. Mėgstamiausias rašytojas – Hemingvėjus, mėgstamiausia knyga – „Atsisveikinimas su ginklais". Atvažiavau. Žmonės kapstosi po daržus, laukuose – traktoriai, sėjamosios. Ką filmuoti – neaišku. Niekur niekas nesprogsta...

Pirmas filmavimas. Kaimo klube. Ant scenos pastatė televizorių, surinko žmones. Klausėsi Gorbačiovo: viskas gerai, viskas valdoma. Kitame kaime, kur filmavome, vyko dezaktyvacija... Plovė stogus. O kaip nuplausi senutei stogą, jei jis prakiuręs? Žemę reikėjo nurėžti per kastuvą, nuimti visą derlingą sluoksnį. Giliau gi pas mus geltonas smėliukas. Tai senutė, vykdydama kaimo tarybos nurodymus, kastuvu žemę meta, o mėš-

lą nuo jos nugrėbia. Gaila, nenufilmavau... Kur atvažiuoji: „A, kinininkai. Tuoj surasim jums didvyrių“. Didvyriai – senis su anūku, dvi dienas varę kolūkio karves nuo paties Černobylio. Po filmavimo zootechnikas nuvedė mane prie milžiniškos tranšėjos, ten buldozeriu tas karves užvertė. Bet neatėjo į galvą to nufilmuoti. Atsistojau nugara į tranšėją ir nufilmavau epizodą pagal geriausias tarybinės kino dokumentikos tradicijas: buldozerininkai skaito „Pravdos“ laikraštį, milžiniškomis raidėmis straipsnio antraštė: „Šalis nelaimėje nepaliks“. Ir dar pasisekė: žiūriu – gandras ant lauko leidžiasi. Simbolis! Kad ir kokia nelaimė ištiktų – mes nugalėsime! Gyvenimas tęsiasi...

Kaimo keliai. Dulkės. Aš jau supratau, kad tai ne šiaip sau dulkės, bet radioaktyviosios. Kino kamerą slėpiau, kad neapdulkėtų, vis dėlto optika. Buvo sausa saulėta gegužė. Kiek patys jų prisirijome, nežinau. Po savaitės prasidėjo limfmazgių uždegimas. Bet juostelę taupėme, kaip šovinius, nes turėjo atvažiuoti CK pirmasis sekretorius Sliunkovas. Kokioje vietoje jis pasirodys, niekas iš anksto nesakė, bet mes patys susiprotėjome. Pavyzdžiui, vakar važiavome keliu, dulkių kamuoliai, o šiandien kloja asfaltą, ir kokį – dviejų trijų sluoksnių! Na, aišku: štai kur aukštos valdžios laukiama! Paskui tą valdžią filmavau, vaikščiojo visi tiesut tiesutėliai per šviežią asfaltą. Nė centimetro į šalį! Šiuos kadrus irgi turėjau, bet į siužetą neįdėjau...

Niekas nieko nesuprato, tai buvo baisiausia. Dozimetrininkai sako vienus skaičius, o laikraščiuose spaus-

dinami kiti. Aha, čia palengva imi susigaudyti. Namuose liko mažas vaikas, mylima žmona... Koks gi turėjau būti kvailas, kad atsidūriau čia! Na, apdovanos medaliu... O žmona paliks... Gelbėjo humoras. Skaldėme anekdotus. Apleistame kaime apsigyveno valkata, ir keturios bobulės ten liko. Klausia: „Kas jis per vyras?“ – „Šitas eržilas dar į kitą kaimą bėgioja“. Jeigu pabandyčiau būti visiškai nuoširdus... Černobylis... Bet vingiuoja kelias... Teka upelis, tiesiog teka upelis. O šitai atsitiko... Kažką panašaus jaučiau, kai mirė man artimas žmogus. Saulė... Skraido paukščiai... Kregždutės... Ėmė lyti... O jis miręs... Suprantate? Noriu žodžiais nusakyti kitą matavimą, perteikti, ką tada jaučiau...

Pamatęs ėmiau filmuoti žydinčią obelį... dūzgia kamanės, balta, vestuvinė spalva... Ir vėl – žmonės dirba, sodai žydi... Laikau rankose kamerą, bet negaliu suprasti... Kažkas ne taip! Ekspozicija normali, paveiksliukas gražus, o kažkas ne taip. Ir ūmai nusmelkia: neužuodžiu kvapo. Sodas žydi, o nekvepia! Tik vėliau sužinojau, jog esant didelei radiacijai, būna tokia organizmo reakcija – blokuojami kai kurie organai. Mano mamai septyniasdešimt ketveri metai, ir ji, pamenu, skundžiasi neužuodžianti kvapų. Na, galvoju, dabar man taip atsitiko. Klausiu saviškių grupėje, o mūsų buvo trejetas: „Kaip kvepia obelis?“ – „Ogi niekaip nekvepia“. Kažkas mums darėsi... Alyvos nekvepėjo... Alyvos!.. Ir man ėmė rodytis, kad viskas aplinkui mus netikra, kad aš – tarp dekoracijų... Ir negaliu šito suprasti, neįstengiu. Aš netgi niekur apie tai nesu skaitęs...

Iš vaikystės... Kaimynė, buvusi partizanė, pasakojo, kaip per karą jų būrys kapstėsi iš apsupties. Jai ant rankų mažas kūdikėlis, vos vieno mėnesio, klampojo pelke, aplink baudėjai... Vaikas verkė... Jis galėjo juos išduoti, būtų susekę visą būrį. Ir jinai jį uždusino. Kalbėjo apie tai lyg iš šalies, tarsi ne ji, o kažkokia kita moteris būtų tai padariusi, ir kūdikis būtų buvęs svetimas. Kodėl ji tai prisiminė, jau pamiršau. Aiškiai atsimenu kitką – savo pasibaisėjimą: ką ji padarė? Kaip galėjo? Man atrodė, jog visas partizanų būrys ėjo iš apsupties dėl to vaiko, – kad jį išgelbėtų. O čia, kad liktų gyvi sveiki stiprūs vyrai, uždusino kūdikį. Kur tada gyvenimo prasmė? Nebesinorėjo tai išgirdus gyventi. Man, berniukui, nesmagu buvo žiūrėti į tą moterį, nes sužinojau apie ją šitokį dalyką... O kaip žiūrės į mane? *(Kurį laiką tyli.)* Štai kodėl nenoriu prisiminti... Tų dienų zonoje... Susigalvoju visokių paaiškinimų... Man nesinori atverti tų durų... Ten norėjau suprasti, kur aš tikras ir kur ne. Jau turėjau vaikų. Sūnų. Kai man gimė sūnus, lioviausi bijojęs mirties. Atsivėrė gyvenimo prasmė...

Naktis viešbutyje. Atsibundu – už lango monotoniškas ūžesys, neryškūs mėlyni blyksniai. Atitraukiu užuolaidą: gatve važiuoja dešimtys mašinų su raudonais kryžiais ir blykčiojančiais žibintais. Visiškoje tyloje. Patyriau kažką panašaus į šoką. Atmintyje iškilo filmo kadrai... Iš vaikystės... Pokario vaikai, mes mėgome filmus apie karą... Na, ir tokius kadrus... Jausmą... Iš miesto išėjo visi saviškiai, ir tu likai vienas, ir turi pri-

imti sprendimą. O kas teisingiausia? Apsimesti, kad tu negyvas? Ar kaip? O jei kažką turi padaryti, tai ką?

Choinikuose, miesto centre, kabėjo Garbės lenta. Geriausi rajono žmonės. Bet į užterštą zoną važiavo ir vaikus iš darželio išvežė girtuoklis vairuotojas, o ne tas, kur Garbės lentoje. Visi tapo patys savimi. O štai dar – evakuacija. Pirmiausia išveža vaikus. Susodina į didelius autobusus „Ikarus". Jaučiu, kad filmuoju, kaip buvau matęs kariniuose filmuose. Ir čia pat pastebiu, jog ne aš vienas, bet ir kiti čia esantys žmonės panašiai elgiasi. Jie elgiasi taip, kaip kažkada, pamenate, visų mūsų mėgstamame filme „Skrenda gervės": šykščios ašaros akyse, trumpi atsisveikinimo žodžiai... Išeitų, jog mes visi bandėme elgtis pagal mums jau žinomą formą. Stengėmės kažkam prilygti. Tai liko atmintyje. Mergaitė mojuoja mamai ranka, girdi, viskas tvarkoje, ji narsi. Mes nugalėsime!..

Aš pagalvojau, jog parvažiuosiu į Minską, o ten irgi evakuacija. Kaip aš atsisveikinsiu su saviškiais – žmona, sūnumi? Įsivaizdavau ir tą gestą: mes nugalėsime! Mes – kariai. Mano tėvas, kiek atmenu, vilkėjo kariškai, nors nebuvo kariškis. Galvoti apie pinigus – miesčioniška, apie savo gyvenimą – nepatriotiška. Būti alkanam – normalu. Jie, mūsų tėvai, pergyveno suirutę, ir mes turime ją pergyventi. Kitaip tikru žmogumi netapsi. Mus mokė kovoti ir išgyventi bet kokiomis sąlygomis. Man pačiam po tarnybos armijoje civilio gyvenimas pasirodė prėskas. Naktį bastydavomės gatvėmis, ieškodavome aštrių pojūčių. Vaikystėje skaičiau puikią

knygą „Valytojai“, autorių pamiršau, ten gaudė diversantus, šnipus. Azartas! Medžioklė! Tokie mes sutverti. Jeigu kiekvieną dieną normalus darbas ir geras maistas – nepakenčiama, nepatogu!

Gyvenome kažkokios proftechnikos mokyklos bendrabutyje kartu su likviduotojais. Jauni vaikinai. Davė lagaminą degtinės. Naikinti radiacijai. Staiga paaiškėja, kad tame pačiame bendrabutyje įsikūrė medicinos tarnybos būrys. Vienos merginos. „Na, dabar paūšim!“ – sako vyrai. Nuėjo dviese ir tuoj grįžta št-a-a-i tokiomis akimis... Vaizdelis: eina koridoriumi mergiotės... Po kariška palaidine išduoda kelnes ir pamautes su raišteliais, jie grindimis velkasi, maskatuoja, niekas nesigėdina. Viskas sena, sunešiota, ne to dydžio. Kabo kaip ant pakabų. Kuri su šlepetėmis, kuri su nušleivotais batais. O ant palaidinės dar impregnuoti specdrabužiai, sumirkyti kažkokiu cheminiu tirpalu... Kai kurios ir nakčiai jų nenusivelka. Klaiku žiūrėti... Ir jos visai ne medicinos seserys, jas paėmė iš instituto, iš karinės katedros. Pažadėjo, kad dviem dienom, o kai mes ten atvažiavome, jos jau mėnesį buvo išbuvusios. Pasakojo, kad jas vežiojo į reaktorių, ten jos prisižiūrėjo nudegimų, bet apie nudegimus tik iš jų girdėjau. Ir dabar tebematau – slankioja po bendrabutį, lyg sapne...

Laikraščiai rašė, kad, laimei, vėjas pūtė ne ton pusėn... Ne į miestą... Ne į Kijevą... Dar niekas nežinojo... Nesusivokė, jog vėjas pūtė į Baltarusiją... Į mane ir į mano Juriką. Mudu su juo tą dieną vaikštinėjome

po mišką, skabėme kiškio kopūstus. Viešpatie, kaipgi manęs niekas neperspėjo!

Grįžau iš ekspedicijos į Minską. Važiuoju troleibusu darban. Girdžiu pokalbio nuotrupas: suko filmą Černobylyje, ir vienas operatorius tiesiog ten mirė. Sudegė. Na, galvoju: „Kas gi toks?“ Klausausi toliau: jaunas, du vaikai. Vardą pamini: Vitia Gurievičius. Yra pas mus toks operatorius, visai jaunas vaikinas. Du vaikai? Ko gi jis slėpė? Privažiuojam kino studiją, kažkas patikslina: ne Gurievičius, o Gurinas, ir vardu Sergejus. Viešpatie, nagi, tai aš! Dabar juokinga, bet tada ėjau nuo metro į kino studiją ir bijojau, kad atidarysiu duris ir... Absurdiškiausia mintis: „O kur jie gavo mano nuotrauką? Kadrų skyriuje?“ Iš kur šis gandas atėjo? Dėl katastrofos masto ir aukų skaičiaus neatitikimo. Pavyzdžiui, Kursko mūšis. Tūkstančiai žuvusių... Tai suprantama. O čia – pirmomis dienomis tartum tik septyni ugniagesiai... Paskui – dar keletas žmonių... O toliau mūsų sąmonei pernelyg abstraktūs apibrėžimai: „po kelių kartų“, „amžinybė“, „niekas“. Ėmė sklisti gandai: skraido trigalviai paukščiai, vištos užkapoja lapes, nuplikę ežiai...

Na, o toliau... Toliau vėl reikia kažkam į zoną važiuoti. Vienas operatorius atnešė pažymą, jog jam skrandžio opa, kitas išėjo atostogų... Kviečia mane: „Reikia!“ – „Tai juk aš ką tik grįžau“. – „Supranti, tu jau ten buvai. Tau tas pats. Ir be to: tu jau turi vaikų. O jie – jauni“. Po galais, gal aš irgi noriu turėti penkis šešis vaikus! Na, pradeda spausti, girdi, greitai tarifi-

kacija, turėsi kozirį. Atlyginimą pakels... Liūdna ir juokinga istorija. Nuvijau atminties užkaborin...

Kartą filmavau žmones, buvusius koncentracijos stovykloje. Jie vengia susitikinėti. Aš jiems pritariu – kažkaip nenatūralu rinktis ir prisiminti karą. Žmonės, drauge iškentėję pažeminimą arba patyrę, koks būna žmogus pasąmonės gilumoje, bėga vienas nuo kito. Ir ten, Černobylyje, sužinojau, pajutau kažką, apie ką nesinori kalbėti. Pavyzdžiui, apie tai, kad visos mūsų humanistinės sampratos tik santykinės... Ekstremaliomis sąlygomis žmogus iš tikrųjų visiškai ne tas, apie kurį rašomos knygos. Tokio žmogaus kaip knygose neradau. Nesutikau. Viskas atvirkščiai. Žmogus – ne didvyris. Visi mes – apokalipsės pardavėjai. Dideli ir maži. Šmėkščioja atmintyje nuotrupos... Vaizdeliai... Kolūkio pirmininkas nori dviejų mašinų išvežti savo šeimai su daiktais, baldais, o partorgas prašo sau vienos mašinos. Reikalauja teisingumo. O jau kelios dienos, savo akimis mačiau, negali išvežti lopšelinukų grupės. Trūksta transporto. O čia dviejų mašinų maža susipakuoti viskam, net ir trilitriniams stiklainiams su uogienėmis ir sūdiniais. Mačiau, kaip juos kitą dieną krovė. Irgi nenufilmavau. *(Netikėtai nusijuokė.)* Nusipirkome ten parduotuvėje dešros, konservų, o valgyti baisu. Vežiojomės tas rezginėles su savim. Irgi buvo gaila išmesti. *(Ir jau rimtai.)* Blogio mechanizmas veiks ir apokalipsės metu. Aš tai supratau. Žmonės taip pat liežuvaus, pataikaus viršininkams, gelbės savo televizorių ir karakulio kailinius. Ir prieš pasaulio pabaigą žmogus liks toks pat, koks yra dabar. Visada.

Man kažkaip nesmagu, kad neiškovojau savo kino grupei jokių lengvatų. Vienam mūsų vaikinui reikėjo buto, einu į profsąjungos komitetą: „Padėkite, mes pusę metų išbuvome zonoje. Mums priklauso lengvatos". – „Gerai, – sako, – atneškite pažymas. Pažymos turi būti su antspaudais". Mes ten buvome nuvažiavę į rajono komitetą, o koridoriais vaikšto tik tetulė Nastia su šluota. Visi išbėgioję. Yra pas mus režisierius, turi krūvą pažymų: kur buvo, ką filmavo. Didvyris!

Mano galvoje didelis, ilgas filmas, kurio nesusukau. Daug serijų... *(Tyli.)* Visi mes – apokalipsės pardavėjai...

Užeinam su kareiviais pirkion. Gyvena viena bobulė.

– Na, bobut, važiuosim.

– Važiuosim, vaikeliai.

– Tai ruoškis, bobut.

Laukiame gatvėje. Rūkome. Ir va bobutė išeina: rankose – ikona, katinėlis ir ryšuliukas. Tai viskas, ką ji ima su savimi.

– Bobut, katino negalima. Nepriklauso. Jo plaukai radioaktyvūs.

– Ne, vaikeliai, be katinėlio nevažiuosiu. Kaip aš jį pamesiu? Kaip vieną paliksiu? Tai – mano šeima.

Va nuo šitos bobulės... Ir nuo tos žydinčios obels... Nuo jų viskas prasidėjo... Dabar filmuoju tik žvėris... Aš jums sakiau: mano gyvenimo prasmė aiški...

Kartą savo Černobylio siužetus parodžiau vaikams. Man priekaištavo: kam? Negalima. Nereikia. Ir taip jie gyvena šitoje baimėje, tarp visokių kalbų, jų kraujyje pokyčiai, pažeista imuninė sistema. Tikėjausi, kad ateis penki ar dešimt žmonių. Prisigrūdo pilna salė.

Klausimų buvo pačių įvairiausių, bet vienas tiesiog įsirėžė atmintin. Berniukas, užsikirsdamas ir raudonuodamas, matyt, iš tų tyliųjų, nešnekiųjų, paklausė: „O kodėl nebuvo galima padėti gyvūnams, kurie ten liko?“ Aš nesugebėjau jam atsakyti... Mūsų menas tik apie žmogaus kančias ir meilę, o ne visko, kas gyva. Tiktai apie žmogų! Mes nenusileidžiam iki jų: gyvūnų, augalų... Į tą kitą pasaulį... O Černobylio žmogus užsimojo ant visko...

Noriu susukti filmą „Įkaitai“... Apie gyvūnus. Atsimenate dainą „Plaukė vandenynu raudona sala“? Skęsta laivas, žmonės susėda į valtis. O arkliai nežino, kad valtyse arkliams nėra vietos...

Šiuolaikinė alegorija. Veiksmas vyksta tolimoje planetoje. Kosmonautas su skafandru girdi ausinėse triukšmą. Mato, kad prie jo artinasi kažkoks milžinas. Dinozauras?! Dar nesuprasdamas, kas tai, jis šauna. Po akimirkos – vėl kažkas prie jo artinasi. Jis ir tą nušauna. Dar po akimirkos – visa banda. Ir jis surengia skerdynes. O, pasirodo, kilo gaisras, ir gyvūnai gelbėjosi, bėgo taku, ant kurio stovėjo kosmonautas. Žmogus! Man ten atsitiko neįtikėtinas dalykas. Aš priartėjau prie gyvūnų... Medžių... Paukščių... Jie man dabar artimesni nei anksčiau... Atstumas tarp mūsų sumažėjo... Važinėju į zoną... Visus šiuos metus... Iš paliktos, nuniokotos trobos iššoka šernas... Išeina briedė... Štai ką aš nufilmavau. Aš noriu sukurti filmą... Ir pamatyti viską žvėries akimis... „Ką tu filmuoji? – sako man. – Pasižiūrėk aplink... Čečėnijoje – karas!..“ O šventas Pranciškus sakydavo pamokslus paukščiams. Su paukščiais

kalbėdavosi, kaip su sau lygiais. O kas, jei paukščiai kalbėjosi su juo paukščių kalba, o ne jis iki jų nusileido? Jis suprato paslaptingą jų kalbą. Iš Dostojevskio, pamenate, kaip žmogus čaižė arklį per romias akis. Beprotis! Ne per sturplį, o per romias akis..."

Sergejus Gurinas,
kino operatorius

MONOLOGAS BE PAVADINIMO – ŠAUKSMAS...

„Palikite mus ramybėje, gerieji žmonės! Mums čia gyventi reikia! Jūs pašnekėsit ir išvažiuosit, o mums reikės čia gyventi!

Štai guli medicinos kortelės... Prieš mane... Kiekvieną dieną... Imu jas į rankas... Kiekvieną dieną!

Ania Budaj – gimusi 1985 metais – 380 berų.

Vitia Grinkievičius – gimęs 1986 metais – 785 berai.

Nastia Šablovskaja – gimusi 1986 metais – 570 berų.

Aliоša Pleninas – gimęs 1985 metais – 570 berų.

Andrejus Kotčenka – gimęs 1987 metais – 450 berų.

Sako, šito negali būti? Ir kaip jie gyvena su tokia skydliauke? Bet argi buvo kur panašus eksperimentas?

Aš skaitau... Matau... Kiekvieną dieną... Padėti galite? Ne! Tada ko atvažiavote? Klausinėjate? Kimbate prie mūsų? Aš nenoriu prekiauti jų nelaime. Filosofuoti! Palikite mus ramybėje, gerieji žmonės! Mums čia gyventi reikia..."

Arkadijus Pavlovičius Bogdankievičius,
kaimo felčeris

MONOLOGAS DVIEM BALSAMS – VYRO IR MOTERS

Mokytojai Nina Konstantinovna ir Nikolajus Prochorovičius Žarkovai. Jis moko darbų, ji – filologė.

Ji:

– Aš taip dažnai girdžiu apie mirtį, jog neinu jos žiūrėti. Ar jūs niekada negirdėjote vaikų šnekant apie mirtį? Mano septintoje klasėje jie ginčijasi ir aptarinėja: tai baisu ar nebaisu? Mažus vaikus neseniai domino: iš kur jie? Iš kur atsiranda vaikai? O dabar juos jaudina, kas bus po atominio karo? Jie nebemėgsta klasikos, aš deklamuoju Puškiną – jų akys šaltos, abejingos... Aplink juos jau kitas pasaulis... Skaito fantastiką, juos traukia ten, kur žmogus atsiplėšia nuo žemės, gyvena kosminiu laiku, kituose pasauliuose. Jie negali

bijoti mirties taip, kaip jos bijo suaugę žmonės, pavyzdžiui, aš, ji jaudina juos, kaip kažkas fantastiška...

Mąstau... Galvoju apie tai... Mirtis aplinkui verčia daug galvoti. Aš dėstau rusų literatūrą vaikams, kurie nepanašūs į vaikus, buvusius prieš dešimt metų. Šitų akyse nuolatos ką nors laidoja... Užkasa į žemę... Namus ir medžius... Viską laidoja... Rikiuotėje šie vaikai alpsta, pastovėjus penkiolika dvidešimt minučių, jiems bėga kraujas iš nosies. Jų niekuo nenustebinsi ir niekuo nenudžiuginsi. Visada mieguisti, pavargę. Veidai išblyškę, papilkėję. Jie nežaidžia ir nekvailioja. Jei susipeša, netyčia išdaužia langą – mokytojai net džiaugiasi. Nebara, nes jie į vaikus nepanašūs. Ir taip lėtai auga. Per pamoką prašai ką nors pakartoti – vaikas negali, prieini iki to, jog pasakai sakinį, kad pakartotų, – neįsimena. „Na, kurgi tu? Kur?“ – timpteli jį. Galvoju... Daug galvoju... Tarsi vandeniu piešiu ant stiklo, tiktai aš žinau, ką piešiu, niekas nemato, niekas nenumano, niekas neįsivaizduoja...

Mūsų gyvenimas sukasi aplink... Aplink Černobylį... Kur tada buvai, kaip toli nuo reaktoriaus gyvenai? Ką matei? Kas mirė? Kas išvažiavo? Kur? Pirmais mėnesiais, pamenu, vėl ėmė ūžti restoranai, lalėti vakaruškos... „Gyvename vieną kartą...“ „Jei mirti, tai su muzika...“ Privažiavo kareivių, karininkų... O dabar Černobylis su mumis kasdien... Netikėtai numirė jauna nėščia moteris. Be diagnozės, patologoanatomas jos nenustatė. Pasikorė maža mergaitė. Penktokė. Nei iš šio, nei iš to. Maža mergaitė... Visiems viena diagnozė – Černobylis, kas beatsitiktų, visi sako – Černobylis.

Mums priekaištauja: „Jūs sergate todėl, kad bijote. Iš baimės. Radiofobija". Bet kodėl serga ir miršta maži vaikai? Jie baimės nejaučia, dar nesupranta.

Prisimenu tas dienas... Man degino gerklę, visame kūne jaučiau sunkumą, kažkokį sunkumą. „Jūs įtari, – pasakė gydytoja. – Visi dabar tapo įtarūs, po Černobylio". – „Koks įtarumas? Skauda, neturiu jėgų". Su vyru gėdijomės vienas kitam prisipažinti, kad mums atima kojas. Visi aplink skundėsi, mūsų draugai, visi žmonės, kad eini keliu ir, rodos, čia pat ir atgultum. Mokiniai guldavosi ant suolų, per pamokas alpdavo. Ir visi pasidarė baisiai paniurę, nelinksmi, per visą dieną nė vieno gero veido nepamatysi, kad kas kam nusišypsotų. Nuo aštuntos ryto iki devintos vakaro vaikai išbūdavo mokykloje, buvo griežtai draudžiama žaisti gatvėje, bėgioti. Išdavėme jiems drabužius: mergaitėms sijonus ir palaidinukes, berniukams – kostiumus; bet jie su tais rūbais eidavo namo, kur ten su jais būdavo, nežinojome. Pagal instrukciją mamos turėjo kas dieną tuos drabužius skalbti, kad į mokyklą vaikai ateitų su švariais. Pirma, davė tiktai po vieną palaidinukę ir po vieną sijoną, pakaitos nedavė, o antra, ant mamos pečių visas namų ūkis – vištos, paršiukas, pagaliau jos ir nesupranta, kam šituos daiktus būtina kasdien skalbti. Joms nešvara – tai rašalas, purvas, riebalų dėmės, o ne kažkokių trumpalaikių izotopų poveikis. Kai bandydavau savo mokinių tėvams ką nors paaiškinti, mano nuomone, jie suprasdavo mane ne geriau nei kokį afrikiečių genties šamaną. „O kas gi ta radiacija? Nei jos girdi, nei matai... A-a... Man štai pinigų nuo algos iki

algos neužtenka. Paskutines tris dienas visada pienu ir bulvėmis mintam. A-a...“ – Ir motina numoja ranka. O pieno negalima... Ir bulvių negalima. Į parduotuvę atvežė kinų mėsos konservų ir grikių, o už ką jie nusipirks? Instrukcijos skirtos raštingam žmogui, tam tikrai buities kultūrai. Bet jos nėra! Nėra tokių žmonių, kuriems parašytos instrukcijos. Be to, ne taip paprasta paaiškinti, kuo skiriasi berai nuo rentgenų... Mano požiūriu... Aš sakyčiau, tai – fatalizmas, toks lengvas fatalizmas. Pavyzdžiui, iš daržų pirmais metais nieko nebuvo galima vartoti, vis tiek valgė, ruošė atsargas. O dar taip viskas užderėjo! Pabandyk pasakyti, kad agurkų ir pomidorų negalima valgyti... Ką reiškia – negalima? Skonis normalus... Ir žmogus valgo, ir pilvo jam neskauda... Ir tamsoje niekas „nešviečia“... Mūsų kaimynai tais metais susidėjo naujas grindis iš čionykštės medienos, pamatuoja – fonas šimtą kartų aukštesnis už leidžiamą. Niekas tų grindų neišardė, jie taip ir gyveno. Viskas, girdi, kaip nors susitvarkys, nesvarbu, kaip, bet susitvarkys savaime, be jų įsikišimo. Iš pradžių kai kuriuos produktus nešdavo pas dozimetrininkus, tikrindavo – dešimtis kartų viršijo normą, bet paskui liovėsi. „Nei girdi, nei matai. Et, prisigalvoja tie mokslininkai!“ Gyvenimas ėjo sena vaga: suarė, pasėjo, nuėmė... Atsitiko neįtikėtinas dalykas, o žmonės gyveno kaip gyvenę. Ir atsisakyti agurkų iš savo daržo buvo baisiau už Černobylį. Vaikus visą vasarą laikėme mokykloje, kareiviai nuplovė ją skalbimo milteliais, aplinkui nuėmė sluoksnį žemės... O rudenį? Rudenį pasiuntėme mokinius runkelių rauti. Ir studentų į lauką

atvežė, ir iš proftechnikos mokyklos. Visus suvarė. Černobylis – ne taip baisu, kaip palikti lauke nenukastas bulves...

Kas kaltas? Na, kas kaltas, ar ne mes patys!

Anksčiau mes nepastebėdavome pasaulio aplink save, jis buvo kaip dangus, kaip oras, tartum kažkas jį būtų davęs mums amžinai, ir jis nuo mūsų nepriklausytų. Ir bus visada. Anksčiau mėgdavau atsigulti miške ant žolės ir grožėtis dangum, man būdavo taip gera, kad užmiršdavau savo vardą. O dabar? Miškas gražus, pilna mėlynių, bet niekas jų nerenka. Rudenį miške retai išgirsi žmogaus balsą. Baimė pojūčiuose, pasąmonėje... Mums liko televizorius ir knygos... Vaizduotė... Vaikai auga trobose... Be miško ir upės... Į juos gali tik pasižiūrėti. Tai visai kiti vaikai. O aš ateinu pas juos: „Koks liūdnas laikas tai! Mane žavėt jis ima..."Ateinu su Puškinu, kuris man atrodė amžinas. Kartais šmėsteli šventvagiška mintis: o gal visa mūsų kultūra – tik senų rankraščių skrynia? Viskas, ką aš myliu...

Jis:

– Žinote, mes turėjome civilinę gynybą... Mus orientavo atremti atominį puolimą ir likviduoti jo padarinius. Mokė priešintis cheminiams, biologiniams ir atominiams karams. O ne šalinti iš organizmo radionuklidus... Su karu šito lyginti neįmanoma, netikslu, bet visi lygina. Aš vaikas būdamas pergyvenau Leningrado blokadą. Šito nepalyginsi. Ten mes gyvenome kaip fronte, be paliovos apšaudomi. Ir badas, keleri metai bado, kai žmogus nusmunka iki žvėries instinktų. O

čia, prašom, išėjai – darže viskas auga! Tai nesulyginama. Bet aš kitką norėjau pasakyti... Pamečiau mintį... Išslydo... A-a... Kai prasideda apšaudymas, neduok Viešpatie! Gali numirti ne kažkada, bet dabar, šią minutę. Žiemą – badas. Kūrenome baldus, viską, kas buvo iš medžio, savo bute sudeginome, visas knygas, man regis, net kažkokiais senais skudurais kūrenome. Žmogus eina gatve ir atsisėda, kitą dieną eini, jis tebesėdi, sušalęs, jis taip sėdi savaitę arba iki pavasario. Iki šilumos. Niekas neturi jėgų jam iš ledo iškapoti, jeigu žmogus gatvėje pargriūva, retai kas prie jo prieina, padeda. Visi slenka pro šalį. Atsimenu, kad žmonės ne vaikščiodavo, bet slinkdavo, taip lėtai eidavo. To nė su kuo nesulyginsi!

...Su mumis, kai sprogo reaktorius, dar gyveno mano mama, ji kartodavo: „Baisiausia, sūneli, mudu jau pergyvenome. Pergyvenome blokadą. Baisiau jau nieko negali būti“.

Mes ruošėmės karui, atominiam karui, statėme atomines slėptuves. Nuo atomo norėjome pasislėpti, kaip nuo sviedinio skeveldrų. O jis visur... Duonoje, druskoje... Radiacija kvėpuojame, radiaciją valgome... Tai, kad tos duonos ir druskos gali nebūti, kad įmanoma suvalgyti viską, net išsivirti vandenyje odinį diržą dėl kvapo, kvapu pasisotinti – aš galėjau suprasti. O šito ne... Viskas užnuodyta? Dabar svarbu suvokti, kaipgi mums gyventi? Pirmus mėnesius visi bijojo, ypač gydytojai, mokytojai, trumpiau kalbant, inteligentija, labiau išsilavinę žmonės, jie viską mesdavo ir išvažiuodavo. Lėkė iš čia. Bet karinė disciplina... Partinį bilie-

tą ant stalo... Nieko neišleisdavo... Kas kaltas? Kad atsakytume į klausimą, kaip mums gyventi, turime žinoti: kas kaltas? Kas gi? Mokslininkai ar elektrinės personalas? Direktorius? Budintys operatoriai? Bet kodėl, atsakykite man, mes nekovojame su automobiliu, kaip žmogaus proto kūriniu, o su reaktoriumi kovojame? Reikalaujame uždaryti visas atomines elektrines, o atomininkus patraukti atsakomybėn?! Prakeikiame! Mokslas, pats mokslas nebūna nusikalstamas. Šiandieną mokslininkai irgi Černobylio aukos. Aš noriu gyventi po Černobylio, o ne mirti po Černobylio. Noriu suprasti...

Dabar žmonių reakcija įvairi, vis dėlto praėjo dešimt metų, o jie matuoja karu. Karas tęsėsi ketverius metus... Dabar jau – du karai... Aš jums išvardysiu, kaip žmonės reaguoja: „Viskas jau praeityje", „Kaip nors susitvarkys", „Dešimt metų praėjo, jau nebaisu", „Mes visi mirsime! Visi greitai mirsime!", „Noriu išvažiuoti į užsienį", „Mums turi padėti", „A, nusispjaut! Reikia gyventi". Rodos viską suminėjau? Štai ką mes kasdien girdime... Mano nuomone, mes – medžiaga moksliniams tyrinėjimams... Tarptautinė laboratorija... Mūsų, baltarusių, dešimt milijonų, daugiau kaip du milijonai gyvena užkrėstoje žemėje. Milžiniška šėtono laboratorija... Užrašinėk duomenis, eksperimentuok. Važiuoja pas mus iš visur... Ginasi disertacijas... Iš Maskvos ir Peterburgo... Iš Japonijos, Vokietijos, Austrijos... Jie ruošiasi ateičiai... *(Ilga pokalbio pertrauka.)*

Ką aš pagalvojau? Aš vėl palyginau... Pagalvojau, kad apie Černobylį galiu kalbėti, o apie blokadą nega-

liu. Atsiuntė kvietimą iš Leningrado į susitikimą „Leningrado blokados vaikai“, aš nuvažiavau, bet ten neišspaudžiau nė žodžio. Tiesiog neįstengiau papasakoti apie baimę? Tiesiog apie baimę... Namuose blokados niekada neprisimindavome, mama nenorėjo, kad prisimintume. O apie Černobylį kalbame... Ne... *(Sustoja.)* Tarpusavyje nekalbame, kalba prasideda, kai kas nors pas mus atvažiuoja: užsieniečiai, žurnalistai, giminaičiai, kurie čia negyvena. Kodėl mes nekalbame apie Černobylį? Mokykloje? Su moksleiviais? Apie tai su jais kalbama Austrijoje, Prancūzijoje, Vokietijoje, kur jie nuvažiuoja gydytis. Klausiu vaikų, apie ką ten su jais šnekasi, kuo domisi? O jie dažniausiai neatsimena nei miesto, nei kaimo, nei žmonių, pas kuriuos gyveno, pavardės, vardija dovanas, ką skanaus valgė. Vienam padovanojo magnetofoną, o kitam – ne. Atvažiuoja su rūbais, kurių patys neužsidirbo, kurių neuždirbo jų tėvai. Tarsi kažkur parodoje apsilankę. Didelėje parduotuvėje... Vis laukia, kad juos dar kartą ten nuvežtų. Parodytų, apdovanotų. Jie prie to pripranta. Priprato. Tai jau jų gyvenimo būdas, jo supratimas. Po šitos didelės parduotuvės, vadinamos užsieniu, po šitos brangios parodos turiu eiti pas juos į klasę. Į pamoką. Einu ir matau, kad jie jau stebėtojai... Stebi, o ne gyvena. Veduosi juos į savo dirbtuvę, ten stovi mano medinės skulptūros. Jos jiems patinka. Sakau: „Visa tai galima sukurti iš paprasto medžio. Pabandyk pats“. Atsibusk! Man tai padėjo ištrūkti iš blokados, stengiausi metų metus...

MONOLOGAS APIE TAI, KAIP Į TAVE ĮŠLIAUŽIA KAŽKAS NESUVOKIAMA

„Kamienu rėplioja skruzdės... Aplink dunda karinė technika. Kareiviai. Riksmai, keiksmai, plūdimasis. Blerbia sraigtasparniai. O jos rėplioja... Grįžau iš zonos, ir iš visko, ką pamačiau per dieną, atmintyje išliko vienas ryškus vaizdas... Mes sustojome miške, aš atsistojau prie beržo parūkyti. Atsistojau arti, atsirėmiau. Tiesiai man prieš veidą kamienu rėpliojo skruzdės, negirdėdamos mūsų, nekreipdamos jokio dėmesio... Mes išnyksime, o jos ir nepastebės. O aš? Aš niekada anksčiau iš taip arti nesu jų stebėjęs...

Iš pradžių visi sakė „katastrofa“, paskui – „atominis karas“. Aš skaičiau apie Hirosimą ir Nagasakį, mačiau dokumentinių kadrų. Baisu, bet suvokiama: atominis karas, sprogimo spindulys... Šitai galėjau įsivaizduoti. Bet tai, kas atsitiko mums, nesuvokiama. Mes išeiname... Tu jauti, kaip kažkas neapčiuopiama griauna buvusį tavo pasaulį, įšliaužia, braunasi į tave. Atsimenu pokalbį su vienu mokslininku: „Šitai tūkstančiams metų, – aiškino jis. – Urano skilimo periodas – tai du šimtai trisdešimt aštuoni pusperiodžiai. Paverskime laiku: bus milijardas metų. O torio – keturiolika milijardų metų“. Penkiasdešimt... Šimtas... Du šimtai metų... O toliau? Toliau mano supratimas nesiekia. Aš jau nebesuprantu, kas yra laikas? Kur aš?

Rašyti apie tai dabar, kai tik dešimt metų praėjo... Rašyti? Manau, beprasmiška! Neišaiškinsi, nesuprasi. Vis tiek išeis kas nors panašaus į mūsų gyvenimą... Aš bandžiau... Nieko neišėjo... Po Černobylio liko mitai apie Černobylį. Laikraščiai ir žurnalai lenktyniauja, kas baisiau parašys, baisumus ypač mėgsta žmogus, ten nebuvęs. Visi skaitė apie grybus sulig žmogaus galva, bet niekas jų nėra radęs. Todėl reikia ne rašyti, bet užrašinėti. Dokumentuoti. Parodykit man fantastinį romaną apie Černobylį... Nėra jo!.. Realybė fantastiškesnė!

Turiu atskirą bloknotą... Užrašinėju pokalbius, gandus, anekdotus. Tai įdomiausia, ir tai už laiko ribų. Kas liko iš Senovės Graikijos? Mitai...

Štai mano bloknotas..."

Iš pokalbių:

„Per radiją jau trečias mėnuo: padėtis stabilizuojasi... Padėtis stabilizuojasi... Padėtis stab..."

✦

„Atvažiavo instruktoriai iš CK. Jų maršrutas: automobiliu iš viešbučio į partijos srities komitetą, atgal – irgi automobiliu. Padėtį tyrinėja iš vietinių laikraščių. Pilni sakvojažai Minsko sumuštinių. Arbatą užplikina mineraliniu vandeniu. Irgi atsivežtu. Apie tai pasakojo viešbučio, kur jie gyveno, budinti. Žmonės netiki laikraščiais, televizija ir radiju, informacijos ieško valdžios elgesyje. Ji patikimesnė".

„Pati populiariausia zonos pasaka: nuo stroncio ir cezio geriausiai padeda – „Stoličnaja“.

„Ką daryti su vaiku? Norisi stverti į glėbį ir bėgti. Bet mano kišenėje partinis bilietas. Negaliu!“

„Kaimo parduotuvėse nelauktai atsirado deficitinių prekių. Girdėjau sakant kalbą srities komiteto sekretorių: „Mes sukursime jums gyvenimą kaip Rojuje. Tiktai likite ir dirbkite. Užversime dešra ir grikiais. Pas jus bus visko, ko yra geriausiose specparduotuvėse“. Tai yra jų bufetuose. Požiūris į liaudį toks: jai pakanka degtinės ir dešros.

Bet velniai griebtų! Niekada nemačiau, kad kaimo parduotuvėje būtų trijų rūšių dešros. Pats ten nupirkau žmonai importines pėdkelnes...“

„Dozimetrai mėnesį buvo parduodami ir pradingo. Apie tai rašyti negalima. Kiek ir kokių radionuklidų iškrito – irgi negalima. Negalima ir apie tai, kad kaimuose liko vieni vyrai. Moteris ir vaikus išvežė. Visą vasarą vyrai patys skalbė, melžė karves, kasė daržus. Aišku, gėrė. Mušėsi. Pasaulis be moterų... Tai man išbraukė. „Nepamirškite, turime priešų. Turime daug

priešų už vandenyno", – pagąsdino redaktorius. Ir todėl pas mus yra tik tai, kas gera, o kas bloga, – nėra. Bet kažkur skiriami specialūs traukiniai, kažkas matė viršininkus su lagaminais..."

„Prie milicijos posto mane sustabdė sena bobulė: „Užmesk akį ten į mano trobą. Laikas bulves kasti, o kareiviai nepraleidžia". Juos iškeldino. Žmogus tuštumoje, žmogus be nieko. Jie grįžta į savo kaimus, skverbiasi pro karines užtvaras... Eina miško takais... Per pelkes... Naktį... Juos vejasi, gaudo. Su mašinomis ir sraigtasparniais. „Kaip prie vokiečių", – lygina seni žmonės".

„Mačiau pirmą plėšiką. Jaunas vaikinas, apsivilkęs dvi kailines striukes. Kariniam patruliui įrodinėjo, kad šitaip gydosi nuo radikulito. Prigriebtas prisipažino: „Pirmą kartą baisoka, o paskui įprastas dalykas. Išgėrei taurelę – ir eini". Perveikęs savisaugos instinktą. Normalios būsenos šitai neįmanoma. Taip mūsų žmonės eina į žygdarbį. Ir taip pat – į nusikaltimą".

„Ar galima mums padėti? Ir kaip? Perkeldinti žmones į Australiją arba Kanadą? Esą tokios kalbos kažkur pačiose viršūnėse kartkartėmis sklando".

„Cerkvėms parinkdavo vietą pagal dangaus ženklus. Būdavo apsireiškimų dvasiškiams. Pradėdami statybą laikydavo pamaldas. O atominę statė kaip gamyklą. Kaip kiaulidę. Stogą užliejo asfaltu. O jis lydėsi..."

„Skaitei? Prie Černobylio sugavo pabėgusį kareivį. Išsikasęs žeminę, metus gyveno šalia reaktoriaus. Maitinosi, vaikščiodamas per paliktus namus, kur lašinių rasdavo, kur marinuotų agurkų stiklainį. Spendė spąstus žvėrims. Bėgo todėl, kad „seniai" mušė užmuštinai. Gelbėjosi Černobylyje..."

„Mes – fatalistai. Mes nieko nesiimame, todėl kad tikime: kaip jau bus, taip ir bus. Mūsų istorija? Kiekvienai kartai vis tekdavo karas... Iš kur mes būsim kitokie? Mes – fatalistai..."

„Atsirado pirmieji vilkšuniai, vilkių atsivesti nuo šunų, pabėgusių miškan. Jie stambesni už vilkus, nekreipia dėmesio į vėliavėles, nebijo šviesos ir žmogaus, neatsiliepia į mėgdžiojantį viliojamą medžiotojų šauksmą. Ir sulaukėjusios katės jau buriasi į gaujas ir užpuldinėja žmones. Jie visi mums keršija. Nebeatmena, kaip paklusdavo žmogui, tarnavo jam. O mums nyksta riba tarp to, kas realu ir kas nerealu..."

Iš gandų:

Už Černobylio stato stovyklas, kuriose laikys tuos, kas pakliuvo į radiaciją. Palaikys, patyrinės kiek ir paleidos.

✦

Iš netoli elektrinės esančių kaimų mirusius išveža autobusais ir tiesiai į kapines, tūkstančiais užkasa brolių kapuose. Kaip per Leningrado blokadą...

✦

Keletas žmonių sprogimo išvakarėse esą matę danguje virš elektrinės kažin kokį švytėjimą. Kažkas jį net nufotografavęs. Juostelėje išryškėjo skrendantis kažkoks nežemiškas kūnas...

✦

Minske nuplovė traukinius ir prekinius sąstatus. Visą sostinę išveš į Sibirą. Ten jau remontuoja barakus, likusius nuo Sibiro lagerių. Pradės nuo moterų ir vaikų. O ukrainiečius jau veža...

✦

Žvejams vis dažniau pasitaiko žuvų amfibijų, kurios gali gyventi ir vandenyje, ir ant žemės. Žeme jos vaikšto pelekais-letenomis.

✦

Tai buvo ne avarija, o žemės drebėjimas. Kažkas atsitiko požeminėje plutoje. Geologinis sprogimas. Veikė geofizinės ir kosmofizinės jėgos. Kariškiai apie tai iš anksto žinojo, galėjo perspėti, bet pas juos ten viskas griežtai įslaptinta.

Upėse ir ežeruose sugauna lydekų be galvų ir pelekų. Plaukioja vienas pilvas...

Kažkas panašaus netrukus ims darytis ir žmonėms. Baltarusiai pavirs humanoidais.

Miško žvėrims – spindulinė liga. Jie klajoja liūdni, liūdnomis akimis. Medžiotojams baisu ir gaila juos šauti. Ir žvėrys liaujasi bijoję žmogaus. Lapės ir vilkai ateina į kaimus ir meilinasi vaikams.

Nuo černobyliečių gimsta vaikai, bet vietoj kraujo jų gyslomis teka kažkoks geltonas skystis. Yra mokslininkų, įrodinėjančių, jog beždžionės todėl tapo tokios protingos, kad gyveno radiacijoje. Vaikai, gimsiantys po trijų keturių kartų, visi būsią Einšteinais. Tai kosminis eksperimentas su mumis..."

Anatolijus Šimanskis,
žurnalistas

MONOLOGAS APIE VAIDMENS IR SIUŽETO ILGESĮ

Jau parašyta dešimtys knygų. Storų tomų. Prikomentuota. O įvykis vis tiek pranoksta bet kokius filosofinius komentarus. Esu girdėjęs ar skaitęs, kad Černobylio problema mums pirmiausia iškilo kaip savęs pažinimo problema. Su tuo sutinku, tai sutampa su mano jausmais. Aš vis laukiu, kad kas protingas man viską paaiškintų... Kaip aiškina, prusina mane apie Staliną, Leniną, bolševizmą. Arba be paliovos kartoja: „Rinka! Rinka! Laisvoji rinka!“ O mes... Žmonės, išauklėti pasaulyje be Černobylio, gyvename su Černobyliu.

Iš tiesų aš – profesionalus raketininkas, raketinio kuro specialistas. Tarnavau Baikonure. Programos „Kosmosas“, „Interkosmosas“ – didelis mano gyvenimo gabalas. Nuostabus laikas! Dangus! Arktika! Plėšiniai! Kosmosas! Kartu su Gagarinu visas tarybinis pasaulis išskrido į kosmosą, atsiplėšė nuo žemės... Mes visi! Aš iki šiol jį įsimylėjęs! Puikus rusas! Su nuostabia šypsena! Netgi jo mirtis kažkaip surežisuota. Svajonės apie erdves, skrydį, laisvę... Tai buvo nuostabus laikas! Dėl šeimyninių aplinkybių persikėliau į Baltarusiją, čia turėjau baigti tarnybą. Kai atvažiavau... Panirau į šitą Černobylio erdvę, ji pakoregavo mano jausmus. Nebūčiau galėjęs nieko panašaus įsivaizduoti, nors visada turėjau reikalų su šiuolaikiškiausia technika, su kosmine technika... Kol kas sunku ištarti... Nepaklūsta vaizduotei... Kažkas... *(Susimąsto.)* O prieš akimirką atrodė,

jog suvokiau esmę... Prieš akimirką... Traukia filosofuoti. Su kuo tik pašneki apie Černobylį, visus traukia filosofuoti.

Bet verčiau papasakosiu jums apie savo darbą. Kuo tik mes neužsiimame! Statome cerkvę... Černobylio cerkvę, Dievo Motinos paveikslo „Žuvusiųjų išaukštinimas“ garbei. Renkame aukas, lankome ligonius ir mirštančius. Rašome metraštį. Kuriame muziejų. Vienu tarpu galvojau, jog neįstengsiu, ne su mano širdimi dirbti tokioje vietoje. Davė pirmą užduotį: „Imk šiuos pinigus ir išdalink juos trisdešimt penkioms šeimoms. Trisdešimt penkioms našlėms, kurių vyrai mirę“. Visi jie buvo avarijos likviduotojai. Reikia išdalinti teisingai. O kaip? Viena našlė turi mažą mergaitę, ligotą, kita našlė – du vaikus, trečioji moteris pati serga, o ana nuomoja butą, o dar viena turi ketvertą vaikų. Naktį atsibusdavau su mintimi: „Kaip man nieko nenuskriaudus?“ Galvodavau ir galvodavau, skaičiuodavau ir skaičiuodavau. Ir nesugebėjau. Išdalinome pinigus po lygiai, pagal sąrašą. Bet mano kūdikis – muziejus. Černobylio muziejus. *(Tyli.)* O kartais atrodo, jog čia bus ne muziejus, o laidotuvių biuras. Kad aš tarnauju laidojimo komandoje! Šį rytą nespėjau palto nusivilkti, atsidaro durys, tarpduryje rauda moteris, ne rauda, o šaukia: „Pasiimkite jo medalį ir visus raštus! Atsiimkite visas lengvatas! Atiduokite vyrą!“ Ilgai šaukė. Paliko jo medalį, paliko raštus. Na, gulės jie muziejuje, po stiklu... Žmonės į juos žiūrės... Bet to jos šauksmo niekas daugiau negirdėjo, tiktai aš, kai dėliosiu šituos raštus, atsiminsiu.

Dabar miršta pulkininkas Jarošukas... Chemikas dozimetrininkas. Tvirtas buvo vyras, guli suparalyžiuotas. Žmona varto jį lyg maišą... Valgydina šaukšteliu... Jam ir akmenys inkstuose, reikia akmenis suskaldyti, o mes neturime pinigų apmokėti operacijai. Mes – elgetos, gyvename iš to, kas ką duoda. O valstybė elgiasi kaip sukčius, ji pametė šiuos žmones likimo valiai. Kai žmogus numiršta, jo vardu pavadina gatvę, mokyklą ar karinį dalinį, bet tada, kai numiršta... Pulkininkas Jarošukas... Vaikščiojo pėsčias po zoną ir nustatinėjo maksimalaus užterštumo ribas, taigi žmogų tikrąja to žodžio prasme panaudojo kaip biorobotą. Ir jis tai suprato, bet ėjo, pradėjęs nuo pačios elektrinės ėjo didėjančiu spinduliu, sektoriais. Pėsčias. Su dozimetriniais prietaisais rankose. Aptinka „dėmę" ir eina palei tos „dėmės" kraštą, kad tiksliai pažymėtų žemėlapyje...

O kareiviai, kurie dirbo ant paties reaktoriaus stogo? Iš viso avarijos padariniams likviduoti buvo mesta du šimtai dešimt karinių dalinių, apie tris šimtus keturiasdešimt tūkstančių kariškių. Pats pragaras kliuvo tiems, kas valė stogą... Jiems išduodavo švino prijuostes, bet fonas ėjo iš apačios, o ten žmogus buvo nepridengtas. Su paprastais kerziniais batais... Per dieną po pusantros dvi minutes ant stogo... O paskui juos paleisdavo iš kariuomenės, duodavo garbės raštą ir premiją – šimtą rublių. Ir jie pradingdavo bekraštėse mūsų šalies platybėse. Ant stogo valė kurą ir reaktoriaus grafitą, betono ir armatūros nuolaužas... Dvidešimt

trisdešimt sekundžių neštuvams prikrauti ir tiek pat nuversti toms “šiukšlėms” nuo stogo. Vien tie specialūs neštuvai svėrė keturiasdešmt kilogramų. Tad įsivaizduokite: švino prijuostę, kaukes, šituos neštuvus ir pašėlusį greitį... Muziejuje Kijeve guli grafito muliažas didumo sulig kepure, sako, jei būtų tikras, svertų šešiolika kilogramų, toks jis kietas, sunkus. Radijo bangomis valdomi manipuliatoriai dažnai atsisakydavo vykdyti komandas arba darydavo ne tai, kas buvo “liepiama”, nes jų elektroninės schemos aukštoje įtampoje suirdavo. Patikimiausi „robotai“ buvo kareiviai. Juos pakrikštijo „žaliaisiais robotais“ (pagal karinės uniformos spalvą). Per sugriauto reaktoriaus stogą perėjo trys tūkstančiai šeši šimtai kareivių. Miegojo ant žemės, jie visi pasakoja, kaip iš pradžių palapinėse klojosi ant žemės šiaudus. Ėmė jų iš čia pat, iš stirtų šalia reaktoriaus.

Jauni vaikinai... Jie dabar irgi miršta, bet supranta, kad jeigu nebūtų šito darbo padarę...

Buvo momentas, kai grėsė termobranduolinis sprogimas, ir iš po reaktoriaus, kad jis neįgriūtų, prireikė nuleisti sunkųjį vandenį, o sunkusis vanduo – branduolinio kuro komponentas. Įsivaizduojate? Iškėlė uždavinį – kas paners į tą vandenį ir atidarys ten išleidimo vožtuvo sklendę? Žadėjo mašiną, butą, vasarnamį ir artimųjų išlaikymą iki amžiaus galo. Ieškojo savanorių. Ir jų atsirado! Vaikinai nardė, daug kartų nėrė, kol atidarė tą sklendę, ir jiems davė visai komandai septynis tūkstančius rublių. O apie žadėtąsias mašinas ir bu-

tus pamiršo. Ogi ir ne dėl jų jie nardė! Ne dėl materialinių dalykų, mažiausiai dėl materialinių. *(Susijaudina.)*

Šitų žmonių jau nebėra... Tiktai dokumentai mūsų muziejuje... Pavardės... Bet jeigu jie nebūtų šito padarę? Mūsų pasiryžimas aukotis... Mums nėra lygių...

Ginčijausi čia su vienu... Jis man įrodinėjo, jog tai dėl to, kad pas mus labai menka gyvybės kaina. Azijietiškas fatalizmas. Žmogus, kuris aukojasi, nesuvokia savęs kaip unikalios, nepakartojamos asmenybės, kurios niekada daugiau nebebus. Vaidmens ilgesys. Anksčiau jis buvo atlikėjas be teksto, statistas. Neturėjo siužeto, tarnavo fonu. O čia ūmai tampa pagrindiniu veikėju. Prasmės ilgesys. Kokia yra mūsų propaganda? Mūsų ideologija? Jums pasiūlo prasmingai numirti. Išaukština. Duoda vaidmenį! Mirties svarba didžiulė, nes po jos – amžinybė. Jis tai man įrodinėjo. Bet aš nesutinku! Kategoriškai nesutinku! Taip, mes išauklėti kaip kareiviai. Taip mus mokė. Visada mobilizuoti, visada pasirengę atlikti neįmanomą žygį. Mano tėvas, kai aš baigęs mokyklą norėjau stoti į civilinę aukštąją mokyklą, buvo sukrėstas: „Aš – kadrinis kariškis, o tu vilkėsi švarką? Tėvynę reikia ginti!“ Keletą mėnesių su manim nesikalbėjo, kol nepadaviau dokumentų į karo mokyklą. Tėvas – karo dalyvis, jau miręs. Na, praktiškai jokios materialinės nuosavybės neturėjo, kaip ir visa jo karta. Jam mirus neliko nieko: nei namo, nei mašinos, nei žemės... Ką aš turiu? Karininko planšetę, jis gavo ją prieš suomių karą, o joje jo kovos ordinai, dar polietileno maišelyje guli trys šimtai tėvo laiškų iš fron-

to, nuo pat keturiasdešimt pirmųjų metų, motina juos išsaugojo. Viskas, kas liko po tėvo mirties... Bet aš manau, kad tai neįkainojama vertybė!

Dabar jūs suprantate, kokį matau mūsų muziejų? Antai ten stiklainyje Černobylio žemė... Saujelė... Štai šachtininko šalmas... Irgi iš ten... Valstiečių rakandai iš zonos... Čionai dozimetrininkų negalima leisti. Bus fonas! Bet čia viskas turi būti tikra! Be muliažų! Mumis turi patikėti. O patikės tik tuo, kas tikra, nes pernelyg daug melo aplink Černobylį. Ir buvo, ir yra. Apaugo fondais, komercinėm struktūrom...

Jei jūs rašote tokią knygą, turite pažiūrėti mūsų unikalią videomedžiagą. Po trupinėlį renkame. Černobylio kronikos kaip ir nėra! Jos neleido nufilmuoti, viską įslaptino. Jeigu kam pavykdavo ką nors užfiksuoti, atitinkami organai tuoj pat paimdavo filmą ir grąžindavo išmagnetintas juostas. Mes neturime kronikos, kaip evakavo žmones, kaip vežė galvijus... Tragediją filmuoti buvo draudžiama, filmavo tik didvyriškumą! Černobylio albumai dabar vis dėlto išleisti, bet kiek kartų kino ir teleoperatoriams daužė kameras. Tampė po instancijas... Norint sąžiningai papasakoti apie Černobylį, reikėjo drąsos, jos ir dabar reikia. Patikėkite manimi! Bet jūs turite pamatyti... Tuos kadrus... Juodi lyg grafitas pirmųjų ugniagesių veidai. O jų akys? Tai jau akys žmonių, žinančių, jog miršta. Viename fragmente – kojos moters, ryte po katastrofos ėjusios dirbti daržiuko netoli atominės elektrinės. Ėjo per žolę, ant kurios laikėsi rasa... Kojos lyg rėtis, skylėtos iki pat kelių... Tai reikia pamatyti, jeigu rašote tokią knygą...

Grįžtu namo ir negaliu paimti ant rankų savo mažo sūnelio. Turiu išgerti penkiasdešimt ar šimtą gramų degtinės, kad paimčiau ant rankų vaiką...

Vienas muziejaus skyrius – sraigtasparnininkai... Pulkininkas Vodolažskis... Rusijos didvyris, palaidotas baltarusių žemėje, Žukov Lug kaime. Gavęs per didelę dozę, jis turėjo pasitraukti, nedelsdamas evakuotis, bet pasiliko ir apmokė dar trisdešimt tris ekipažus. Pats atliko šimtą dvidešimt skridimų, numetė du tris šimtus tonų krovinio. Keturi penki skridimai per parą, trijų šimtų metrų aukštyje virš reaktoriaus, kabinoje temperatūra – iki šešiasdešimties laipsnių. Įsivaizduokite, kas darėsi apačioje, kai buvo metami maišai su smėliu... Radioaktyvumas siekdavo tūkstantį aštuonis šimtus rentgenų per valandą. Pilotams ore darydavosi bloga. Kad numestų taikliai, pataikytų tiesiai į ugnines žiotis, jie iškišdavo iš kabinos galvą ir taikydavosi iš akies. Kito būdo nebuvo... Valstybinės komisijos posėdyje... Paprastai, kasdieniškai būdavo pranešama: „Tam reikės poros trejeto gyvybių. O šitam – vienos". Paprastai ir kasdieniškai...

Pulkininkas Vodolažskis mirė. Gautų virš reaktoriaus dozių apskaitos kortelėje gydytojai jam užrašė... septynis berus. Iš tikrųjų jų buvo šeši šimtai!

O keturi šimtai šachtininkų, kurie dieną ir naktį kirto tunelį po reaktoriumi? Reikėjo iškasti tunelį, pripilti ten skysto azoto ir užšaldyti "žemės pagalvę", kaip tai vadina inžinieriai. Antraip reaktorius būtų pasiekęs gruntinius vandenis... Maskvos, Kijevo, Dnepropetrov-

sko šachtininkai... Niekur nesu apie juos skaitęs... O jie pliki, aukštesnėje nei penkiasdešimt laipsnių temperatūroje keturpėsti stūmė prieš save vagonėlius. Ten buvo šimtai rentgenų...

Dabar jie miršta... Bet jeigu jie nebūtų to padarę? Aš manau, kad jie didvyriai, o ne aukos karo, kurio tartum ir nebuvo. Vadina jį avarija, katastrofa. O buvo karas... Černobylio paminklai panašūs į karo paminklus.

Yra dalykų, kurių pas mus lyg ir nedera aptarinėti, slaviškas drovumas. Bet jūs turite žinoti... Tokią knygą rašote... Tiems, kas dirbo ant reaktoriaus arba netoli jo, pažeidžiama... panašiai ir raketininkams, tai žinomas dalykas... pažeidžiama šlapimo ir lyties sistema. Bet apie tai pas mus garsiai nekalbama... Nedera... Kartą lydėjau anglų žurnalistą, jis buvo parengęs labai įdomių klausimų. Būtent šia tema, jį domino žmogiškasis problemos aspektas. Kas vėliau žmogui darosi – namuose, buityje, intymiuose dalykuose? Tiktai nė vieno nuoširdaus pokalbio neišėjo. Jis paprašė surinkti, pavyzdžiui, sraigtasparnininkus... Pasikalbėti vyriškoje kompanijoje... Jie atvažiavo, kai kurie trisdešimt penkerių, keturiasdešimties metų jau pensininkai, vieną atvežė su lūžusia koja, tai senatviškas lūžis, dėl radiacijos poveikio suminkštėję kaulai. Jį atvežė... Anglas jų klausinėja: kaip jums dabar šeimoje, su savo jaunomis žmonomis? Sraigtasparnininkai tyli, jie atėjo pasakoti, kaip atlikdavo po penkis skridimus per parą... O čia... Apie žmonas... Apie tai... Ėmė jis juos po vieną kvos-

ti... Atsakinėja sutartinai: sveikata normali, valstybė vertina, o šeimoje mylimas... Nei vienas... Nei vienas iš jų neatsivėrė... Jie išėjo, o aš jaučiu, koks jis prislėgtas: „Dabar tu supranti, – sako, – kodėl jumis niekas netiki? Jūs patys save apgaudinėjate". Susitikimas vyko kavinėje, aptarnavo dvi gražutės padavėjos, jos krausto stalus, ir jis jų klausia: „O jūs ar galėtumėt man atsakyti į kelis klausimus?" Ir šitos dvi mergaitės jam viską išklojo. Jis: „Jūs norite ištekėti?" – „Taip, bet tik ne čia. Kiekviena iš mūsų svajoja ištekėti už užsieniečio, kad pagimdytų sveiką kūdikį". Tada drąsiau: „Na, o jūs turite partnerius? Kaip jie? Ar jie jus patenkina? Jūs pačios suprantate, ką turiu galvoje?" „Štai čia sėdėjo su jumis vaikinai, – juokiasi jos, – sraigtasparnininkai. Kone dvimetriniai. Cingsėjo medaliais. Jie prezidiumuose sėdėti geri, bet ne lovoje". Nufotografavo jis tas mergaites, o man pakartojo tą pačią frazę: „Dabar tu supranti, kodėl jumis niekas netiki? Jūs patys save apgaudinėjate ".

Nuvažiavome mudu į zoną. Žinoma statistika: aplink Černobylį – aštuoni šimtai kapinynų. Jis tikėjosi kažkokių fantastiškų inžinerinių statinių, o čia – paprastos duobės. Guli jose „rudas miškas", iškirstas aplink reaktorių šimte penkiasdešimtyje hektarų (per dvi pirmas dienas po avarijos pušys ir eglės pasidarė raudonos, o paskui parudavo). Guli tūkstančiai tonų metalo ir plieno, smulkūs vamzdžiai, specdrabužiai, betono konstrukcijos... Jis parodė man nuotrauką iš angliško žurnalo. Panoraminę. Iš viršaus... Tūkstančiai automo-

bilių, traktorių, begalė aviacinės technikos... Gaisrinės ir „Greitosios pagalbos " mašinos... Pats didžiausias kapinynas šalia reaktoriaus. Jis norėjo jį nufotografuoti – jau dabar, po dešimties metų. Už tą nuotrauką jam žadėjo didelius pinigus. Ir štai mes sukame su juo ratus, sukame, vienas viršininkas siuntinėja pas kitą – tai žemėlapio nėra, tai leidimo. Lakstėme, lakstėme, kol susivokiau: nebėra to kapinyno, tikrovėje jis nebeegzistuoja, o tiktai ataskaitose, seniai ištampytas po turgus, atsarginėms dalims po kolūkius, po savo kiemus. Išvogtas, išvežiotas. Anglas šito negalėjo suprasti. Nepatikėjo! Kai pasakiau jam teisybę, jis nepatikėjo! Ir aš dabar, skaitydamas net drąsiausią straipsnį, netikiu, pasąmonėje visada sukasi mintis: „O jeigu čia irgi melas? Arba kažkokie prasimanymai". Minėti tragediją tapo banalybe... Kasdieniu štampu! Baubu! *(Baigia nusiminęs. Tyli.)*

Tempiu viską į muziejų... Velku... Bet kartais pagalvoju: „Mesiu ir pabėgsiu!" Na, kaip ištverti?!

Sykį kalbėjausi su jaunu šventiku...

Mudu stovėjome prie šviežiai supilto viršilos Sašos Gončiarovo kapo... Iš tų, kurie buvo ant reaktoriaus stogo... Sniegas. Vėjas. Oras baisus. Šventikas laiko gedulingas pamaldas. Meldžiasi. Vienplaukis. „Jūs tartum nė nejautėte šalčio?" – paklausiau vėliau. „Ne, – atsakė jis, – tada aš būnu visagalis. Nė viena bažnytinė apeiga neduoda man tiek energijos, kiek gedulingos pamaldos". Aš tai įsiminiau – žodžius žmogaus, kuris visada netoli mirties. Užsienio žurnalistų, kurie pas mus atvažiuoja, daugelis jau po keletą kartų, ne sykį klau-

siau, kodėl jie važiuoja, ko prašosi į zoną? Kvaila būtų manyti, kad vien tik dėl pinigų ar karjeros. „Mums pas jus patinka, – prisipažindavo, – gauname čia galingą energijos įkrovą“. Netikėtas atsakymas, tiesa? Mūsų žmonės, jų jausmai, pasaulis jiems turbūt nežinomas, hipnotizuojantis... Bet aš neperpratau, kas jiems labiau patinka: mes patys? Ar tai, ką apie mus galima parašyti? Per mus – suprasti?

Ko gi mes vis sukamės apie mirtį?

Černobylis... Kito pasaulio mes jau neturėsime... Iš pradžių, kai buvo išmuštas pagrindas iš po kojų, liejome skausmą atvirai, o dabar įsisąmoninome, kad kito pasaulio nėra ir neturim kur dėtis. Tragiško sėslumo šitoje Černobylio žemėje suvokimas, visiškai kitokia pasaulėjauta. Iš karo grįžta „prarastoji“ karta... Prisimenate Remarką? O su Černobyliu gyvena „pasimetusi“ karta... Mes sutrikę... Nesikeičia tik žmonių kančios... Mūsų vienintelis turtas. Neįkainojamas!

... Aš pareinu namo... Po visko... Žmona klausosi mano kalbų... O paskui tyliai sako: „Aš myliu tave, bet sūnaus tau neatiduosiu. Niekam jo neatiduosiu. Nei Černobyliui, nei Čečėnijai... Niekam!“ Jos širdyje jau atsirado šita baimė...“

Sergejus Vasiljevičius Sobolevas,
Respublikinės asociacijos „Černobylio skydas“
valdybos pirmininko pavaduotojas

LIAUDIES CHORAS

Klavdija Grigorjevna Barsuk, likviduotojo žmona, Tamara Vasiljevna Belookaja, gydytoja, Jekaterina Fiodorovna Bobrova, persikėlėlė iš Pripetės miesto, Andrejus Burtysas, žurnalistas, Ivanas Naumovičius Vergeičikas, pediatras, Jelena Iljinična Voronko, Bragino miestelio gyventoja, Svetlana Govor, likviduotojo žmona, Natalja Maksimovna Gončiarenko, persikėlėlė, Tamara Iljinična Dubikovskaja, Narovlios miestelio gyventoja, Albertas Nikolajevičius Zarickis, gydytojas, Aleksandra Ivanovna Kravcova, gydytoja, Eleonora Ivanovna Ladutenko, radiologė, Irina Jurjevna Lukašievič, akušerė, Antonina Maksimovna Larivončik, persikėlėlė, Anatolijus Ivanovičius Poliščiukas, hidrometereologas, Marija Jakovlevna Saveljeva, motina, Nina Chancievič, likviduotojo žmona.

„Seniai nebematau laimingų nėščių moterų... Laimingų mamų...

Štai ji ką tik pagimdė. Atsitokėjo... Šaukia: „Daktare, parodykit man! Atneškit!“ Čiupinėja galvutę, kaktytę, kūnelį. Pirščiukus skaičiuoja... Kojų, rankyčių... Nori įsitikinti: „Daktare, ar mano kūdikis gimė normalus? Ar viskas gerai?“ Atneša jį maitinti. Būgštauja: „Aš netoli Černobylio gyvenu... Pas mamą buvau nuvažiavusi... Į tą juodą lietų pakliuvau...“

Sapnus pasakoja: tai veršiuką pagimdžiusi su aštuoniomis kojytėmis, tai šunelį su ežiuko galva... Tokie

keisti sapnai. Anksčiau tokių sapnų moterys nesapnuodavo. Nesu girdėjusi. Turiu trisdešimties metų akušerės stažą..."

„Aš dėstau mokykloje rusų kalbą ir literatūrą. Tai, regis, buvo birželio pradžioje, vyko egzaminai. Staiga mokyklos direktorius sušaukia mus ir praneša: „Ryt visi ateikit su kastuvais". Paaiškėjo: mes turėsim nuimti viršutinį užterštą žemės sluoksnį aplink mokyklos pastatus, o paskui atvažiuos kareiviai ir išasfaltuos. Klausimas: „Kokias gausime apsaugos priemones? Ar išduos specialius rūbus, respiratorius?" Atsakė, kad ne. „Pasiimkite kastuvus ir kasite". Tiktai du jauni mokytojai atsisakė, kiti ėjo ir kasė. Mums taip būdinga pasiduoti likimo valiai ir kartu pareigos jausmas: būti ten, kur sunku, pavojinga, ginti tėvynę. Argi aš ne to mokiau savo mokinius: eiti, pulti į ugnį, ginti, aukotis. Literatūra, kurią dėsčiau, ne apie gyvenimą, ji apie karą. Šolochovas, Serafimovičius, Furmanovas, Fadejevas, Borisas Polevojus... Tik du jauni mokytojai atsisakė, bet jie iš naujos kartos... Tai jau kiti žmonės...

Kasėme žemę nuo ryto iki vakaro. Grįžus namo atrodydavo keista, kad dirba miesto parduotuvės, moterys perkasi kojines, kvepalus. Jau buvo atgiję karo pojūčiai. Ir tapo kur kas lengviau, kai staiga atsirado eilės prie duonos, druskos, degtukų... Visi puolė džiovinti duoną... Šitoks elgesys man pasirodė pažįstamas, nors gimiau po karo. Bandžiau analizuoti savo jaus-

mus ir nustebau, kaip greitai persitvarkė psichika, kažkokiu nesuvokiamu būdu man persidavė karo patirtis. Galėjau įsivaizduoti, kaip paliksiu namus, kaip mes su vaikais išvažiuosim, kokius daiktus pasiimsim, ką parašysiu mamai. Nors aplinkui tebeslinko įprastas taikus gyvenimas, per televiziją buvo rodomos komedijos. Bet mes visuomet gyvenome baimėje, baimėje gyventi mes mokame, prie to mes pripratę, tuo mums niekas neprilygs..."

„Kareiviai iš kaimų evakavo žmones. Gatvės buvo prisikimšusios karinės technikos: šarvuočių, sunkvežimių su žaliu brezentu, net tankų. Žmonės palikdavo savo namus kareivių akivaizdoje, tai slėgė, ypač tuos, kas pergyveno karą.

Visą laiką lyginam su karu. Šitai baisiau... Karą gali suprasti... O čia?"

„Aš tarsi niekur ir nebuvau išvažiavusi... Kiekvieną dieną klaidžioju po savo atsiminimus. Tomis pačiomis gatvėmis, pro tuos pačius namus. Buvo toks ramus miestelis...

Sekmadienis... Guliu, deginuosi. Atbėga mama: „Vaikeli, Černobylis sprogo, žmonės namuose slepiasi, o tu saulėje". Nusijuokiau – iki Černobylio nuo Narovlios keturiasdešimt kilometrų.

Vakare prie mūsų namo sustojo „Žiguliai", įeina mano pažįstama su vyru: ji – su naminiu chalatu, jis – su

sportiniu triko ir senom šlepetėm. Per mišką, šunkeliais jie sprukę iš Pripetės... Keliuose budėjusi milicija, kariniai postai, nieko neišleidę. Pirmiausia ji man sušuko: „Reikia greit ieškoti pieno ir degtinės! Kuo greičiausiai!“ Šaukė rypavo: „Ką tik naujus baldus nusipirkau, naują šaldytuvą. Kailinius pasisiūdinau. Viską palikau, aprišau celofanu... Naktį nemiegojau... Kas bus? Kas bus?“ Vyras ją ramino. Per dienas sėdėjo prie televizoriaus, laukdami, kada kalbės Gorbačiovas. Valdžia tylėjo... Tiktai kai praūžė šventės, Gorbačiovas pasakė: “Nesijaudinkite, draugai, situacija kontroliuojama... Nieko baisaus... Žmonės ten gyvena, dirba...“

„Iš iškeldintų kaimų visus galvijus varė pas mus į priėmimo punktus rajono centre. Gatvėmis lakstė apdujusios karvės, avys, paršeliai... Kas norėjo, tas gaudė. Iš mėsos kombinato mašinos su skerdiena važiuodavo į Kalinovičių stotį, ten kraudavo Maskvai. Maskva atsisakė priimti. Ir tie vagonai, jau kapinynai, grįždavo atgal pas mus. Ištisi ešelonai. Čia juos laidojo. Naktimis kamuodavo supuvusios mėsos smarvė... „Nejaugi taip dvokia atominis karas?“ – galvojau aš. Karas, kurį atsiminiau, trenkė dūmais...

Pirmąsias dienas mūsų vaikus išveždavo naktimis, kad mažiau žmonių matytų. Slėpė nelaimę, slapstė. O žmonės vis tiek sužinodavo. Atnešdavo prie mūsų autobusų kelionei pieno bidonėlių, kepdavo bandelių. Kaip per karą... Su kuo daugiau palyginsi?“

„Pasitarimas srities vykdomajame komitete. Karinė padėtis. Visi laukia, kol kalbės civilinės gynybos viršininkas, nes jeigu kas ir prisimena ką nors apie radiaciją, tai tik vieną kitą nuotrupą iš dešimtos klasės fizikos vadovėlio. Viršininkas išeina į tribūną ir pradeda pasakoti tai, kas parašyta knygose ir vadovėliuose apie atominį karą: gavęs penkiasdešimt rentgenų, kareivis turi pasitraukti iš mūšio, kaip statyti slėptuvę, kaip naudotis dujokauke, apie sprogimo spindulį...

Į užkrėstą zoną skridome sraigtasparniu. Apranga pagal instrukciją: be apatinių baltinių, kombinezonas iš medvilnės, kaip virėjų, ant jo apsauginė plėvelė, pirštinės, marlinis raištis. Visi apsikabinėję prietaisais. Leidžiamės iš dangaus šalia kaimo, o ten vaikiščiai kaip žvirbliai kapstosi smėlyje... Burnoje akmenukas, šakelė... Be kelnių... Plikais užpakaliais... O mums įsakyta: su žmonėmis nebendrauti, nekelti panikos...

Ir štai dabar negaliu to užmiršti..."

„Televizijoje staiga atsirado laidų... Vienas iš siužetų: senukė pamelžė pieno, įpylė į stiklainį, reporteris prieina su kariniu dozimetru, brauko per stiklainį... Seka komentaras, girdi, visiška norma, o iki reaktoriaus dešimt kilometrų. Rodo Pripetės upę... Žmonės maudosi, deginasi... Tolumoje matyti reaktorius ir dūmų kamuoliai virš jo... Komentaras: Vakarų balsai, esą,

kelia paniką, skleidžia apie avariją visokius šmeižtus. Ir vėl su tuo dozimetru – čia prie lėkštės su žuviene jį prideda, čia prie šokolado, čia prie spurgų atdarame kioske. Tai buvo apgaulė. Kariniai dozimetrai, kuriais tuo metu buvo aprūpinta mūsų armija, netinka produktams tikrinti, jais tiktai matuojamas fonas...

Šitiek neįtikėtino melo, su kuriuo mūsų sąmonėje susijęs Černobylis, buvo gal nebent tik per karą..."

„Mudu laukėme pirmagimio. Vyras norėjo berniuko, o aš – mergaitės. Gydytojai įkalbinėjo mane: „Reikia ryžtis abortui. Jūsų vyras buvo Černobylyje". Jis – vairuotojas, ir jį pirmosiomis dienomis ten pašaukė. Vežiojo smėlį. Aš niekuo netikėjau.

Kūdikis gimė negyvas. Ir be dviejų pirštukų. Mergaitė. Aš verkiau: „Na, kad bent pirštukus turėtų. Juk ji mergaitė".

„Niekas nesuprato, kas įvyko. Paskambinau į karinį komisariatą, mes, medikai, visi karo prievolininkai, pasisiūliau padėti. Nepamenu pavardės, bet laipsnis buvo majoro, man atsakė: „Mums reikalingi jauni". Pabandžiau įtikinėti: „Jauni gydytojai, pirmiausia, nepasirengę, o antra, jiems gresia didesnis pavojus, nes jaunas organizmas jautresnis radiacijos poveikiui". Atsako: „Mums įsakyta imti jaunus".

Ligoniams ėmė negyti žaizdos. Atsimenu tą pirmą radioaktyvų lietų. „Juoduoju lietumi“ vėliau jį ėmė vadinti... Viena vertus, sąmonė nieko panašaus neįstengia suvokti, o antra – mes juk patys geriausi, patys nepaprasčiausi, o mūsų šalis pati didžiausia. Mano vyras, žmogus su aukštuoju išsilavinimu, inžinierius, rimtai mane įtikinėjo, jog tai teroristinis aktas. Priešų diversija. Tada daugelis taip galvojo. O aš prisimindavau, kaip važiavau traukiniu su vienu ūkiniu darbuotoju, ir jis man pasakojo apie Smolensko atominės elektrinės statybą: kiek cemento, lentų, vinių, smėlio iškeliaudavo iš statybos į artimiausius kaimus. Už pinigus, už butelį degtinės...

Kaimuose, gamyklose kalbėdavo partijos komitetų darbuotojai, važinėdavo, bendraudavo su žmonėmis. Tačiau nė vienas iš jų nesugebėjo atsakyti į klausimus, kas yra dezaktyvacija, kaip apsaugoti vaikus, kokie radionuklidų virtimo maisto grandine koeficientai? Apie alfa, beta ir gama dalelytes, apie radiobiologiją, jonizuojančius spinduliavimus, nekalbant apie izotopus. Jiems tai buvo kito pasaulio dalykai. Jie skaitė paskaitas apie tarybinių žmonių didvyriškumą, karinio narsumo simbolius, užsienio specialiųjų tarnybų užmačias... Kai aš partiniame susirinkime dėl to suabejojau, man buvo pasakyta, kad atims partinį bilietą...“

„Buvo daug nepaaiškinamų mirčių. Netikėtų... Mano seseriai skaudėjo širdį... Kai ji išgirdo apie Černoby-

lį, pajuto: „Jūs jį pergyvensite, o aš – ne“. Ji numirė po kelių mėnesių... Gydytojai nieko neįstengė paaiškinti. Su jos diagnoze dar ilgai buvo galima gyventi...“

„Aš bijau šitoj žemėj gyventi. Davė dozimetrą, o kam jis man? Išskalbiu baltinius, jie baltutėliai – dozimetras čerškia. Išverdu valgyti, iškepu pyragą – čerškia. Pakloju lovą – čerškia. Kam jis man? Valgydinu vaikus – ir verkiu. „Ko tu, mama, verki?“

Dvejetas vaikų, du berniukai. Nei lopšely, nei daržely – visą laiką po ligonines. Vyresnėlis: nei mergaitė, nei berniukas. Plikagalviukas. Aš jį ir pas gydytojus, ir pas bobutes vedžioju. Pas užkalbėtojas, žiniuones. Pats mažiausias klasėje. Jam negalima bėgioti, žaisti, jei kas netyčia suduotų ir imtų tekėti kraujas, jis galėtų numirti. Kraujo liga, net neištariu jos. Guliu su juo ligoninėje ir galvoju: „Numirs“. Paskui supratau, kad nevalia taip galvoti. Verkdavau tualete. Nei viena mama palatoje neverkia. Tualetuose, vonioje. Grįžtu linksma:

– Tau jau skruostukai parausvėjo. Sveiksti.

– Mamyte, pasiimk mane iš ligoninės. Aš čia numirsiu. Čia visi miršta.

Kur man verkti? Tualete? O ten eilė... Ten visos tokios kaip aš...“

„Per atminus... Mirusiųjų paminėjimo dieną... Mus leido į kapines. Prie kapelių, o užeiti į savo namus,

milicijos įsakyta, nevalia. Tai mes bent iš tolo pažiūrėjom į savo trobas... Peržegnojom jas..."

„Papasakosiu, kokie mūsų žmonės. Štai pavyzdys. „Užterštuose" rajonuose... Pirmais metais parduotuves užvertė grikiais, kinų mėsos konservais, ir žmonės džiaugėsi, esą dabar mūsų iš čia neišvarysi. Mums čia gerai! Dirva atseit užteršta netolygiai, viename kolūkyje yra ir „švarių", ir „užterštų" laukų. Tiems, kurie dirba „užterštuose", moka daugiau, ir visi prašosi ten... Į „švariuosius" važiuoti atsisako...

Neseniai pas mane svečiavosi brolis iš Tolimųjų Rytų. „Jūs, – sako, – čia kaip „juodosios dėžės"... Žmonės – dėžės... „Juodoji dėžė" būna kiekviename lėktuve, joje visa informacija apie skrydį... Mes įsivaizduojame, kad gyvename, kalbamės, vaikštome, valgome... Mylime... O mes užrašinėjame informaciją!.."

„Aš – vaikų gydytojas. Vaikams viskas kitaip nei suaugusiems. Jie, pavyzdžiui, nesuvokia, kad vėžys – tai mirtis. Toks vaizdas jiems nekyla. Jie viską apie save žino: diagnozę, visų procedūrų, vaistų pavadinimus, žino daugiau nei jų mamos. Man atrodo, kad mirštant jų veidai tokie nustebę... Guli su tokia nuostaba veiduose..."

„Gydytojai mane perspėjo, kad mano vyras numirs. Jam leukemija. Kraujo vėžys.

Jis susirgo, kai grįžo iš Černobylio zonos. Po dviejų mėnesių. Jį ten pasiuntė iš gamyklos. Parėjo iš naktinės pamainos:

– Ryte išvažiuoju.

– Ką tu ten veiksi?

– Dirbsiu kolūkyje.

Grėbė šieną penkiolikos kilometrų zonoje, ėmė runkelius, kasė bulves.

Grįžo. Nuvažiavome pas jo tėvus. Padėjo tėvui tinkuoti krosnį. Ir nualpo. Iškviečiau greitąją, nuvežėm į ligoninę – mirtinas leukocitų skaičius. Išsiuntė į Maskvą.

Parvažiavo iš ten su viena mintimi: „Aš mirsiu". Daugiau tylėjo. Įtikinėjau. Prašiau. Mano žodžiais netiki. Tada pagimdžiau jam dukrą, kad patikėtų. Savo sapnų tada nesiaiškindavau. Čia mane veda ant ešafoto, čia visa baltai apsirengusi... Atsibundu ryte, pažiūriu į jį: kaipgi aš liksiu viena? Nevalia vis galvoti apie mirtį... Veju šalin tas mintis... Jeigu būčiau žinojusi, kad jis susirgs, būčiau visas duris uždariusi, atsistojusi ant slenksčio. Būčiau dešimčia užraktų užrakinusi..."

„Jau dveji metai kilnojamės mudu su berniuku iš ligoninės į ligoninę. Nei skaityti, nei klausytis apie Černobylį nenoriu. Aš viską mačiau...

Mažos mergaitės ligoninių palatose žaidžia su lėlėmis. Jų lėlės užmerkia akis, lėlės miršta.

– Kodėl lėlės miršta?

– Todėl, kad jos mūsų vaikai, o mūsų vaikai negyvena. Jie gimsta ir numiršta.

Mano Artiomui septyneri, o iš pažiūros jam duoda penkerius.

Užmerkia akis, manau, kad užsnūdo. Pravirkstu – jis gi nemato.

O jis atsiliepia:

– Mama, aš jau mirštu?

Užmiega ir beveik nekvėpuoja. Atsiklaupiu prieš jį... Prie lovytės...

– Artiomai, atmerk akis... Pasakyk ką nors...

„Tu dar šiltutis..." – džiaugiuosi.

Atmerkia akis. Vėl užsnūsta. Ir taip tyliai. Lyg numiręs.

– Artiomai, atmerk akytes...

Aš neleidžiu jam numirti..."

„Neseniai šventėme Naujuosius metus. Pasidengėme puikų stalą. Viskas savo: rūkyti produktai, lašiniai, mėsa, marinuoti agurkėliai, tik duona iš parduotuvės. Netgi degtinė sava, naminė. Viskas sava, kaip pas mus juokaujama, černobylietiška. Su cezio, stroncio priekanda. O iš kur ko paimsi? Kaimo parduotuvėse tušti prekystaliai, o jei ko ir atsiranda, tai su mūsų algomis ir pensijomis nė artyn neik.

Atėjo pas mus svečių. Geri mūsų kaimynai. Jauni. Vienas – mokytojas, antras – kolūkio mechanikas su

žmona. Išgėrėm. Užkandom. Ir prasidėjo dainos. Nesitarę, užtraukėme dainas apie revoliuciją, apie karą. „Seno Kremliaus sienos švyti ryto saulės spinduliuos“, – mano mėgstamą. Ir išėjo geras vakaras. Toks, kaip anksčiau.

Parašiau apie tai sūnui. Jis mokosi sostinėje. Studentas. Gaunu atsakymą: „Mama, aš įsivaizduoju tą reginį... Tą beprotybę... Černobylio žemė... Mūsų troba... Švyti naujametinė eglutė... O žmonės už stalo dainuoja revoliucines ir karo dainas... Tarsi nebūtų buvę nei Gulago, nei Černobylio...“

Man pasidarė baisu ne dėl savęs. Dėl sūnaus. Jam jau nėra kur sugrįžti...“

TREČIAS SKYRIUS

MĖGAVIMASIS LIŪDESIU

MONOLOGAS APIE TAI, KO MES NEŽINOJOME, – JOG MIRTIS GALI BŪTI TOKIA GRAŽI

Pirmomis dienomis svarbiausia buvo atsakyti, kas kaltas? Paskui, kai sužinojome daugiau, ėmėme galvoti, ką daryti. Kaip išsigelbėti? Dabar, susitaikę su mintimi, jog tai ne metams ir ne dviem, o daugeliui kartų, pradėjome mintimis grįžti atgal, versti puslapį po puslapio...

Tai atsitiko naktį iš penktadienio į šeštadienį... Ryte niekas nieko neįtarė. Išleidau į mokyklą sūnų, vyras išėjo į kirpyklą. Verdu pietus. Vyras netrukus grįžta... Sako: „Atominėje kažkoks gaisras. Įsakyta neišjungti radijo". Pamiršau pasakyti, kad mes gyvenome Pripetėje, šalia reaktoriaus. Iki šiol prieš akis ryškiai avietinė pašvaistė, reaktorius švytėjo kažkaip iš vidaus. Tai buvo ne paprastas gaisras, o kažkoks švytėjimas. Gražu. Nieko panašaus kine nebuvau mačiusi. Vakare žmonės išgužėjo į balkonus, kas neturėjo, – ėjo pas draugus, pažįstamus. Mūsų devintas aukštas, puikiai matyti. Išsinešė vaikus, kėlė ant rankų: „Pažiūrėk! Atsimink!" Ir tai darė žmonės, kurie dirbo reaktoriuje... Inžinieriai, darbininkai... Fizikos mokytojai... Stovėjo juodose dulkėse... Kalbėjosi... Kvėpavo... Gėrėjosi... Kai kurie po dešimtį kilometrų atvažiavo su mašinomis, dviračiais, kad pamatytų. Mes nežinojome, kad mirtis gali būti tokia graži. Bet nepasakyčiau, kad ji neturėjo kvapo. Ne pavasario ir ne rudens kvapas, bet kažkoks

visai kitoks, ir ne žemės kvapas... Peršėjo gerklę, akis – be perstojo bėgo ašaros. Nemiegojau visą naktį ir girdėjau, kaip viršuje trepsėjo kaimynai, irgi be miego. Kažką tampė, baladojosi, galbūt pakavosi daiktus. Galvos skausmą malšinau citramonu. Ryte, išaušus, apsidairiau aplink, tai aš ne dabar sugalvojau, ne vėliau, o pajutau tada: kažkas ne taip, kažkas pasikeitė. Visam laikui. Aštuntą valandą ryto gatvėmis jau vaikščiojo kariškiai su dujokaukėmis. Kai mes pamatėme miesto gatvėse kareivius ir karinę techniką, ne išsigandome, bet, priešingai, apsiraminome. Jeigu į pagalbą atėjo armija, viskas bus gerai. Mes dar nesuvokėme, kad taikus atomas gali žudyti... Kad žmogus bejėgis prieš fizikos dėsnius...

Per radiją visą dieną skelbė, kad ruoštumėmės evakuacijai: išveš trims dienoms, nupraus, patikrins. Vaikams liepė būtinai pasiimti vadovėlius. Vyras vis dėlto įdėjo į portfelį dokumentus ir mūsų vestuvines nuotraukas. O aš tepasiėmiau vienintelį daiktą – gazinę skarelę, jeigu sugestų oras...

Iš pirmųjų dienų pajutome, kad mes – černobyliečiai, dabar jau ypatingi. Autobusas, kuriuo mus vežė, sustojo nakčiai kažkokiame kaime. Žmonės miegojo ant grindų mokykloje, klube. Nebuvo kur prisiglausti. Ir viena moteris pasikvietė mus pas save: „Einam, aš paklosiu lovą. Gaila jūsų berniuko“. O kita, stovinti greta, tempia ją nuo mūsų šalin: „Tu iš proto išėjai! Jie gi užkrečiami“. Kai jau persikėlėme į Mogiliovą ir sūnus ėmė lankyti mokyklą, jau pačią pirmą dieną parlėkė namo verkdamas... Jį pasodino su mergaite, o ta nenori, sako, jis radiacinis, jei su juo sėdėsi, gali numirti.

Sūnus mokėsi ketvirtoje klasėje, ir taip išėjo, kad toje klasėje černobylietis buvo jis vienas. Visi jo bijojo, vadino „jonvabaliu"... Aš išsigandau, kad jam taip greitai baigėsi vaikystė...

Važiavome iš Pripetės, o mums priešais judėjo karinės kolonos... Šarvuotoji technika... Tada pasidarė baisu. Bet manęs neapleido keistas jausmas, jog visa tai darosi ne man, bet kitiems. Pati verkdavau, ieškodavau maisto, nakvynės, apkabindavau, ramindavau sūnų, o viduje – netgi ne mintis, nuolatinis pojūtis, jog aš tik žiūrovė. Tiktai Kijeve mums išdavė pirmuosius pinigus, o nusipirkti už juos nieko negali: šimtai tūkstančių žmonių pakelta iš vietų, viskas išpirkta, suvalgyta. Daugeliui infarktai, insultai – tiesiog stotyse, autobusuose. Mane išgelbėjo mama. Per savo ilgą gyvenimą ji ne kartą buvo praradusi namus, užgyventą turtą. Pirmą kartą ją represavo ketvirtajame dešimtmetyje, atėmė viską: karvę, arklį, trobą. Antrą kartą – gaisras, tiktai mane iš ugnies ištraukė: „Reikia ištverti, – ramino ji. – Mes juk gyvi".

Atsimenu... Sėdime autobuse. Verkiam. Vyras pirmoje sėdynėje garsiai bara žmoną: „Kokia gi tu kvailė! Visi nors kokių daiktų pasiėmė, o mudu trilitriniais stiklainiais apsikrovėm". Mat žmona nusprendė, jeigu jau važiuos autobusu, tai pakeliui perduos savo motinai tuščius stiklainius marinavimui. Šalia jų riogsojo didžiuliai pilvoti tinkliukai, ir visą kelią už jų kliuvinėjom. Taip su tais stiklainiais ir atvažiavo į Kijevą.

...Aš giedu cerkvės chore. Evangeliją skaitau. Vaikštau į cerkvę, nes tiktai ten kalba apie amžiną gyveni-

mą. Ramina žmogų. Daugiau niekur tokių žodžių neišgirsi, o taip norisi išgirsti.

Dažnai sapnuoju, kaip mes su sūnumi einame per saulėtą Pripetę. Dabar – tai jau miestas vaiduoklis. Einam ir apžiūrinėjam rožes, o Pripetėje buvo daug rožių, didžiulės klombos rožių... Aš buvau tokia jauna. Sūnus mažas... Mylėjau...

O visą baimę pamiršau... Tarsi būčiau buvusi tik žiūrovė..."

Nadežda Petrovna Vygovskaja,
persikėlėlė iš Pripetės miesto

MONOLOGAS APIE TAI, KAIP LENGVA VIRSTI ŽEME

„Aš stengiausi įsiminti tas dienas... Buvo daug naujų pojūčių... Baimė... Atsidūriau nežinomybėje, kaip Marse... Aš gimęs Kurske, šešiasdešimt devintais metais pas mus pastatė atominę elektrinę. Kurčiatovo mieste. Iš Kursko ten važiuodavome produktų. Dešros. Atomininkus aprūpindavo pagal aukščiausią kategoriją. Prisimenu didžiulį tvenkinį, jame meškeriodavo. Netoli reaktoriaus. Po Černobylio dažnai šitai atsimindavau...

Vadinasi, taip: man įteikia šaukimą, ir aš, kaipo disciplinuotas žmogus, tą pačią dieną ateinu į karinį ko-

misariatą. Karinis komisaras varto mano „bylą“: „Tu, – sako, – nė karto pas mus stovyklose nebuvęs. O čia chemikų reikia. Ar nenorėtum į stovyklą prie Minsko dvidešimt penkiom dienom?“ Pamaniau: „Kodėl gi man nepailsėjus nuo šeimos, nuo darbo? Pamarširuosiu gryname ore“. Tūkstantis devyni šimtai aštuoniasdešimt šeštų metų birželio dvidešimt antrąją su daiktais, katiliuku ir dantų šepetėliu vienuoliktą valandą atvykau į rinkimosi punktą. Nustebau, kad mūsų pernelyg daug kaip taikos metu. Šmėstelėjo kažkokie atsiminimai. Iš karinių filmų. Ir diena dar tokia pasitaikė: birželio dvidešimt antroji... Karo pradžia... Čia praneša rikiuotis, čia liepia išsivaikščioti, ir taip iki vakaro. Į autobusus susėdome temstant. Komanda: „Kas degtinės pasiėmėt, išgerkit. Naktį sėsim į traukinį, o ryte būsim dalyje. Kad išliptumėt žvalūs kaip agurkėliai ir be nereikalingo bagažo“. Aiškus dalykas. Ūžėme visą naktį.

Ryte radome miške savo dalinį. Vėl išrikiavo ir šaukia pagal abėcėlę. Gauname specdrabužius. Davė vieną komplektą, antrą, trečią, na, manau, rimti dalykai. Dar išduoda milinę, kepurę, čiužinį, pagalvę – viską lyg žiemai. O lauke vasara, ir po dvidešimt penkių dienų žadėjo paleisti. „Na, ką jūs, vaikinai, – juokiasi mus vežęs kapitonas. – Dvidešimt penkios dienos?! Pusmečiui Černobylyje įstrigsite“. Suglumome. Įsiutome. Čia mus kad ėmė įkalbinėti: kas už dvidešimties kilometrų paklius – dviguba alga, kas už dešimties – triguba, kas prie paties reaktoriaus – daugink iš šešių. Vienas pradeda skaičiuoti, kad už šešių mėnesių su savo mašina namo parvažiuos, kitas norėtų pabėgti, bet karinė

drausmė. Kas ta radiacija? Niekas negirdėjo. O aš kaip tik neseniai buvau baigęs civilinės gynybos kursus, mums teikė trisdešimties metų senumo informaciją: penkiasdešimt rentgenų – mirtina dozė. Mokė, kaip griūti, kad smūgio banga praeitų, kad nekliudytų. Apšvitinimas, šilumos smūgis... O apie tai, kad radioaktyvus vietovės užteršimas – kenksmingiausias faktorius, – nė žodžio. Ir tie kadriniai karininkai, kurie vežė mus į Černobylį, nelabai ką nutuokė, tiek ir težinojo: reikia daugiau degtinės, nuo radiacijos padeda. Šešias dienas stovėjome prie Minsko, šešias dienas gėrėm. Aš kolekcionavau butelių etiketes. Iš pradžių gėrėm degtinę, paskui, žiūriu, atsirado kažkokių keistų gėrimų: nitchinolas ir įvairūs kiti stiklo valikliai. Kaip chemikui man buvo įdomu. Nuo nitchinolo – kojos lyg vatinės, o galva blaivi, komanduoji sau: „Stot!“ O pats griūni.

Vadinasi, taip: aš – inžinierius chemikas, mokslų kandidatas, pašaukė mane iš stambaus gamybinio susivienijimo laboratorijos vedėjo pareigų. O kaip mane panaudojo? Davė į rankas kastuvą, praktiškai tai buvo vienintelis mano įrankis. Čia pat gimė aforizmas: prieš atomą – su kastuvu. Apsaugos priemonės: respiratoriai, dujokaukės, bet niekas jais nesinaudojo, juk karštis iki trisdešimties laipsnių, užsimaukšlinsi – iškart numirsi. Pasirašėme kaip už papildomą amuniciją ir užmiršome. Dar viena detalė... Iš autobusų persėdome į traukinį, sėdimų vietų vagone – keturiasdešimt penkios, o mūsų – septyniasdešimt. Miegojome paeiliui. Kažką staiga prisiminiau... Kas yra Černobylis? Karinė tech-

nika ir kareiviai. Plovimo postai. Karinė situacija. Apgyvendino palapinėse, po dešimt žmonių. Vienam namie liko vaikai, kito žmona gimdo, dar kažkas neturi buto. Niekas neverkšleno. Reikia, vadinasi, reikia. Tėvynė pašaukė, tėvynė liepė. Tokie mūsų žmonės.

Aplink palapines milžiniški tuščių konservų dėžučių kalnai. Monblanai. Kažkur kariniuose sandėliuose laikytos neliečiamos atsargos. Karo atvejui. Dėžutės nuo troškintos mėsos, perlinių kruopų... Nuo kilkės... Gaujos kačių... Kaip musių... Kaimai iškeldinti... Nuo vėjo varteliai sugirgžda, akimirksniu atsisuki – lauki žmogaus. Vietoj žmogaus išeina katė...

Ėmėme užkrėstą viršutinį žemės sluoksnį, krovėme į mašinas ir vežėme į kapinynus. Aš maniau, kad kapinynas – kažkoks sudėtingas inžinerinis įrenginys, o čia paprastas kauburys. Velėną plėšėme ir vyniojome į didelius rulonus... Kaip kilimą... Žalią velėną su žole, gėlėmis, šaknimis... Su vabalėliais... Vorais, sliekais... Darbas bepročiams. Nenulupsi juk visos žemės, nenuimsi nuo jos visų gyvių. Jei nebūtume kasnakt juodai gėrę, abejoju, ar būtume ištvėrę. Psichika nebūtų išlaikiusi. Šimtai kilometrų nuluptos bevaisės žemės. Namai, tvartai, medžiai, keliai, vaikų darželiai, šuliniai liko kaip pliki... Ryte reikia nusiskusti, bijai pažvelgti į veidrodį, išvysti savo veidą. Todėl kad visokių minčių ateidavo... Sunku buvo įsivaizduoti, kad ten žmonės sugrįžtų gyventi... Bet mes keitėme šiferį, plovėme stogus. Kad dirbame beprasmišką darbą, suprato visi. Tūkstančiai žmonių. Bet kiekvieną rytą keldavomės ir vėl dirbdavome. Pasitinka nemokytas senis: „Meskite,

sūneliai, tą kvailą darbą. Sėskitės prie stalo. Pavalgykit su mumis“. Vėjas pučia. Debesys plaukia. Reaktorius neuždengtas... Nuėmėm sluoksnį, po savaitės grįžtam, galima pradėti iš naujo. O nuimti jau nebėra ko. Smėlis byra... Prasmę mačiau vieną kartą, kai iš sraigtasparnių purškė specialų tirpalą, kad susidarytų polimerinė plėvelė, neleidžianti biriam gruntui slinkti. Tai man buvo suprantama. Bet mes kasėme, kasėme...

Kaimai iškeldinti, bet kai kur pasilikę senukai... Užeini į paprastą trobą ir sėdi pietų... Pats ritualas... Pusvalandis normalaus žmoniško gyvenimo... Nors valgyti ten nieko negalima. Buvo draudžiama. Bet taip norėdavosi pasėdėti prie stalo... Senoje troboje...

Po mūsų likdavo tiktai pilkapiai. Paskui lyg ir turėjo juos apdėti betono plokštėmis, aptverti spygliuota viela. Ten palikdavom savivarčius, mašinas, kranus, su kuriais dirbome, nes metalas turi ypatybę sugerti ir kaupti radiaciją. Žmonės sako, kad visa tai vėliau kažkur dingo. Išvogė. Aš tikiu, nes pas mus visko gali būti. Kartą aliarmas: dozimetrininkai patikrinę pamatė, kad valgykla pastatyta ten, kur radiacija didesnė negu tose vietose, kur važinėjome dirbti. O čia jau gyvenome du mėnesius. Tokie mūsų žmonės. Stulpai ir prie jų krūtinės aukštyje prikaltos lentos. Tai buvo vadinama valgykla... Valgydavome stovėdami... Prausėmės iš statinės... Tualetas – ilga tranšėja plyname lauke... Rankose – kastuvai... Ir šalia reaktorius...

Po dviejų mėnesių jau pradėjome šį tą suprasti. Ėmėme klausinėti: „Mes juk ne mirtininkai. Pabuvome du mėnesius, gana. Metas mus pakeisti“. Generolas majoras Antoškinas kalbėjosi su mumis atvirai: „Mums ne-

apsimoka jus keisti. Davėme jums vieną drabužių komplektą. Antrą, trečią. Įgijote įgūdžių. Keisti jus – ir brangu, ir keblu". Ir pabrėžia, kad mes – didvyriai. Kartą per savaitę tam, kas gerai žemę kasė, prieš rikiuotę įteikdavo pagyrimo raštą. Geriausias Sovietų Sąjungos laidotojas. Kažkokia beprotybė...

Tušti kaimai... Gyvena tik vištos ir katės. Užeini į tvartą, pilna kiaušinių. Kepėmės. Kareiviai – šaunūs vaikinai. Pasigauna vištą. Laužas. Butelis naminės. Kiekvieną dieną palapinėje visi drauge išgerdavome po trilitrinį stiklainį naminės. Kažkas šachmatais žaidžia, kažkas skambina gitara. Žmogus prie visko pripranta. Vienas prisigeria – ir lovon, kitam šaukti norisi, muštis. Dviese sėdo girti prie vairo. Užsimušė. Turėjo pjauti deguonimi, kol ištraukė iš suploto metalo. Aš gelbėjausi rašydamas namo ilgus laiškus ir dienoraštį. Pastebėjo politinio skyriaus viršininkas, ėmė mane gaudyti: kur laikau, ką rašau? Prišnekino kaimyną mane sekti. Tas perspėjo: „Ką plieki?" – „Kandidatinę apsigyniau. Daktarinę rašau". Juokiasi: „Taip pulkininkui ir pasakysiu. O tu tą dalyką paslėpk". Geri buvo vaikinai. Jau sakiau, kad nė vieno verkšlentojo. Nė vieno bailio. Patikėkite: mūsų niekas niekada nenugalės. Niekada! Karininkai neišlįsdavo iš palapinių. Drybsojo su šlepetėm. Gėrė. Spjaut! Mes kasėme. Tegul gauna antpečiams naujų žvaigždučių. Spjaut! Tokie mūsų žmonės.

Dozimetrininkai – lyg dievai. Visi prie jų braunasi: „Na, sūneli, kokia pas mane radiacija?" Vienas nuovokus kareivis susiprotėjo: paėmęs pagalį, užvyniojo ant jo vielą. Pasibeldė į vieną trobą ir tuo pagaliu brauko

per sieną. Bobulė prie jo: „Sūneli, kas ten mano pirkioj?“ – „Karinė paslaptis, bobut“. – “O tu man pasakyk, sūneli. Aš tau stiklinę naminukės įpilsiu“. – “Na, duokš!“ Išgeria. „Viskas normalu tavo pirkioj, bobut“. Ir nudrožia toliau...

Įpusėjus terminui pagaliau mums visiems išdavė dozimetrus, tokias mažas dėžutes, viduje kristalas. Kai kurie ėmė samprotauti: reikia jį ryte nuvežti prie kapinyno ir palikti, o dienai baigiantis paimti. Kuo daugiau radiacijos, tuo greičiau duos atostogų. Arba daugiau užmokės. Kai kas prie bato diržiuku prikabino, kad būtų arčiau žemės. Absurdo teatras. Tie davikliai buvo neįkrauti, kad pradėtų atskaitą, juos reikėjo įkrauti pirmine radiacijos doze. Vadinasi, tuos blizgučius, tuos žaisliukus davė akims apdumti. Psichoterapija. Iš tikrųjų tai pasirodė esą silicio junginiai, sandėliuose gal penkiasdešimt metų voliojęsi. Karinio bilieto gale kiekvienam įrašė vienodą skaičių: vidutinę radiacijos dozę padaugino iš buvimo dienų skaičiaus. Vidutinę dozę išmatavo palapinėse, kur mes gyvenome.

Ar anekdotas, ar tikras įvykis. Skambina kareivis mylimai merginai. Ji jaudinasi: „Ką tu ten veiki?“ Jis nusprendė pasigirti: „Ką tik iš po reaktoriaus išlindau, rankas nusiploviau“. Ir čia – signalai. Pokalbis nutrūko. Kagėbė klausosi...

Dvi valandos poilsiui. Atsiguli po krūmeliu, o vyšnios jau sunokusios, tokios stambios, saldžios, apsitrini ir į burną. Šilkmedis, pirmą kartą mačiau šilkmedį...

Kai darbo nebūdavo, vesdavo marširuoti. Filmus žiūrėjome. Indiškus. Apie meilę. Iki trečios, ketvirtos valandos ryto. Virėjas pramiegodavo, košė likdavo pus-

žalė. Atveždavo laikraščių. Ten rašydavo, kad mes – didvyriai! Savanoriai. Spausdindavo nuotraukas. Tai kad susitiktume tą fotografą...

Netoliese stovėjo internacionalinės dalys. Totoriai iš Kazanės. Mačiau jų teismą. Varo prieš rikiuotę kareivį, sustoja arba pabėgėja į šalį ir muša. Kojomis spardo. Kam landžiojo po trobas, vogė. Krepšį mantos pas jį rado. Buvo lietuvių. Po mėnesio jie ėmė maištauti ir pareikalavo, kad grąžintų namo.

Gavom kartą specialų užsakymą: skubiai išplauti namą tuščiame kaime. Fantastika! „Kam?" – „Rytoj ten kels vestuves". Apipylėme iš šlangų stogą, medžius, nugramdėme žemę. Nupjovėme bulvienojus, visą daržą, žolę kieme. Dykynė aplinkui. Rytojaus dieną atvežė jaunikį ir nuotaką. Atvažiavo autobusas su svečiais. Muzika... Nuotaka ir jaunikis tikri, ne kino artistai. Jie gyveno jau kitoje vietoje, persikėlė, bet juos įkalbėjo atvažiuoti čia, kad nufilmuotų istorijai. Veikė propaganda. Svajonių fabrikas... Netgi čia gynė mūsų mitus: mes visur išgyvensime, netgi mirusioje žemėje...

Prieš pat išvažiuojant mane išsikvietė vadas: „Ką ten rašei?" – „Laiškus jaunai žmonai", – atsakiau aš. – „Žiūrėk tu man..." – pagrasino.

Kas liko atmintyje apie tas dienas? Beprotybės šešėlis... Kaip mes kasėme... Kasėme... Kažkur dienoraštyje užrašyta, ką ten supratau. Nuo pat pirmos dienos... Aš ten supratau, kaip lengva virsti žeme..."

Ivanas Nikolajevičius Žmychovas,
inžinierius chemikas

MONOLOGAS APIE DIDŽIOS ŠALIES SIMBOLIUS

„Jau į gegužės pabaigą, praėjus gal mėnesiui po avarijos, pradėjome tikrinti produktus iš trisdešimties kilometrų zonos. Institutas dirbo ištisą parą. Kaip karinis. Respublikoje tuo metu tiktai pas mus buvo profesionalų ir speciali aparatūra. Atveždavo naminių ir laukinių gyvūnų vidurių. Tikrinome pieną. Po pirmųjų mėginių tapo aišku, kad gauname ne mėsą, o radioaktyvias atliekas. Zonoje pamainomis buvo ganomos bandos. Piemenys keisdavosi, melžėjos atvažiuodavo tiktai pamelžti karvių. Pieno kombinatai vykdė planus. Patikrinome. Ne pienas, o radioaktyviosios atliekos. Rogačiovo pieno kombinato pieno miltelius ir sutirštinto bei koncentruoto pieno indelius mes ilgai naudojome paskaitose, kaip etalonus. O tuo metu juos pardavinėjo parduotuvėse... Kai žmonės, perskaitę etiketėse, jog pienas iš Rogačiovo, jo nepirkdavo ir jis užsigulėdavo, staiga atsirado skardinės be etikečių. Manau, ne dėl to, kad trūko popieriaus, – žmones apgaudinėjo. Apgaudinėjo valstybė.

Pirma kelionė į zoną: miške fonas penkis, šešis kartus aukštesnis negu lauke, ant kelio. Visur dozės. Dirba traktoriai... Valstiečiai kasa daržus... Keliuose kaimuose suaugusiems ir vaikams pamatavome skydliaukes: šimtą, tūkstantį kartų viršijo leidžiamą dozę. Mūsų grupėje buvo moteris. Radiologė. Ją ištiko isterijos priepuolis, kai pamatė smėlyje žaidžiančius vaikus. Patikrinome žindyvės pieną – radioaktyvus... Dirba par-

duotuvės ir, kaip įprasta pas mus kaimuose, manufaktūra bei produktai greta: kostiumai, suknelės, o čia pat dešra, margarinas. Guli atvirai, net neuždengti celofanu. Imam dešrą, kiaušinį... Darome rentgeno nuotrauką: ne produktai, o radioaktyviosios atliekos...

Mes klausdavome – ką daryti? Mums atsakydavo: „Tęskite matavimus. Žiūrėkite televizorių". Per televiziją Gorbačiovas ramino: „Imtasi neatidėliotinų priemonių..." Aš tikėjau. Inžinierius su dvidešimties metų stažu, gerai susipažinęs su fizikos dėsniais. O juk žinojau, kad iš šitų vietų turi pasitraukti visa, kas gyva. Bent laikinai. Bet mes sąžiningai vykdėme matavimus ir žiūrėjome televizorių. Mes buvome įpratę tikėti. Aš iš pokario kartos, išaugusios su šituo tikėjimu. Iš kur tas tikėjimas? Mes nugalėjome tokiame baisiame kare. Tada mus visas pasaulis gerbė. Tai juk buvo! Kordiljeruose ant uolų buvo iškaltas Stalino vardas! Kas tai? Simbolis. Didžios šalies simbolis.

Štai atsakymas į jūsų klausimą: kodėl žinojome ir tylėjome? Kodėl neišėjome į aikštę, nešaukėme? Mes pranešinėjome, sudarinėjome ataskaitas. O tylėjome ir neprieštaraudami klausėme įsakymų todėl, kad buvo partinė disciplina, aš – komunistas. Nepamenu, kad kas nors iš mūsų darbuotojų būtų atsisakęs komandiruotės į zoną. Ne iš baimės prarasti partinį bilietą, o dėl tikėjimo. Pirmiausia, tikėjimas, kad mes gyvename gražiai ir teisingai, ir žmogus pas mus aukščiau už viską, didžiausia vertybė. Šito tikėjimo praradimas daugeliui baigėsi infarktu arba savižudybe. Arba kulka į širdį, kaip padarė akademikas Legasovas... Todėl kad, praradęs tikėjimą, likęs be tikėjimo, tu jau ne dalyvis,

o bendrininkas ir nebeturi kaip pasiteisinti. Aš taip suprantu.

Dar vienas ženklas... Buvusioje Sąjungoje kiekvienos atominės elektrinės seife gulėjo avarijos likvidavimo planas. Tipinis planas. Slaptas. Be šito plano nebūtum gavęs leidimo paleisti elektrinę. Prieš daugelį metų iki avarijos jis buvo sudarytas būtent Černobylio elektrinės pavyzdžiu: ką ir kaip daryti? Kas už ką atsako? Kas kur turi būti? Iki mažiausių smulkmenų... Ir staiga ten, toje elektrinėje, įvyksta katastrofa... Kas tai – sutapimas? Mistika? Jeigu būčiau tikintis... Kai nori rasti prasmę, jautiesi religingas. O aš – inžinierius. Aš kito tikėjimo žmogus. Mano simboliai kiti..."

Maratas Filipovičius Kochanovas, buvęs Baltarusijos mokslų akademijos Atominės energetikos instituto vyriausiasis inžinierius

MONOLOGAS APIE TAI, KAD BAISŪS DALYKAI GYVENIME VYKSTA TYLIAI IR NEPASTEBIMAI

„Iš pat pradžių... Kažkur kažkas atsitiko. Aš net pavadinimo neišgirdau, kažkur toli nuo mūsų Mogiliovo... Parbėgo iš mokyklos brolis: visiems vaikams dalinamos kažkokios tabletės. Matyt, iš tikrųjų kažkas atsitiko. Ojojoi! Ir mes visi Gegužės pirmąją puikiai pra-

leidome dieną. Grįžome namo vėlai vakare, mano kambaryje vėjas atidaręs langą... Tai atsiminiau vėliau...

Dirbau gamtos apsaugos inspekcijoje. Ten laukėme kokių nors nurodymų, bet jų nebuvo... Inspekcijoje profesionalų beveik neturėjome, ypač vadovybėje: atsargos pulkininkai, buvę partiniai darbuotojai, pensininkai arba nepageidaujami asmenys. Kur nors nusižengė ir sėdi pas mus, čežina popierius. Suūžė, sušneko jie po mūsų, baltarusių, rašytojo Alesiaus Adamovičiaus, kuris ėmė skambinti visais varpais, kalbos Maskvoje. Kaip jie jo nekentė! Kažkas baisaus! Čia gyvena jų vaikai, jų anūkai, ne jie, – o rašytojas šaukia pasauliui: gelbėkite!! Atrodo, turėjo suveikti savisaugos instinktas. Bet kur tau! Partiniuose susirinkimuose, rūkyklose – vis apie rašeivas. Ko kišasi ne į savo reikalus? Paleido liežuvį! Yra instrukcija! Subordinacija! Ką jis išmano? Jis ne fizikas! Yra CK, yra generalinis sekretorius! Aš tada galbūt pirmąkart supratau, ką reiškė trisdešimt septintieji metai. Kaip tais laikais būdavo...

Mano supratimas apie atominę elektrinę buvo idiliškas. Mokykloje, institute mums aiškino, jog tai pasakiški „energijos iš nieko fabrikai", kur žmonės baltais chalatais sėdi ir spaudo mygtukus. Černobylis sprogo tam nepasirengusios sąmonės fone. Ir dar jokios informacijos. Kalnai popierių su grifu „visiškai slaptai": „įslaptinti avarijos duomenys", „įslaptinti gydymo rezultatų duomenys", „įslaptintos likviduotojų personalo gautos radiacijos dozės..." Sklandė gandai: kažkas laikraščiuose skaitęs, kažkas girdėjęs, kažkam pasakę...

Kažkas klausėsi Vakarų balsų, tiktai jie tada transliavo, kokias tabletes gerti, kaip jas vartoti. Bet reakcija dažniausiai būdavo tokia: priešai piktdžiugiauja, o pas mus viskas gerai. Gegužės devintąją veteranai eis į paradą... Netgi tie, kurie gesino reaktorių, kaip vėliau išaiškėjo, irgi gyveno gandais. Regis, pavojinga rankomis imti grafitą... Regis...

Iš kažkur mieste atsirado pamišėlė. Vaikščiojo po turgų kalbėdama: „Aš mačiau tą radiaciją. Ji mėlyna mėlyna, mainosi..." Žmonės liovėsi pirkę turguje pieną, varškę. Stovi bobutė su pienu, niekas jo neperka. „Nebijokit, – įkalbinėja, – aš karvės į pievą nevedu, aš pati jai žolės prinešu". Išvažiuoji už miesto, kažkokios baidyklės palei kelią šmėkščioja: ganosi karvė, apraišiota celofanu, o greta bobutė, irgi po celofanu. Nei verkti, nei juoktis. Ir mus jau siųsdavo tikrinti. Mane paskyrė į miškų ūkį. Miškininkams medienos tiekimo nesumažino, koks buvo planas, toks ir liko. Sandėlyje įjungėme prietaisą, o jis velniaižin ką rodo. Prie lentų tarsi normaliai, o netoli surištų šluotų springsta. „Iš kur šluotos?" – „Iš Krasnopolės (kaip vėliau paaiškėjo, labiausiai užterštas rajonas Mogiliovo srityje). Paskutinė partija liko. Visas išsiuntėm". Kaip tu jas iš įvairių miestų besurinksi?

Kažką dar bijau pamiršti? Kažką svarbaus... A! Prisiminiau. Černobylis... Ir ūmai naujas, neįprastas jausmas, jog kiekvienas mūsų turim savą gyvenimą, iki tol jo tartum nepastebėdavome. O čia žmonės pradėjo susimąstyti: ką jie valgo, kuo maitina vaikus. Kas pavojinga sveikatai, o kas ne? Keltis į kitą vietą ar nesikelti?

Kiekvienas turėjo pats nuspręsti. O pripratę gyventi – kaip? Su visu kaimu, bendruomene. Gamykla, kolūkis. Mes visi tarybiniai žmonės. Kolektyvas. Aš, pavyzdžiui, buvau tarybinis žmogus. Labai. Mokiausi institute, kiekvieną vasarą važiuodavau su komjaunimo būriais. Buvo toks jaunimo judėjimas – komunistiniai studentų būriai. Mes dirbdavome, o pinigus pervesdavome kokiai nors Lotynų Amerikos komunistų partijai. Mūsų būrys, beje, Urugvajui...

Mes pasikeitėme. Viskas pasikeitė. Labai didelių pastangų reikia, kad tai suprastumei. Dar tas negebėjimas išsikalbėti...

Aš – biologė. Mano diplominis darbas – vapsvų elgesys. Du mėnesius tupėjau negyvenamoje saloje. Turėjau ten savą vapsvų lizdą. Jos prie manęs priprato, tik savaitę akylai stebėjusios. Arčiau kaip ligi trijų metrų nieko neprisileisdavo, o mane per dešimt centimetrų jau po savaitės. Penėdavau jas uogiene su degtuku tiesiog nuo lizdo krašto. „Neardyk skruzdėlyno, tai gera svetimo gyvenimo forma", – mėgstamas mūsų dėstytojo posakis. Vapsvų lizdas susijęs su visu mišku, aš irgi palaipsniui pritampu prie landšafto. Pribėga peliukas ir tupiasi man ant kedų krašto, laukinis, miškinis, bet jau suvokia mane kaip peizažo dalį: vakar čia sėdėjau, šiandien sėdžiu, rytoj sėdėsiu...

Po Černobylio... Vaikų piešinių parodoje: po juodą pavasario lauką vaikšto gandras... Ir užrašas: „Gandrui niekas nieko nepasakė". Tai – mano jausmai. O buvo darbas. Važinėjome po sritį, rinkome vandens, žemės mėginius ir gabenome į Minską. Mūsų mergai-

tės niurnėjo: „Karštus pyragėlius vežiojam". Nei apsaugos, nei specdrabužių. Sėdi priekinėje sėdynėje, o už nugaros pavyzdžiai „švyti". Rašėme aktus dėl radioaktyvaus grunto laidojimo. Laidojome žemę žemėje... Toks keistas žmonių užsiėmimas... Pagal instrukciją laidoti privalu po geologinės žvalgybos, kad gruntiniai vandenys slūgsotų ne arčiau kaip per keturis šešis metrus, laidojimo gylis būtų nedidelis, iškasos sienos ir dugnas iškloti polietileno plėvele. Bet tai instrukcijoje. O gyvenime, žinoma, viskas kitaip. Kaip visada. Jokios geologinės žvalgybos. Baksteli pirštu: „Čia kask". Ekskavatorininkas kasa. „Kokio gilumo iškasei?" – „O velnias jį žino! Vanduo pasirodė, lioviausi". Vertė viską tiesiai į gruntinį vandenį...

Štai sako: liaudis šventa, vyriausybė nusikalstama... Vėliau jums pasakysiu, ką apie tai galvoju... Apie mūsų liaudį ir apie save...

Pati didžiausia mano komandiruotė buvo į Krasnopolės rajoną, jau sakiau, labiausiai užterštą. Kad radionuklidai nebūtų plaunami lietaus nuo laukų į upes, vėlgi reikėjo veikti pagal instrukciją: suarti dvigubas vageles, padaryti tarpą ir dar kartą suarti dvigubas vageles, ir toliau tokiais pat intervalais. Turiu apvažiuoti palei visas upeles. Iki rajono centro nusikapstau reisiniu autobusu, o toliau, suprantama, reikia mašinos. Einu pas rajono vykdomojo komiteto pirmininką. Pirmininkas sėdi savo kabinete, susiėmęs rankomis galvą: plano niekas neatšaukė, sėjomainos niekas nepakeitė, kaip sėjo žirnius, taip ir sėja, nors žino, kad žirniai, kaip ir visi ankštiniai, labiausiai suima radiaciją.

O ten vietomis keturiasdešimt ir daugiau kiuri. Jam ne aš galvoje. Vaikų darželiuose išbėgiojo virėjai ir medicinos seserys. Vaikai alkani. Apendicito operacijai žmogų reikia vežti greitąja į kaimyninį rajoną, šešiasdešimt kilometrų keliu lyg skalbimo lenta. Visi chirurgai išvažiavo. Kokios mašinos?! Tada aš pas kariškius. Jauni vaikinai, jie atidirbo ten po pusmetį. Dabar baisiai serga. Davė mano žinion šarvuotąjį transporterį su ekipažu, netgi ne transporterį, o "berdemką" – žvalgybinę mašiną su kulkosvaidžiu. Labai gailėjausi ant jos nenusifotografavusi. Ant šarvų. Vėl romantika. Praporščikas, komandavęs mašinoje, visą laiką palaikė ryšį su baze: „Sakale! Sakale! Tęsiam darbą". Važiuojame, keliai mūsų, miškai mūsų, o mes – su karine mašina. Stovi prie tvorų moterys. Stovi ir verkia. Paskutinį kartą šitą techniką jos matė per Tėvynės karą. Ir joms baisu, kad prasidėjo karas.

Pagal instrukciją tas vageles ariančių traktorių kabinos turi būti apsaugotos, hermetizuotos. Mačiau tokį traktorių, kabina iš tikrųjų hermetiška. Traktorius stovėjo, o traktorininkas gulėjo ant žolės, ilsėjosi. „Jūs iš proto išėjot? Argi jūsų neperspėjo?" – „Bet aš juk galvą vatinuku užsidengiau", – atsako. Žmonės nesuprasdavo. Juos visą laiką gąsdino, rengė atominiam karui. O ne Černobyliui...

Vietos ten nepaprastai gražios. Miškas išlikęs nepasodintas, bet tikras. Senas. Vingiuoti upeliūkščiai, vanduo gelsvas lyg arbata ir skaidrus skaidrus. Žalia žolė. Žmonės miške šūkčioja... Jiems tai tas pats, kaip išeiti ryte į sodą... O tu jau žinai, kad visa tai užnuodyta.

Susitikome senelę:

– Vaikeliai, o savo karvutės pieną galima gerti?

Mes nuduriame akis, mums įsakyta rinkti duomenis, bet su gyventojais artimai nebendrauti.

Pirmas susizgribo praporščikas:

– Bobule, o kiek jums metų?

– Ogi jau aštuoniasdešimt su viršum, o gal ir daugiau. Dokumentai per karą sudegė.

– Na, tada gerkite.

Kaimo žmonių labiausiai gaila, jie nekaltai nukentėjo, lyg vaikai. Juk Černobylį ne valstietis sugalvojo, su gamta jo santykiai savi – patiklūs, ne grobuoniški, kaip ir prieš šimtą metų, prieš tūkstantį. Kaip Dievo sumanyta... Ir jie nesuprato, kas atsitiko, jie norėjo tikėti mokslininkais, kiekvienu nusimanančiu žmogumi, kaip dvasininku. O jiems nuolatos būdavo kartojama: „Viskas gerai. Nieko baisaus. Tiktai plaukite rankas prieš valgį". Supratau, ne iš karto, o po kelerių metų, jog mes visi buvome bendrininkai... Nusikaltimo... Sąmokslo... *(Tyli.)*

Jūs neįsivaizduojate, kokiais kiekiais iš zonos mašinomis buvo vežama viskas, kas tenai buvo siunčiama kaip pagalba gyventojams: kava, troškinta jautiena, kumpis, apelsinai. Dėžėmis, furgonais. Tada tokių produktų juk niekur nebuvo. Pelnėsi vietiniai pardavėjai, kiekvienas tikrintojas, visa ta smulki ir vidutinė valdininkija. Žmonės pasirodė esą blogesni, nei maniau. Ir aš pati... Irgi blogesnė... Dabar apie save tai žinau... *(Sustoja.)* Aš, žinoma, prisipažįstu... Man pačiai tai svarbu... Na, vėlgi pavyzdys... Viename kolūkyje, tarkim,

penki kaimai. Trys „švarūs", du „užteršti", nuo vieno iki kito – du trys kilometrai. Dviem moka „grabinius", trims – ne. „Švariajame" kaime stato gyvulininkystės kompleksą. Girdi, atvešim švarių pašarų. O iš kur? Vėjas nešioja dulkes nuo vieno lauko ant kito. Žemė viena. Pastatyti kompleksui reikalingi popieriai. Juos pasirašo komisija, aš irgi toje komisijoje, nors kiekvienas žino, kad pasirašyti negalima. Nusikaltimas. Galų gale radau pasiteisinimą – švarių pašarų problema ne gamtos apsaugos inspektorės reikalas.

Kiekvienas rasdavo kokį nors pasiteisinimą. Ar paaiškinimą. Aš irgi tą patyriau... Ir apskritai supratau: gyvenime baisūs dalykai vyksta tyliai ir nepastebimai..."

Zoja Danilovna Bruk,
gamtos apsaugos inspektorė

MONOLOGAS APIE TAI, KAD RUSAS VISADA NORI KUO NORS TIKĖTI

„O argi jūs nepastebėjote, kad tarpusavyje mes apie tai net nesikalbame? Po dešimtmečių, po šimtmečių – tai bus mitologiniai metai...

Aš bijau lietaus – štai kas yra Černobylis. Bijau sniego... Miško... Tai ne abstrakcija, ne išprotavimas, o jausmas. Černobylis... Jis mano namuose... Brangiau-

sioje man būtybėje, mano sūnuje, kuris gimė aštuoniasdešimt šeštųjų pavasarį... Jis serga. Gyvūnai, netgi tarakonai, jie žino, kiek ir kada gimdyti. Žmonės šitaip negali, Kūrėjas jų neapdovanojo tokia nuojauta. Neseniai laikraščiai rašė, kad devyniasdešimt trečiais metais vien tiktai pas mus, Baltarusijoje, moterys pasidarė du šimtus tūkstančių abortų. Pagrindinė priežastis – Černobylis. Mes jau visur gyvename su baime... Gamta tarsi susigūžė ir laukia. Lūkuriuoja. „Vargas man! Kur dingo laikas?“ – sušuktų Zaratustra.

Aš ilgai mąsčiau. Ieškojau prasmės... Černobylis – rusų mentaliteto katastrofa. Jūs apie tai nesusimąstėte? Aišku, sutinku, kai rašo, jog ne reaktorius sprogo, o visa ankstesnioji vertybių sistema. Bet tame paaiškinime man kažko trūksta...

Aš kalbėčiau apie tai, ką pirmas pasakė Čaadajevas, – apie mūsų priešiškumą progresui. Apie mūsų priešiškumą technologijoms, apie mūsų priešiškumą instrumentalumui. Įsižiūrėkite į Europą. Pradedant Renesanso epocha, jos požiūris į pasaulį instrumentalus. Protingas, racionalus. Tai pagarba meistrui, įrankiui jo rankose. Yra puikus Leskovo apsakymas – „Geležinis charakteris“. Kas tai yra? Ruso charakteris – gal kas nors ir išeis. Rusiškos temos leitmotyvas. Vokiečio charakteris – pasikliauti instrumentu, mašina. Mes bandome įveikti, pažaboti chaosą, bet trukdo įgimtas mūsų stichiškumas. Nuvažiuokite bet kur, na, pavyzdžiui, į Kižus, ir ką jūs išgirsite, apie ką didžiuodamasis papasakos ekskursijos vadovas? Kad šita šventykla pastatyta kirviu ir dar be jokios vinies! Užuot nutiesę gerą

kelią, pakaustysim blusą. Vežimo ratai skęsta purve, užtat laikome rankose ugnies paukštį. Antra. Tai atpildas už greitą industrializaciją. Už šuolį. Vėlgi Vakaruose – verpimo, manufaktūros amžius... Mašina ir žmogus judėjo, keitėsi kartu. Formavosi technologinis sąmoningumas, mąstymas. O pas mus? Ką turi mūsų valstietis, išskyrus rankas? Iki šiol! Kirvį, dalgį, peilį – ir viskas. Ant šito laikosi ir jo pasaulis. Na, dar kastuvą. Kaip rusas bendrauja su mašina? Tiktai matais. Arba kuoka, spyriais. Jis mašinos nemyli, nekenčia jos, iš tikrųjų ją niekina, jis iki galo nė nesuvokia, kas jo rankose. Kažkur skaičiau, kad atominių elektrinių darbininkai reaktorių dažnai vadina katilu, virduliu, virykle. Čia jau esama puikybės: saulėje išsikepsim kiaušinienės! Tarp tų, kas dirbo Černobylio elektrinėje, daug kaimo žmonių. Dieną jie reaktoriuje, o vakare – savo daržuose arba pas tėvus gretimame kaime, kur bulves dar sodina kastuvu, mėšlą krato šakėmis... Jų sąmonė egzistavo šituose dviejuose lygmenyse, dviejuose amžiuose – akmens ir atomo. Dviejose epochose. Žmogus sūpavosi lyg švytuoklė. Įsivaizduokite geležinkelį, nutiestą puikių inžinierių kelininkų, lekia traukinys, bet vietoje mašinistų – vakarykščiai vežikai. Vežėjai. Tai Rusijos likimas – keliauti tarp dviejų kultūrų. Tarp atomo ir kastuvo. O technologinė disciplina? Mūsų žmonėms ji atrodo tokia pat prievarta, lazda, grandinės. Liaudis stichiška, laisva. Visada svajojo ne apie laisvę – apie valužę. Mums disciplina – tai represijos. Kažkoks ypatingas tas mūsų nemokšiškumas, kažkuo artimas rytiečių nemokšiškumui...

Aš – istorikas... Anksčiau daug domėjausi lingvistika, kalbos filosofija. Ne tiktai mes mąstome kalba, bet ir kalba atspindi mūsų mąstymą. Aštuoniolikos metų, o gal ir truputį anksčiau, kai pradėjau skaityti savilaidos literatūrą, atradau sau Šalamovą, Solženyciną, staiga supratau, kad visa mano ir mano gatvės vaikystė, o augau aš inteligentų šeimoje (prosenelis šventikas, tėvas Peterburgo universiteto profesorius), persmelkta lagerio sąmonės. Ir visas mano vaikystės žodynas – zekų kalba. Mums, paaugliams, tai buvo visai natūralu: tėvą vadinome pachanu, motiną – machana. Nė vieno žmoniško žodžio. Nuo devynių metų išmokau, jog "gudriai rūrai b... su sraigtu". Netgi žaidimai, patarlės, mįslės buvo iš to leksikono. Todėl kad zekai nebuvo atskiras pasaulis, egzistuojantis kažkur kalėjimuose, toli. Visa tai buvo šalia. Kaip rašė Achmatova, „pusė šalies sodino, pusė šalies sėdėjo". Manau, šita mūsų lagerinė sąmonė neišvengiamai turėjo susidurti su kultūra. Su civilizacija, su sinchrofazotronu...

Na ir, žinoma, mes buvome išauklėti ypatingos tarybinės pagonybės: žmogus – valdovas, kūrybos vainikas. Ir jo teisė daryti su pasauliu viską, ką užsimanys. Mičiurino formulė: „Mes negalime laukti malonių iš gamtos, paimti jas iš jos – mūsų uždavinys". Bandymas įskiepyti liaudžiai tas ypatybes, tas savybes, kurių ji neturi. Prievartautojo psichologija. Iššūkis istorijai, iššūkis gamtai. Dabar visi staiga prašneko apie Dievą. Kodėl jo neieškojo Gulage, trisdešimt septintųjų kamerose, keturiasdešimt aštuntųjų partiniuose susirinkimuose, kai triuškino kosmopolitizmą, arba valdant

Chruščiovui, kai griovė šventyklas? Šiuolaikinė rusų dievoieškos potekstė melaginga. Bombarduojam taikius namus Čečėnijoje... Apdegusius rusų tankistus sugraibstom kastuvais ir šakėmis... Tai, kas iš jų liko... Ir čia pat su žvakele einam į šventyklą... Švęsti Kalėdų...

Ko reikia? Atsakyti į klausimą: ar pajėgtų rusų tauta taip globaliai peržiūrėti visą savo istoriją, kaip po Antrojo pasaulinio karo padarė japonai? Vokiečiai? Ar pakaktų mums intelektualinės drąsos? Apie tai beveik nekalbama. Kalbama apie rinką, apie vaučerius, čekius... Mes dar kartą stengiamės išgyventi. Visa energija tam sunaudojama. O siela apleista... Tada kam visa tai? Kam jūsų knyga? Mano bemiegės naktys? Jeigu mūsų gyvenimas – lyg degtuko brūkštelėjimas? Čia gali būti keli atsakymai. Primityvus fatalizmas. Ir gali būti didingi atsakymai. Rusas visada nori kuo nors tikėti: geležinkeliu, varle (kaip nihilistas Bazarovas), Bizantija, atomu... O dabar štai – laisvąja rinka...

Bulgakovas „Šventeivų junge" sako: „Visą gyvenimą nuodėmes dariau. Aktorė buvau". Meno nuodėmingumo, jo prigimties amoralumo suvokimas. Žvilgčiojimas į kito gyvenimą. Bet jis, kaip užkrėstojo serumas, gali virsti svetimos patirties skiepais. Černobylis – Dostojevskio tema. Bandymas pateisinti žmogų. O galbūt viskas labai paprasta: įeini į pasaulį ant pirštų galų ir sustoji prie slenksčio?!"

Aleksandras Revalskis,
istorikas

MONOLOGAS APIE FIZIKĄ, KURIĄ MES VISI BUVOME ĮSIMYLĖJĘ

„Iš jaunystės turiu įprotį viską užsirašinėti. Kai Stalinas mirė – kas darėsi gatvėse, apie ką žmonės kalbėjo. Ir apie Černobylį užrašinėjau nuo pirmos dienos, žinojau, kad praėjus laikui daug kas užsimirš, negrįžtamai išnyks. Taip ir atsitiko. Mano draugai, branduolinės fizikos specialistai, nors buvo įvykių sūkuryje, bet pamiršo, ką tada jautė, apie ką su manim kalbėjo. O mano viskas užrašyta...

Tą dieną... Aš, Baltarusijos mokslų akademijos Atominės energetikos instituto laboratorijos vedėjas, atvažiavau į darbą, mūsų institutas už miesto, miške. Oras nuostabus! Pavasaris. Atsidariau langą. Oras tyras, gaivus. Nustebau: kažkodėl šiandien neatskrenda zylutės, kurias per žiemą prisijaukinau, kabindamas už lango dešros gabaliukus. Rado ko nors skaniau?

O tuo metu mūsų instituto reaktoriuje panika: dozimetriniai prietaisai rodė didėjantį aktyvumą, ant oro valymo filtrų jis padidėjo du šimtus kartų. Kontrolinėje dozės galingumas – beveik trys milirentgenai per valandą. Tai labai rimta. Toks radiacijos galingumas leistinas kaip maksimalus dirbant pavojingose patalpose ne ilgiau kaip šešias valandas. Pirmiausia spėjame – gal aktyviojoje zonoje neteko sandarumo vieno iš šiluminių elementų apvalkalas. Patikrinome – viskas gerai. O gal gabeno konteinerį iš radiochemijos laboratorijos ir taip krestelėjo veždami, kad apgadino vidinį ap-

valkalą, užteršė teritoriją? Pabandyk dabar nuplauti dėmę nuo asfalto! Kas gi atsitiko? O čia dar per vidaus radiją pranešė: darbuotojams nerekomenduojama išeiti iš patalpų. Tarp korpusų pasidarė tuščia. Nė vieno žmogaus. Šiurpoka. Neįprasta.

Dozimetrininkai patikrino mano kabinetą: „šviečia" stalas, „šviečia" drabužiai, sienos... Aš atsistoju, nebenoriu net sėstis ant kėdės. Išsiploviau virš kriauklės galvą, pažiūrėjau į dozimetrą – efektas akivaizdus. Nejaugi vis dėlto kažkas atsitiko mūsų institute! Nuotėkis? Kaip dabar dezaktyvuoti autobusus, kurie mus išvežioja po miestą? Darbuotojus? Prisieis pasukti galvą... Aš labai didžiavausi mūsų reaktorium, buvau ištyrinėjęs jį iki milimetro...

Skambinam į Ignalinos atominę, ji greta. Pas juos prietaisai irgi spraga. Irgi panika. Skambinam į Černobylį... Elektrinėje neatsiliepia nė vienas telefonas... Prieš pietus paaiškėja. Virš viso Minsko radioaktyvus debesis. Mes nustatėme, kad radioaktyvumas jodo... Avarija kažkokiame reaktoriuje...

Pirmoji reakcija: paskambinti namo žmonai, perspėti. Bet visi mūsų telefonai institute klausomi. O, ta amžina, dešimtmečiais kalama baimė! Betgi jie ten nieko nežino... Dukra po užsiėmimų konservatorijoje vaikšto su draugėmis po miestą. Valgo ledus. Paskambinti?! Bet gali būti nemalonumų. Neprileis prie slaptų darbų... Vis tiek neištveriu, keliu ragelį:

– Klausykis manęs atidžiai.

– Kas yra? – garsiai paklausė žmona.

– Tyliau. Uždaryk orlaides, visus produktus – į polietileno maišelius. Užsimauk gumines pirštines ir šla-

piu skuduru nušluostyk viską, ką galima. Skudurą – irgi į maišelį ir įkišk kuo toliau. Džiūstančius balkone skalbinius – vėl išskalbk.

– Kas pas jus atsitiko?

– Tyliau. Įsilašink du lašus jodo į stiklinę vandens. Išsiplauk galvą...

– Ką... – Bet aš neleidžiu žmonai baigti, dedu ragelį. Ji turi suprasti, pati dirba mūsų institute.

Penkioliktą valandą trisdešimt minučių paaiškėjo – avarija Černobylio reaktoriuje...

Vakare grįžtame į Minską tarnybiniu autobusu. Pusvalandį, kol važiuojame, tylim arba kalbamės apie pašalinius dalykus. Bijome prašnekti garsiai apie tai, kas atsitiko. Kiekvienas – su partiniu bilietu kišenėje...

Prie buto durų patiestas šlapias skuduras. Vadinasi, žmona viską suprato. Įeinu, prieškambaryje nusimetu kostiumą, marškinius, išsirengiu iki trumpikių. Nelauktai sukyla įniršis... Velniop tą slaptumą! Tą baimę! Imu miesto telefonų knygą... Dukters, žmonos telefonų knygeles... Pradedu visiems iš eilės skambinti, jog aš, Atominės energetikos instituto bendradarbis, virš Minsko radioaktyvus debesis... Ir toliau išvardiju, ko reikia imtis: išsiplaukit galvą, uždarykit orlaides... Šlapius skalbinius iš balkono – vėl išskalbkit... Išgerkit jodo. Aiškinu, kaip jį teisingai vartoti... Žmonių reakcija: ačiū. Nei kamantinėjimų, nei išgąsčio. Aš manau, jie netikėjo arba nepajėgė suvokti įvykio masto... Niekas neišsigando. Stebėtina reakcija.

Vakare skambina mano draugas. Branduolinės fizikos specialistas, mokslų daktaras... Kaip nerūpestin-

gai! Kaip tikėdami mes gyvenome! Tiktai dabar tai supranti... Jis skambina ir, be kita ko, sako, jog per gegužės šventes nori važiuoti pas žmonos tėvus į Gomelio kraštą. Iš ten ranka pasiekiamas Černobylis! Važiuoja su mažais vaikais. „Nuostabus sprendimas! – aš šaukiau. – Tu iš proto išėjai?" Tai toks mūsų profesionalumas. Ir toks tikėjimas. Aš rėkiau. Jis turbūt neatsimena, kad aš išgelbėjau jo vaikus... *(Po atokvėpio.)*

Mes... Kalbu apie mus visus... Mes Černobylio nepamiršome, mes jo nesupratome. Ar laukiniai gali suprasti, kas yra žaibas?

Alesiaus Adamovičiaus knygoje... Jo pokalbis su Andrejumi Sacharovu apie atominę bombą... „O jūs žinote, kaip skaniai kvepia ozonas po atominio sprogimo?" – klausė akademikas, vandenilinės bombos tėvas. Šiuose žodžiuose mano ir mano kartos romantika. Atleiskite, iš veido matau, kaip reaguojate... Jums tai atrodo žavėjimasis pasaulio košmaru... o ne žmogaus genijumi... Betgi tai atominė energetika dabar pažeminta, sukompromituota. O mano karta... Keturiasdešimt penktaisiais, kai susprogdino atominę bombą, man buvo septyniolika metų. Mėgau fantastiką, svajojau nuskristi į kitas planetas, nusprendžiau, jog atominė energija pakels mus į kosmosą. Įstojau į Maskvos energetikos institutą ir ten sužinojau, jog yra slaptas fakultetas – fizikos energetikos. Šeštasis ir septintasis dešimtmetis... Branduolinės fizikos specialistai... Elitas... Humanitarai nustumti... Trijose kapeikose, sakydavo mūsų mokyklos mokytojas, tiek energijos, jog galėtų dirbti elektrinė. Kvapą gniauždavo! Aš susižavėjęs skaičiau amerikietį Smitą, jis aprašė, kaip išrado

atominę bombą, kaip darė bandymus, sprogimo smulkmenas. Pas mus viskas buvo laikoma paslaptyje. Skaičiau... Įsivaizduodavau... Filmą apie tarybinius atomininkus „Devynios vienerių metų dienos“ žiūrėjo visa šalis. Dideli atlyginimai, slaptumas pridėdavo romantizmo. Fizikos kultas! Fizikos laikas! Netgi kai jau Černobylyje driokstelėjo... Iškvietė mokslininkus... Jie atskrido į reaktorių specialiuoju reisu, bet juk daugelis net skustuvų nepasiėmė, manė, jog skrenda tik kelioms valandoms. Fizikos laikas Černobylyje baigėsi...

Jūs jau kitaip žiūrite į pasaulį... Neseniai beskaitydamas Konstantiną Leontjevą aptikau mintį, jog fizikos ir chemijos vandalizmo rezultatai kada nors privers kosminį protą įsikišti į mūsų žemiškus reikalus. O mes, išauklėti Stalino laikais, negalėjome net pamanyti esant kažkokių antgamtinių jėgų. Bibliją aš perskaičiau vėliau... Ir tą pačią moterį vedžiau du kartus. Išėjau ir vėl sugrįžau. Dar kartą susitikome šiame pasaulyje. Gyvenimas nuostabus dalykas! Mįslingas! Dabar aš tikiu... Kuo tikiu? Kad trimatis pasaulis jau ankštas šiuolaikiniam žmogui... Kodėl šiandieną toks susidomėjimas fantastika? Žmogus nori atsiplėšti nuo žemės... Jis operuoja kitomis laiko kategorijomis, ne vien žemės, bet įvairių pasaulių. Apokalipsė... Atominė žiema... Vakarų literatūroje visa tai jau aprašyta, tarsi surepetuota. Jie ruošėsi ateičiai. Daugybės atominių ginklų sprogimas sukels didžiulius gaisrus. Atmosfera prisigers dūmų. Saulės spinduliai nepajėgs prasiskverbti į žemę, o tada prasidės grandininė reakcija – šalta, šalčiau, dar šalčiau. Šita žemiška „pasaulio pabaigos“ versija skleidžiama nuo aštuoniolikto amžiaus pramoni-

nės revoliucijos laikų. Bet atominės bombos neišnyks netgi sunaikinus paskutinę kovinę galvutę. Liks žinios...

Jūs tiktai klausinėjate, bet aš visą laiką su jumis ginčijuosi. Tai kartų ginčas... Pastebite? Atomo istorija – tai ne tik karinė paslaptis, slėpinys, prakeikimas. Tai – mūsų jaunystė, mūsų laikas... Mūsų religija...

Penkiasdešimt metų praėjo, tik penkiasdešimt metų. Dabar man irgi kartais atrodo, kad pasaulį valdo kažkas kitas, kad mes su savo patrankomis ir kosminiais laivais – lyg vaikai. Bet aš tuo dar neįsitikinau... Nuostabus dalykas gyvenimas! Aš mėgau fiziką ir maniau, jog niekuo, išskyrus fiziką, niekada nesusidomėsiu, o dabar noriu rašyti. Nutolsta viskas, dingsta, keičiasi mūsų jausmai...

...Prieš operaciją... Jau žinojau, kad man vėžys... Maniau, gyventi beliko kelios dienos ir baisiai nesinorėjo mirti. Staiga matau kiekvieną lapelį, gėlės ryškios, dangus giedras, sodriai pilkas asfaltas, pilnas plyšių, o juose zuja skruzdės. Ne, galvoju, jas reikia apeiti. Gaila jų. Kam joms mirti? Nuo miško kvapo man svaigo galva... Kvapą suvokdavau stipriau nei spalvą. Lengvučiai beržai... Apsunkusios eglės... Ir viso to nebepamatysiu? Kad bent akimirką ilgiau pagyventi! Kodėl aš tiek laiko, tiek valandų, dienų prasėdėjau prie televizoriaus, apsivertęs laikraščiais? Svarbiausia – gyvenimas ir mirtis..."

Valentinas Aleksejevičius Borisievičius,
buvęs Baltarusijos mokslų akademijos Atominės
energetikos instituto laboratorijos vedėjas

MONOLOGAS APIE TAI, KAS BAISIAU UŽ KOLYMĄ, OSVENCIMĄ IR HOLOKAUSTĄ

„Pirmomis dienomis... Pojūčiai buvo sumišę... Atsimenu du stipriausius jausmus – baimės ir nuoskaudos. Viskas įvyko ir jokios informacijos: valdžia tyli, medikai nieko nesako. Rajonas laukė nurodymų iš srities, sritis – iš Minsko, o Minskas – iš Maskvos. Ilga ilga grandinė, o jos gale viską sprendė keli žmonės. Mes buvome bejėgiai, neginami. Toks buvo skaudžiausias tų dienų jausmas. Tik keli žmonės sprendė mūsų likimą. Milijonų žmonių likimą. Kaip ir tie keli, kur mus pražudė... Ne maniakai ir ne nusikaltėliai. Paprasti budintys operatoriai atominėje elektrinėje. Kai aš tai supratau, patyriau didelį sukrėtimą. Černobylis atvėrė prarają, kažką, kas baisiau už Kolymą, Osvencimą ir Holokaustą. Žmogus su kirviu ir lanku arba žmogus su granatsvaidžiu ir dujų kameromis negalėjo visų nužudyti. Bet žmogus su atomu...

Aš – ne filosofė, nepradėsiu filosofuoti. Geriau dar kartą apie tai, ką atsimenu...

Pirmųjų dienų panika: vieni puolė į vaistines ir prisipirko jodo, kiti nebeėjo į turgų pirkti pieno, mėsos, ypač jautienos. Mūsų šeimoje tuo metu stengėmės netaupyti, pirkome brangią dešrą, tikėdamiesi, kad ji iš geros mėsos. Bet netrukus sužinojome, kad būtent į brangią dešrą įmaišydavo užterštos mėsos, girdi, jei ji brangi, jos žmonės perka po nedaug, mažiau suvarto-

ja. Mes buvome bejėgiai. Bet visa tai jums, aišku, jau žinoma. Noriu parašyti apie kitką. Apie tai, kad mes buvome tarybinė generacija.

Mano draugai – gydytojai, mokytojai. Vietinė inteligentija. Turėjome savo draugiją. Susirinkome pas mane. Geriam kavą. Sėdi dvi neperskiriamos draugės, viena iš jų gydytoja. Abi turi mažų vaikų.

Pirmoji:

– Ryt važiuoju pas tėvus. Išvešiu vaikus. Jeigu susirgs, paskui niekada sau neatleisčiau.

Antroji:

– Laikraščiai rašo, kad po kelių dienų padėtis sunormalės. Ten mūsų kariškiai. Sraigtasparniai, šarvuočiai. Per radiją pranešė.

Pirmoji:

– Tau irgi patariu – paimk vaikus! Išvežk! Paslėpk! Čia ne karas. Mes netgi negalim įsivaizduoti, kas atsitiko.

Nelauktai jos ėmė kalbėti pakeltais balsais, ir baigėsi barniu. Abipusiais kaltinimais:

– Tu – išdavikė! Kur tavo motiniškas instinktas? Fanatikė!

– Kas būtų buvę, jei kiekvienas būtų elgęsis taip, kaip tu? Ar būtumėm laimėję karą?

Barėsi dvi jaunos gražios moterys, beprotiškai mylinčios savo vaikus. Kažkas kartojosi, kažkoks pažįstamas tekstas...

Ir visų, kurie ten buvo, ir mano pojūtis buvo toks: ji kelia nerimą. Reikia sulaukti, kol bus pasakyta. Paskelbta. Ji, gydytoja, žinojo daugiau: „Savų vaikų nesugebat

apsaugoti! Jums niekas negrasina? O jūs vis tiek bijote!“

Kaip mes tada jos nekentėm, ji mums sugadino vakarą.

Kitą dieną ji išvažiavo, o mes išpuošėme savo vaikus ir nusivedėme į Gegužės pirmosios demonstraciją. Galėjome eiti, bet galėjome ir neiti. Turėjome galimybę rinktis. Mūsų niekas nevertė, nereikalavo. Bet mes jautėme pareigą. Kaipgi! Tokiu laiku, tokią dieną... Visi turi būti kartu... Bėgome į gatvę, į minią...

Tribūnoje stovėjo visi rajono komiteto sekretoriai, greta pirmojo sekretoriaus – jo maža dukrytė, ji stovėjo taip, kad ją matytų. Ji – su lietpalčiu ir kepuraite, nors švietė saulė, o jis – su karine palapinsiauste. Bet jie stovėjo... Tai aš atsimenu...

Aš parašiau laišką, kad išliktų tų dienų ir tų jausmų tiesa. Tos gegužinės demonstracijos niekada neužmiršiu...

Kas mums atsitiko? Kas mums atsivėrė? Kartoju: mums atsitiko kažkas tokio, kas baisiau už Kolymą, Osvencimą ir Holokaustą. Bet kur mūsų intelektualai? Kur rašytojai? Filosofai? Kodėl jie tyli?“

Iš Liudmilos Dmitrijevnos Polenskos,
kaimo mokytojos, persikėlusios iš Černobylio
zonos, laiško

MONOLOGAS APIE LAISVĘ IR SVAJONĘ NUMIRTI NORMALIA MIRTIMI

„Tai buvo laisvė... Ten aš jaučiausi laisvas žmogus... Jūs to nesuprasit, tai suprasti gali tik tas, kas buvęs kare. Aš girdėjau, kaip išgėrę šnekasi kariavę vyrai. Jie iki šiol ilgisi... Tos laisvės, to pakilimo... Nė žingsnio atgal! – Stalino įsakymas. Užtvarų būriai. Bet tu šaudai, išlieki gyvas, gauni nustatytus šimtą gramų, machorkos... Tūkstantį kartų gali žūti, išlakstyti į gabalus, bet jeigu pasistengsi, pergudrausi – velnią, šėtoną, viršilą, bataliono vadą, tą su svetimu šalmu ir su svetimu durtuvu, patį Aukščiausiąjį – tu gali išgyventi! Laisvės vienatvė! Aš ją pažįstu, mes visi ją pažįstame, kurie buvome reaktoriuje. Kaip pirmosiose apkasų linijose... Baimė ir laisvė! Gyveni kaip reikiant... Jūs kasdienybėje šito nesuprasit... Pamenate, mus visą laiką ruošė: bus karas. O sąmonė nebuvo pasiruošusi. Aš nebuvau pasiruošęs. Atėjo į gamyklą du kariškiai. Išsikvietė mane: „Soliarinę alyvą nuo benzino skiri?“ Klausiu: „Kur siųsite?“ – „Kur, kur? Savanoriu į Černobylį“. Mano karinė profesija – raketinio kuro specialistas. Slapta specialybė. Paėmė tiesiai iš gamyklos, su vienais marškiniais, namo neleido užbėgti. Prašiau: „Žmoną reikia perspėti“. – „Mes patys pranešim“. Autobuse mūsų susirinko apie penkiolika žmonių, atsargos karinin-

kų. Žmonės man patiko. Reikia – važiuojam, reikia – dirbam, išvarė prie reaktoriaus – lipam ant stogo.

Prie iškeldintų kaimų stovi bokšteliai, ant bokštelių – ginkluoti kareiviai. Šlagbaumai. Lentelės: „Šalikelė užkrėsta. Užvažiuoti ir sustoti griežtai draudžiama". Pilki medžiai, apipilti dezaktyvaciniu skysčiu. Iškart varžtai galvoj atsileido! Pirmomis dienomis bijojome atsisėsti ant žemės, ant žolės, ne vaikščiojome, o bėgiojome, tik mašina pravažiuoja – užsitempiam respiratorius. Po pamainos sėdėdavom palapinėse. Cha cha! Po poros mėnesių... Tai jau visai normalu – tai jau tavo gyvenimas. Skynėme slyvas, bradiniu žuvis gaudėm, lydekos ten – oho! Ir karšiai. Karšius džiovinome prie alaus. Jums apie tai jau turbūt pasakojo? Žaidėme futbolą. Maudėmės! Cha cha... *(Vėl juokiasi.)* Tikėjome likimu, širdies gilumoje mes visi fatalistai, o ne vaistininkai. Ne racionalistai. Slavų mentalitetas... Aš tikėjau savo žvaigžde. Cha cha! Antros grupės invalidas... Susirgau iš karto. Prakeikta spindulinė... O iki tol net medicinos kortelės poliklinikoje neturėjau. Kad jį velniai! Ne aš vienas... Mentalitetas...

Aš – kareivis, aš uždarinėjau svetimus namus, eidavau į svetimą būstą. Tai toks jausmas... Žemė, kurioje negalima sėti... Karvė kiša snukį prie vartelių, o jie uždaryti ir ant durų spyna. Pienas laša ant žemės... Tai toks jausmas! Kaimuose, kurių dar neiškeldino, valstiečiai varydavo naminę, tai buvo jų uždarbis. Parduodavo mums. O mes pinigų turėjom gyvą galą: trigubi atlyginimai ir dienpinigiai trigubi. Paskui atėjo potvar-

kis: tą, kas gers, paliks antram terminui. Tai ar degtinė padeda, ar ne? Na, kad ir psichologiškai... Ten visi tuo šventai tikėjo... Valstiečių gyvenimas slinko paprastai: kažką pasodino, išaugino, nuėmė, o visa kita vyksta be jų. Jiems nė motais caras, valdžia... Kosminiai laivai ir atominės elektrinės, mitingai sostinėje. Jie negalėjo patikėti, kad gyvena Černobylyje, ir niekur nenorėjo važiuoti! Žmonės mirdavo nuo sukrėtimo... Slapčia krovėsi malkų, skynė, marinavo žalius pomidorus. Dangteliai nušaudydavo, dar kartą užvirindavo. Kaip visa tai sunaikinsi, užkasi, paversi šiukšlėmis? Tai darėme mes. Mes jiems buvome priešai... Veržiausi prie reaktoriaus. „Neskubėk, – sako, – paskutinį mėnesį prieš demobilizaciją visus ant stogo užvarys". Tarnavome šešis mėnesius. Ir tikrai, po penkių mėnesių perdislokavimas, dabar jau prie pat reaktoriaus. Įvairūs juokai ir rimtos kalbos, kad štai per stogą pervarys, na, gal penketą metų po to pratrauksim... Gal septynetą... Dešimt... Dažniau kažkodėl buvo minimas skaičius „penki". Iš kur jis atsirado? Be triukšmo, be panikos. „Savanoriai, žingsnį pirmyn!" Visa kuopa žengia pirmyn. Priešais vadą – monitorius, įjungia – ekrane reaktoriaus stogas: gabalai grafito, išsilydęs bitumas. „Ana, vaikinai, matote, nuolaužos guli. Išvalysite. O štai čia, šitame kvadrate, pramušite angą". Laikas – keturiasdešimt penkiasdešimt sekundžių. Pirmyn – atgal, užbėgi – išverti. Vieni prikrauna neštuvus, kiti išverčia. Tenai, į reaktorių. Išvertei, bet į apačią nežiūrėk, negalima. Dirstelėdavom. Laikraščiai rašė: „Oras virš

reaktoriaus švarus". Skaitėm, juokėmės, keikėmės. Oras švarus, o mes antai kokias dozes lupame. Išdavė dozimetrus. Vienas – penkių rentgenų, jis nuo pirmos minutės užspringo, antras, kaip plunksnakotis, dviejų šimtų rentgenų, irgi perkrautas. Penkerius metus, pasakė, nebus galima turėti vaikų... Jeigu per tuos metus nenumirsime... Cha cha! *(Juokiasi.)* Juokų įvairiausių... Bet be triukšmo, be panikos. Penkeri metai... Aš jau dešimt pragyvenau... Cha cha! *(Juokiasi.)* Įteikė mums raštus. Turiu du... Su visais tais paveiksliukais: Marksas, Engelsas, Leninas... Raudonos vėliavos... Vienas vaikinas dingo, manėm, kad pabėgo. Po dviejų dienų rado krūmuose. Pasikoręs. Visi jautėmės, pati suprantat, kaip... Tada žodį tarė vado pavaduotojas politiniams reikalams, girdi, jis laišką iš namų gavęs – žmona buvusi jam neištikima. Kas jį žino? Po savaitės mūsų demobilizacija. O jį rado krūmuose... Buvo pas mus virėjas, jis taip bijojo, kad gyveno ne palapinėje, o sandėlyje, kur po dėžėmis su sviestu ir troškintais konservais buvo išsikasęs nišą. Persinešė ten čiužinį, pagalvę... Gulėjo po žeme... Atsiunčia potvarkį: surinkti naują komandą ir visus ant stogo. O visi ten jau buvę! Raskit žmonių! Na, ir jį įtraukė. Tik vieną kartą užlipo... Antra invalidumo grupė... Dažnai man skambina. Neprarandame ryšių, laikomės vienas kito, savo prisiminimų, jie bus gyvi tiek, kiek mes pragyvensim. Taip ir parašykit...

Laikraščiuose melas... Niekur neskaičiau, kaip mes siuvomės šarvinius marškinius... Švininius marški-

nius... Trumpikes... Mums išduodavo guminius chalatus, apdulkintus švinu. Bet glaudes sau taisėmės švinines... Šitais dalykais rūpinomės. Viename kaime mums parodė du slaptus pasimatymų namus... Vyrai, atplėšti nuo namų, šešis mėnesius be moterų, ekstremali situacija. Visi užsukdavom. O mergiotės vietinės linksmino, vis tiek, verkdavo, greitai mirsim. Glaudės švininės... Maudavomės ant kelnių... Parašykit... Anekdotus raitėm. Štai, prašom. Pasiuntė ant stogo amerikiečių robotą, penkias minutes padirbo – stop. Japonų robotas penkias minutes padirbo – stop. Rusų robotas dirba dvi valandas. Per raciją komanda: „Eilini Ivanovai, po dviejų valandų galite leistis žemyn parūkyti". Cha cha! *(Juokiasi.)*

Prieš mums išeinant ant reaktoriaus vadas instruktuoja... Rikiuotė stovi... Keli vaikinai ėmė maištauti: „Mes jau ten buvome, mus turi leisti namo". Pavyzdžiui, mano specialybė – kuras, o mane irgi ant stogo siuntė. Bet aš tylėjau. Pats norėjau. O jie ėmė maištauti. Vadas: „Ant stogo eis savanoriai, visi kiti žengte iš rikiuotės, su jumis kalbėsis prokuroras". Na, tie vaikinai pastovėjo, pasitarė ir sutiko. Priesaiką davei, vadinasi, privalai, vėliavą bučiavai... Man atrodo, niekas iš mūsų neabejojo, kad gali nuteisti ir pasodinti. Pasklido gandai, kad porą trejetą metų duoda. Jeigu kareivis gaudavo virš dvidešimt penkių rentgenų, vadą galėjo pasodinti už tai, kad apšvitino pavaldinius. Niekas nebuvo gavęs daugiau kaip dvidešimt penkis rentgenus... Visi mažiau... Suprantat? Bet žmonės man pa-

tiko. Du susirgo, tai atsirado vienas, pats pasakė: „Leiskit mane“. O jis tą dieną jau kartą buvo ant stogo. Pagerbė. Premija – penki šimtai rublių. Kitas duobę viršuje daužė, laikas nulipti – daužo. Mes jam mojam: „Žemyn!“ O jis ant kelių parkrito ir baigia daužyti. Toje vietoje stogą reikėjo pramušti, kad šiukšles būtų galima versti. Kol nepramušė – neatsistojo. Premija – tūkstantis rublių. Už tuos pinigus tada galėjai nusipirkti du motociklus. Dabar jis turi pirmą invalidumo grupę... Bet už baimę mokėjo iš karto...

Demobilizacija. Susėdame į mašinas. Kol važiavom per zoną, tol signalizavom. Atsigręžiu į tas dienas... Aš buvau greta kažko... Kažko fantastiško. Žodžių trūksta... O žodžiai: „gigantiškas“, „fantastiškas“ – to jausmo neperteikia. Kokio? Tokio jausmo nepatyriau net meilėje...“

Aleksandras Kudriaginas,
likviduotojas

MONOLOGAS APIE TAI, JOG PRIE KASDIENIO GYVENIMO MUMS REIKIA KAŽKO PRIDĖTI, KAD JĮ SUPRASTUM

„Jums reikalingi tų dienų faktai, smulkmenos? Ar mano istorija? Pavyzdžiui, aš nebuvau fotografas, o ten staiga ėmiau fotografuoti, atsitiktinai buvau pasiėmęs

fotoaparatą. Šiaip sau, pamaniau. O dabar – tai mano profesija. Aš negaliu išsivaduoti iš tų jausmų, kuriuos patyriau, tai nebuvo trumpalaikiai išgyvenimai, o ištisa dvasinė istorija. Suprantate?

(Kalbėdamas ant stalo, kėdžių, palangės dėlioja nuotraukas: didžiulė, lyg vežimo ratas saulėgrąža, gandralizdis tuščiame kaime, vienišos kaimo kapinės su lentele prie vartų: „Stipri radiacija. Įeiti ir įvažiuoti draudžiama“, namo užkaltais langais kieme vaikiškas vežimėlis, ant jo lyg ant savo lizdo tupi varna, amžinas gervių trikampis virš apleistų laukų...)

Manęs klausia. „Kodėl nefotografuoji spalvota juostele? Spalvota!“ Betgi Černobylis... Juoda tikrovė... Kitos spalvos neegzistuoja... Mano istorija? Tai komentaras joms... *(Rodo į nuotraukas.)* Gerai. Pabandysiu. Matot, visa tai yra čia... *(Vėl rodo į nuotraukas.)* Tuo metu aš dirbau gamykloje, o neakivaizdžiai studijavau istoriją universitete. Antros kategorijos šaltkalvis. Surinko mūsų grupę ir skubiai išvežė. Kaip į frontą.

– Kur važiuojam?

– Kur įsakys.

– Ką darysim?

– Ką įsakys.

– Bet mes – statybininkai.

– Štai ir statysite. Atstatinėsit.

Statėme pagalbines patalpas: skalbyklas, sandėlius, stogines. Man teko iškrauti cementą. Koks cementas, iš kur – niekas netikrino. Prikraudavom, iškraudavom. Per dieną mojuoji kastuvu, į vakarą vien dantys blizga.

Žmogus iš cemento. Pilkas. Ir pats, ir specdrabužiai perdėm. Vakare juos, suprantat, išpurtau, o ryte vėl velkuosi. Vykdavo politiniai pašnekesiai. Didvyriai, žygdarbis, pirmutinėse linijose... Karinė leksika... Kas yra beras? Kiuri? Kas tas milirentgenas? Duodame klausimus, vadas negali paaiškinti, karo mokykloje šito nemokė. Mili, mikro... Neįkandama. „Kam jums žinoti? Vykdykit, ką įsakys. Čia jūs – kareiviai". Mes – kareiviai, bet ne kaliniai.

Atvyko komisija. „Na, – ramina, – pas jus viskas normalu. Fonas normalus. Antai už kokių keturių kilometrų nuo čia, ten negalima gyventi, žmones iškels. O pas jus ramu". Su jais dozimetrininkas, jis ima ir įjungia savo dėžę, kabančią jam ant peties, ir tuo ilgu kotu pertraukia per mūsų batus. Ir kad šoks į šalį – nevalinga reakcija...

Štai čia prasideda pats įdomumas, ypač jums, kaip rašytojai. Kaip ilgai, jūs manot, mes prisiminėm tą momentą? Daugių daugiausia keletą dienų. Na, negali mūsiškiai galvoti tiktai apie save, apie savo gyvenimą, užsisklęsti tokioje sistemoje. Mūsų politikai negalvoja apie gyvenimo vertę, bet ir pats žmogus negalvoja. Suprantate? Ne tokie mes. Iš kitokio molio nulipdyti. Žinoma, visi mes ten gėrėm, ir gėrėm smarkiai. Prieš naktį blaivių nelikdavo. Po pirmų dviejų taurelių žmogus nuliūsta, prisimena žmoną, vaikus, apie savo darbą papasakoja. Viršininkus iškeikia. Bet paskui, po vieno kito butelio... Kalbos tik apie šalies likimą ir apie visatos sandarą. Ginčai apie Gorbačiovą ir Ligačiovą. Apie Sta-

liną. Didelė mes valstybė ar ne, nugalėsim amerikiečius ar nenugalėsim? Aštuoniasdešimt šeštieji metai... Kieno lėktuvai geresni, o kosminiai laivai saugesni? Na, Černobylis sprogo, bet mūsų žmogus pirmas išsiveržė į kosmosą! Suprantate, ginčydavosi iki užkimimo, ligi paryčių. Apie tai, kodėl neturime dozimetrų ir kodėl neduoda kokių nors miltelių dėl visa pikta, kodėl nėra skalbimo mašinų, kad specdrabužius išsiskalbtume kiekvieną dieną, o ne du kartus per mėnesį – apie tai buvo kalbama paskiausiai. Prabėgomis. Na, tokie mes, suprantat, esam. Velniai griebtų!

Degtinė buvo vertinama labiau už auksą. Nusipirkti negausi. Aplinkui kaimuose išgėrėm viską: degtinę, krūminę, losjoną, priėjom iki lakų, aerozolių... Ant stalo – trilitrinis stiklainis su krūmine arba tinkliukas su odekolonu „Šipras“... Ir kalbos, kalbos. Tarp mūsų buvo mokytojų, inžinierių... Visas internacionalas: rusai, baltarusiai, kazachai, ukrainiečiai. Filosofuodavo... Apie tai, jog mes – materializmo belaisviai, o materializmas riboja mus daiktų pasauliu. Černobylis – langas į begalybę. Atsimenu, kaip diskutavome apie rusų kultūros likimą, apie jos polinkį į tragizmą. Tik mirties šešėlyje viską supranti. Tiktai siejant su rusų kultūra ir įmanoma apmąstyti katastrofą... Tiktai ji tam pasirengusi... Bijojom bombos, atominio grybo, o štai kaip viskas pakrypo... Žinau, kaip dega namas nuo degtuko ar sviedinio... Na, o šitai nebuvo panašu į nieką... Sklido gandai, kad ugnis nežemiška, netgi ne ugnis, o šviesa. Mirgėjimas. Švytėjimas. Ne mėlis, o žydruma.

Ir ne dūmai. Mokslininkai buvo garbinami lyg dievai, o dabar liko puolę angelai. Demonai! Žmogaus prigimtis kaip buvo, taip ir liko jiems paslaptis. Aš – rusas nuo Briansko. Pas mus, suprantat, sėdi senis ant slenksčio, namas sukrypęs, tuoj nugrius, o jis filosofuoja, pasaulį perstatinėja. O mes – prie pat reaktoriaus...

Pas mus užlėkdavo laikraščių reporteriai. Fotografuodavo. Siužetai išgalvoti. Fotografuoja palikto namo langą, deda prieš jį smuiką... Ir pavadina – Černobylio simfonija. O ten nieko nereikėjo išgalvoti. Norėjosi išsaugoti atmintyje viską: traktoriaus sutraiškytą gaublį mokyklos kieme, pajuodusius skalbinius, jau kelintą mėnesį kabančius balkone, apleistus brolių kapus... Žolė ant jų sulig gipsiniais kareivių paminklais, o ant gipsinių automatų – paukščių lizdai. Namo durys išlaužtos, jį jau išnaršė plėšikai, o užuolaidos ant langų užtrauktos. Žmonės išėjo, jų nuotraukos liko gyventi pirkiose. Lyg jų sielos. Viskas buvo svarbu, reikšminga. Viską norėjosi įsiminti tiksliai ir smulkiai: dienos metą, kada tai pamačiau, dangaus spalvą, savo pojūčius. Suprantat? Žmogus išvažiavo iš tų vietų visam laikui. Mes – pirmieji žmonės, išgyvenę tą „visam laikui". Negalima praleisti nė vienos smulkmenos... Senų valstiečių veidai, panašūs į ikonas... Jie mažiausiai supranta, kas atsitiko. Jie niekada nebuvo palikę savo namų, savo žemės. Ateidavo į pasaulį, mylėdavosi, liedami prakaitą augindavo kasdieninę duoną, tęsdavo giminę... Laukdavo anūkų... Ir nugyvenę gyvenimą, palikdavo šią žemę, grįždavo į ją, virsdami dulkėmis. Baltarusio

troba! Tai mums, miestiečiams, namas – mašina gyventi. O jiems – visas pasaulis. Kosmosas. Važiuoji per tuščius kaimus... Ir taip norisi susitikti žmogų... Išgrobstyta cerkvė... Mes užėjom: kvepėjo vašku. Kilo noras pasimelsti...

Norėjau visa tai įsiminti. Pradėjau fotografuoti... Tai – mano istorija...

Neseniai palaidojau draugą, su kuriuo ten buvau. Jis mirė nuo kraujo vėžio. Šermenys. Pagal slavišką paprotį išgėrėm, užkandom, suprantat. Ir prasidėjo kalbos, iki pusiaunakčio. Iš pradžių apie jį, apie išėjusįjį. O paskui? O paskui vėl apie šalies likimą ir visatos sandarą. Išeis rusų kariuomenė iš Čečėnijos ar neišeis? Prasidės antrasis Kaukazo karas ar jis jau vyksta? Kokie Žirinovskio šansai tapti prezidentu? Kokie Jelcino? Apie anglų karūną ir princesę Dianą. Apie Rusijos monarchiją. Apie Černobylį. Dabar jau įvairios spėlionės... Viena jų, kad kitų planetų gyventojai žinojo apie katastrofą ir mums padėjo, kita – kad tai buvo kosminis eksperimentas ir po kurio laiko ims gimti genialūs vaikai. O gal baltarusiai išnyks, kaip kažkada išnyko kitos tautos: skitai, chazarai, sarmatai, kimerai, actekai? Mes – metafizikai... Gyvename ne ant žemės, o svajonėse, šnekose. Prie kasdienio gyvenimo mums reikia kažko pridėti, kad jį suprastume. Bent jau mirties šešėlio..."

Viktoras Latūnas,
fotografas

MONOLOGAS APIE LUOŠIUKĄ, KURĮ MOTINA VIS TIEK MYLĖS

„Mano dukra neseniai pasakė: „Mama, jeigu aš pagimdysiu luošiuką, aš vis tiek jį mylėsiu". Įsivaizduojate?! Ji mokosi dešimtoje klasėje, ir jau tokios mintys. Jos draugės... Visos apie tai galvoja... Mūsų pažįstamiems gimė berniukas... Laukė jo, pirmas vaikas. Graži jauna pora. O berniuko burna iki ausų, ausyčių nėra... Nebevaikštau pas juos, nesilankau kaip anksčiau, negaliu, o dukra, žiūrėk, ir užbėga. Jai norisi ten, gal bando apsiprasti, susigyventi...

Galėtume iš čia išvažiuoti, bet pamąstėm su vyru ir atsisakėm. Bijom. Čia mes visi – černobyliečiai. Nesibaidom viens kito, jeigu kas vaišina obuoliais ar agurkais iš savo sodo ir daržo, imam juos ir valgom, nekišam droviai į kišenę, rankinuką, kad paskui išmestume. Mūsų viena atmintis... Vienas likimas... O visur kitur mes – svetimi. Raupsuotieji. Visi priprato prie žodžių: „černobyliečiai", „Černobylio vaikai", atsikėlę iš Černobylio... Bet jūs nieko apie mus nežinote. Jūs bijote mūsų... Jeigu mūsų iš čia neišleistų, pastatytų milicijos užkardas, tikriausiai, daugelis iš jūsų nusiramintų. *(Nutyla.)* Neįrodinėkite, jog būtų kitaip. Neįtikinėkite. Patyriau tai savo kailiu... Pirmomis dienomis... Pasičiupau dukrą ir puoliau į Minską, pas seserį... Tikra mano sesuo neįsileido mūsų į namus, nes pati turėjo kūdikį, maitino krūtimi. Įsivaizduojat? Ir mes nakvo-

jome stotyje. Beprotiškos mintys ateidavo į galvą... Kur mums bėgti? Gal geriau nusižudyti, kad nesikankintume... Tai juk pirmos dienos... Visi baiminosi kažkokių baisių ligų. Nežinomų. O aš juk gydytoja. Įsivaizduojat tada, kas darėsi kitiems... Žiūriu į mūsų vaikus: kur tik jie nuvažiuoja, visur tarp bendraamžių jaučiasi svetimi... Pionierių stovykloje, kur mano dukra vienais metais ilsėjosi, prie jos bijodavo prisiliesti: „Černobylio ežiukas. Jonvabalis. Ji tamsoje šviečia". Vadindavo vakare į kiemą pažiūrėti – šviečia ar ne...

Štai sako – karas... Karo karta... Lygina... Karo karta? Betgi ji laiminga! Jie laimėjo pergalę. Nugalėjo! Tai suteikė jiems galingą gyvybinę energiją, kalbant šios dienos terminais, itin stiprią valią išgyventi. Jie nieko nebijojo. Norėjo gyventi, mokytis, gimdyti vaikus. O mes? Mes visko bijome... Bijome dėl vaikų... Dėl anūkų, kurių dar nėra... Jų nėra, o mums jau baisu... Žmonės beveik nebesišypso, nebedainuoja, kaip anksčiau dainuodano per šventes. Ne tik krašto vaizdas keičiasi, kai laukų vietoje vėl auga miškai, krūmynai, bet ir nacionalinis charakteris. Visiems depresija... Pasmerktumo jausmas. Černobylis – metafora. Simbolis. Ir mūsų buitis, galvosena...

Kartais galvoju, kad geriau apie mus nerašytumėt. Tada mūsų mažiau bijotų. Juk vėžiu sergančiojo namuose nekalbama apie jo baisią ligą. O kalinio iki gyvos galvos kameroje niekas nemini termino..."

Nadežda Afanasjevna Burakova,
Choinikų miestelio gyventoja

MONOLOGAS APIE NEBYLĮ KAREIVĮ

„Į pačią zoną daugiau nebevažiuosiu, o anksčiau tenai traukė... Jeigu tai matysiu, apie tai galvosiu, aš susirgsiu ir numirsiu. Pamenate, buvo filmas „Eik ir žiūrėk“. Aš nepajėgiau pažiūrėti jo iki galo, nualpau. Ten pjovė karvę. Jos vyzdys per visą ekraną. Kaip žudė žmones, jau nebemačiau... Ne! Menas – tai meilė, absoliučiai esu tikra! Šiandien nenoriu jungti televizoriaus, skaityti laikraščių. Ten žudo ir žudo... Čečėnijoje, Bosnijoje... Netenku sveiko proto, silpsta regėjimas. Siaubo banalumas... Šiandienis siaubas ekrane baisesnis už vakarykštį. Antraip jau nebebūtų baisu. Mes peržengėme ribą...

Vakar važiuoju troleibusu. Berniukas neužleido vietos seneliui. Tas jį graudena:

– Būsi senas, tau irgi neužleis.

– Aš niekad nebūsiu senas, – atsako berniukas.

– Kodėl?

– Mes visi greitai numirsim.

Aplink kalbos apie mirtį. Apie mirtį galvoja vaikai. Betgi apie tai susimąstoma gyvenimo pabaigoje, o ne pradžioje.

Matau pasaulį lyg sceną... Gatvė man – teatras, namai – teatras. Niekada neįsimenu įvykio visumos. Tik detales, gestus...

Viskas susijaukė mano atmintyje, susipainiojo. Ar iš kino, iš laikraščių... Ar tai kažkur mačiau, girdėjau, nužiūrėjau?

Matau: apleista kaimo gatve dyrina pamišusi lapė. Rami, meili. Kaip vaikas... Glaustosi prie sulaukėjusių katinų, vištų...

Tylu. Ir staiga toje tyloje keista žmogaus kalba: „Goša geras. Goša geras“. Ant senos obels supasi aprūdijęs narvelis atviromis durelėmis. Prijaukinta papūga pati su savim kalbasi.

Kam tai renku, kaupiu? Aš niekada nepastatysiu spektaklio apie Černobylį, kaip kad nepastačiau nė vieno spektaklio apie karą. Mano spektaklio scenoje niekada nebus mirusio žmogaus. Netgi negyvo ežiuko ar paukščio. Miške priėjau prie pušies, kažkas baltuoja... Maniau grybai, o čia nugaišusių žvirblių krūtinėlės. Ten, zonoje... Aš nesuprantu mirties. Aš prieš ją sustoju, kad neišeičiau iš proto. Karą reikia rodyti taip baisiai, kad žmogus susivemtų. Kad jis susirgtų... Tai ne reginys...

Tos pirmosios dienos... Nė vienos nuotraukos dar nebuvo, o aš jau įsivaizdavau: įgriuvę perdengimai, sugriautos sienos, dūmai, sudužę stiklai. Kažkur išveža nuščiuvusius vaikus. Vilkstinės mašinų. Suaugę verkia, o vaikai ne. Dar nė vienos nuotraukos nebuvo išspausdinta... Jeigu išklausinėtume žmonių, tikriausiai kitokio apokalipsės vaizdo nebūtų: sprogimas, gaisras, lavonai, panika. Kaip tai, ką atsimenu iš vaikystės... *(Nutyla.)* Bet apie tai paskui... Atskirai... Įvyko kažkas kita... Tai kitokia baimė... Jos negirdi, nematai, ji be kvapo, be spalvos, o fiziškai ir psichiškai mes keičiamės. Kinta kraujo formulė, kinta genetinis kodas, kinta landšaftas... Kad ir ką mes galvotume ar darytume... Štai

ryte keliuosi, geriu arbatą... Einu į repeticiją... Pas studentus... O ta grėsmė virš manęs kabo. Kaip klausimas. Neturiu su kuo palyginti. Vaikystės atsiminimai visai nepanašūs...

Esu mačiusi viso labo tik vieną gerą filmą apie karą. Pamiršau pavadinimą. Filmas apie nebylį kareivį. Jis visą filmą tyli. Vežė nėščią vokietę, nėščią nuo rusų kareivio. Ir gimė vaikas, jis gimė kelyje, vežime. Jis pakėlė jį ant rankų ir laiko, vaikas sisioja ant jo automato... Vyras juokiasi... Tas juokas tarsi jo kalba. Jis žiūri į vaiką, į savo automatą ir juokiasi... Filmo pabaiga.

Filme nėra rusų, nėra vokiečių. Yra pabaisa – karas. Bet dabar, po Černobylio, viskas pasikeitė. Pasikeitė pasaulis, jis dabar nebeatrodo amžinas, koks atrodė dar neseniai. Žemė staiga tapo maža. Mes praradome nemirtingumą – štai kas mums atsitiko. O per televiziją matau, kaip kiekvieną dieną žudo. Šaudo. Šiandieną šaudo žmonės netekę nemirtingumo... Vienas žmogus žudo kitą... Po Černobylio...

Kažką prisimenu labai miglotai, tarsi iš tolo... Man buvo treji metukai, kai mudvi su mama išvežė į Vokietiją... Į koncentracijos stovyklą... Aš prisimenu viską, kas buvo gražu... Gal mano regėjimas toks. Aukštas kalnas... Lyg ir lyja, lyg sninga. Didžiuliu juodu pusračiu stovi žmonės, visi su numeriais. Numeriai ant batų... Tokie aiškūs baltais dažais užrašyti ant batų... Ant nugarų... Visur numeriai, numeriai... Spygliuota viela. Bokšte stovi žmogus su šalmu, laksto šunys, loja garsiai garsiai. Ir jokios baimės. Du vokiečiai, vienas dide-

lis, storas, juodais rūbais, o antras mažas – su rudu kostiumu. Tas, kuris juodais rūbais, rodo kažkur ranka... Iš tamsaus pusračio išeina juodas šešėlis ir virsta žmogumi. Vokietis juodais rūbais pradeda jį mušti...

Atsimenu aukštą gražų italą... Jis visą laiką dainuodavo...

Turėjau etiudų apie karą. Bandžiau. Nieko neišėjo. Niekada nepastatysiu spektaklio apie karą. Jis man neišeis.

Į Černobylio zoną vežėme linksmą spektaklį „Duok vandens, šuliny". Pasaką. Atvažiavome į rajono centrą Chotimską. Ten yra našlaičių namai vaikams. Jų niekur neišvežė.

Pertrauka. Jie neploja. Nesistoja. Tyli. Antra dalis. Baigėsi spektaklis. Vėl neploja. Nesistoja. Tyli.

Mano studentai į ašaras. Susirinko užkulisiuose: kas jiems? Paskui mes supratome: jie tikėjo viskuo, kas vyko scenoje. Ten visą spektaklį laukiama stebuklo. Paprasti namie auginti vaikai suprasdavo, jog tai – teatras. O šitie laukė stebuklo...

Mes, baltarusiai, niekada neturėjome nieko amžino. Mes net žemės amžinos neturėjome, nuolatos ją kas nors atimdavo, nutrindavo mūsų pėdsakus. Ir mes negalėjome gyventi iš kartos į kartą, kaip Senajame Testamente parašyta: šitas pagimdė tą ir tą, anas tą ir tą. Mes nežinome, ką su tais amžinais dalykais daryti, mes nemokame su jais gyventi. Nesugebame jų įprasminti. Ir štai pagaliau ir pas mus atsirado amžinas dalykas – Černobylis... O mes? Mes juokiamės... Kaimynai užjaučia žmogų, kuriam sudegė namas, tvartas...

Viskas sudegė... O jis atsako: „Na, bet užtat kiek pelių supleškėjo!“ – ir deda kepurę į grindis. Štai koks jis, baltarusis!

O mūsų dievai nesijuokia. Mūsų dievai – kankiniai. Tai senovės graikai turėjo besijuokiančius dievus, linksmus. O kas, jei fantazijos, sapnai, anekdotai – irgi tekstai? Apie tai, kas mes esam? Bet mes nemokame jų skaityti... Visur girdžiu vieną melodiją... Ji tęsiasi tęsiasi... Ne melodija, ne daina, o rauda. Mūsų tauta užprogramuota nelaimei. Amžinas nelaimės laukimas. O laimė? Laimė – laikinas, atsitiktinis dalykas. Žmonės sako: „viena bėda – ne bėda“, „nuo nelaimės lazda neapsiginsi“, „nelaimė viena nevaikšto“, „praeis Kalėdos ir vėl tos pačios bėdos“. Be kentėjimo, nieko daugiau neturime. Nei kitos istorijos, nei kitos kultūros...

O mano studentai įsimyli, gimdo vaikus. Bet jų vaikai tylūs, silpni. Po karo aš grįžau iš koncentracijos stovyklos... Išgyvenau... Tada reikėjo tiktai išgyventi. Galėjau vietoj vandens valgyti sniegą, vasarą neišlįsti iš upės, nardyti po šimtą kartų. Jų vaikai negali valgyti sniego. Net paties švariausio, paties balčiausio sniego...“

Lilija Michailovna Kuzmenkova,
Mogiliovo kultūros švietimo mokyklos dėstytoja,
režisierė

MONOLOGAS APIE AMŽINUS IR PRAKEIKTUS KLAUSIMUS: KĄ DARYTI IR KAS KALTAS?

„Aš – savo laiko žmogus. Madinga... Nepavojinga nūn mus keiksnoti... Visi komunistai – nusikaltėliai. Dabar mes atsakome už viską, netgi už fizikos dėsnius. Tada aš buvau partijos rajkomo pirmasis sekretorius. Laikraščiai rašo: tai jie, girdi, komunistai kalti – statė blogas, pigias atomines elektrines, taupė, o žmonių gyvybės nepaisė. Žmogus jiems – smiltis, istorijos mėšlas. Čiupk juos! Čiupk! Prakeikti klausimai: ką daryti ir kas kaltas? Amžini. Nesikeičiantys. Visi nekantrauja, trokšta keršto, kraujo. Čiupk juos! Čiupk!

Kiti tyli, o aš pasakysiu... Jūs rašote... Na, ne konkrečiai jūs, o laikraščiai rašo – komunistai apgaudinėjo liaudį, slėpė nuo jos tiesą. Bet mes privalėjome... Telegramos iš CK, iš partijos srities komiteto... Neleisti, kad kiltų panika. Panika išties baisus dalykas. Tiktai per karą žmonės taip sekė suvestines iš fronto, kaip tada pranešimus iš Černobylio. Baimė. Gandai. Žmonės buvo prislėgti paties įvykio, ne radiacijos. Mes privalėjome... Negalima sakyti, kad viskas buvo slepiama, niekas nesuprato įvykio masto. Vadovavomės aukščiausiais politiniais interesais. Bet jei atmesime emocijas, atmesime politiką... Reikia pripažinti, jog niekas netikėjo tuo, kas atsitiko. Mokslininkai, ir tie negalėjo

patikėti! Nė vieno panašaus pavyzdžio... Ne tik pas mus, bet ir visame pasaulyje... Mokslininkai ten, vietoje, pačioje stotyje, aiškinosi padėtį, ir čia pat spręsdavo, ką daryti. Neseniai žiūrėjau laidą „Tiesos momentas" su Aleksandru Jakovlevu, politbiuro nariu, pagrindiniu partijos ideologu tais laikais. Greta Gorbačiovo... Ką jis prisimena? Jie ten, viršuje, irgi neįsivaizdavo visos padėties... Politbiuro posėdyje kažkas iš generolų aiškino: „O kas ta radiacija? Poligone... Po atominio sprogimo... Vakare išgėrėm po butelį raudono vyno. Ir nieko". Apie Černobylį kalbėjo kaip apie avariją, paprasčiausią avariją...

Būčiau tada pranešęs, kad negalima žmonių vesti į gatvę. ("Ką, gal jūs norite sužlugdyti Gegužės pirmąją?") Politinis dalykas. Dėk partinį bilietą ant stalo... *(Truputį apsiramina.)* Ne anekdotas, tiesa. Tikrovė. Pasakoja, kad Valstybinės komisijos pirmininkas Ščerbina, atvykęs į elektrinę pirmomis dienomis po sprogimo, pareikalavo tuoj pat jį nuvežti į įvykio vietą. Jam aiškina: grafito sangrūdos, pašėlę radiacijos laukai, aukšta temperatūra – ten negalima. „Aš privalau pamatyti viską savo akimis, – šaukė jis ant pavaldinių. – Vakare turiu daryti pranešimą politbiure". Karinis elgesio stereotipas. Kitaip nemokėjo... Nesuprato, kas yra fizika... Grandininė reakcija... Kad jokie įsakymai ir vyriausybės nutarimai jos nepakeis. Bet būčiau tada pareiškęs! Pabandęs atšaukti Gegužės pirmosios demonstraciją! *(Vėl pradeda karščiuotis.)* Laikraščiai rašo... jog žmonės buvę gatvėse, o mes sėdėję požeminiuose

bunkeriuose! Aš dvi valandas išstovėjau tribūnoje po šita saule... Be galvos apdangalo, be lietpalčio... Ir Gegužės devintąją – Pergalės dieną... Ėjau su veteranais... Grojo armonika. Šokome. Mes visi buvome tos sistemos dalis. Tikėjome! Tikėjome kilniais idealais. Pergale! Įveiksime ir Černobylį! Godžiai skaitėme apie didvyrišką kovą tramdant reaktorių, nepaklususį žmonių valiai. Žmogus be idealų? Tai irgi baisu... Kas dabar darosi... Suirutė. Valdžios nebėra. Reikia idealų... Tiktai tada bus stipri valstybė. Kilnių idealų! Mes jų turėjome.

Laikraščiai... Radijas ir televizija šaukė: teisybės, teisybės! Mitinguose reikalavo: teisybės! Blogai, labai blogai... Labai blogai! Greitai mes visi mirsim! Kam reikalinga tokia teisybė? Kai į Konventą įsiveržė minios ir reikalavo Robespjerui mirties bausmės, argi jos buvo teisios? Paklusti miniai, tapti minia... Apsidairykite... Pažiūrėkite, kas dabar darosi? *(Tyli.)* Jeigu aš – nusikaltėlis, tai kodėl mano anūkė... Mano kūdikis... Ji irgi serga... Duktė pagimdė ją tą pavasarį, pas mus į Slavgorodą atvežė su vystyklėliais. Vežimėlyje. Jos atvažiavo praėjus kelioms savaitėms po sprogimo stotyje... Sraigtasparniai skraido, karinės mašinos keliuose... Žmona prašė: „Reikia jas išsiųsti pas gimines. Išvežti iš čia“. Buvau partijos rajkomo pirmasis sekretorius... Kategoriškai uždraudžiau: „Ką žmonės pagalvos, jeigu aš savo dukrą su mažu vaiku išvešiu? Jų vaikai juk čia lieka“. Tuos, kurie spruko, gelbėjo savo kailį... iškviesdavau į rajkomą, į biurą: „Tu komunis-

tas ar ne komunistas?“ Žmonės buvo išbandomi. Jeigu aš nusikaltėlis, tai kodėl žudžiau savą kūdikį? *(Toliau padrikai.)*

Jūs prašote papasakoti apie pirmąsias dienas... Ukrainoje – aliarmas, o pas mus Baltarusijoje viskas ramu. Pati sėja. Nesislapsčiau, netūnojau kabinetuose, o laksčiau po laukus, pievas. Arėme, sėjome. Jūs pamiršote, kad iki Černobylio atomą vadinom taikiu darbininku, didžiavomės: gyvename atomo eroje. Atomo baimės neatsimenu... Na, kas tas partijos rajkomo pirmasis sekretorius? Paprastas žmogus su instituto diplomu, dažniausiai inžinieriaus arba agronomo. Kitas dar baigęs aukštąją partinę mokyklą. Žinojau apie radiaciją tik tiek, kiek mums papasakojo civilinės gynybos kursuose. Ten negirdėjau nė žodžio apie cezį, apie stroncį... Mes vežėm pieną su ceziu į pieno kombinatus. Pristatydavom mėsą. Šienavome žolę su keturiasdešimčia kiuri. Vykdėme planus... Aš juos išspausdavau. Planų mums niekas nemažino...

Vienas bruožas... Kokie tada buvome... Pirmomis dienomis žmonės jautė ne tik baimę, bet ir pakilimą. Aš – žmogus, neturintis savisaugos instinkto. *(Pamąstęs.)* Užtat koks pareigos jausmas... Pas mane ant stalo gulėjo dešimtys pareiškimų su prašymu: „Prašau pasiųsti į Černobylį“. Savanoriai. Rašykit, ką norit, bet buvo ir tarybinis charakteris, tarybinis žmogus. Rašykit, ką norit...

Atvažiuodavo pas mus mokslininkai, ginčydavosi iki užkimimo. Prieinu prie vieno: „Mūsų vaikai po radioaktyvų smėlį kapstosi?“ O jis man atsako: „Panikieriai!

Diletantai! Ką jūs apie radiaciją išmanote? Aš – atomininkas. Štai įvyko atominis sprogimas. Po dvidešimties minučių važiavau į epicentrą su mašina. Išsilydžiusia žeme. Ko paniką keliate?" Aš jais tikėjau. Išsikviesdavau į kabinetą žmones: „Brolyčiai! Aš pabėgsiu, jūs pabėgsite. Ką žmonės apie mus pagalvos? Sakys, komunistai dezertyravo?" Jeigu neįtikindavau žodžiais, jausmais, veikdavau kitaip: „Tu patriotas ar ne patriotas? Jeigu ne – dėk ant stalo partinį bilietą. Klok!" Kai kurie klodavo.

Ėmiau kažką įtarti... Sudarėme sutartį su Branduolinės fizikos institutu, kad ištirtų mūsų žemes. Jie paima žolės, paima juodžemio ir veža pas save į Minską. Padaro tyrimus. O paskui skambina man: „Organizuokite transportą ir atsiimkite dirvožemį". – „Ką jūs, juokaujate? Iki Minsko keturi šimtai kilometrų... – Man ragelis iš rankų kone iškrito. – Vežti atgal žemę?" – „Ne, nejuokaujam, – atsako man. – Pas mus tuos mėginius pagal instrukciją reikia palaidoti kapinyne, požeminiame gelžbetonio bunkeryje. Iš visos Baltarusijos pas mus veža. Per mėnesį turimą talpą pilnutėlę pripildėm". Jūs girdite? O mes šitoje žemėje ariam, sėjam. Joje žaidžia mūsų vaikai... Iš mūsų reikalauja pieno ir mėsos planų. Iš grūdų varom spiritą. Iš obuolių, kriaušių, vyšnių spaudžiam sultis...

Evakuacija... Jeigu kas būtų pažiūrėjęs iš viršaus, būtų pagalvojęs, jog prasidėjo trečiasis pasaulinis karas... Vieną kaimą veža, o kitą perspėja: evakuacija po savaitės! Ir visą tą savaitę žmonės ten krauna į stirtas šiaudus, pjauna šieną, kapstosi darže, malkas skaldo...

Gyvenimas kaip gyvenimas. Žmonės nesupranta, kas vyksta. O po savaitės juos išveža karinėmis mašinomis... Pasitarimai, komandiruotės, papeikimai, bemiegės naktys. Tiek visko buvo. Šalia partijos miesto komiteto Minske, pamenu, stovi žmogus su plakatu: „Duokit liaudžiai jodo". Karšta. Jis su lietpalčiu...

(Grįžta prie mūsų pokalbio pradžios.)

Jūs pamiršote... Tada... Atominės elektrinės – mūsų ateitis... Ne kartą esu kalbėjęs... Propagavęs... Buvau vienoje atominėje elektrinėje: tylu, švaru, iškilminga. Kampe – raudonos vėliavos ir vimpelai „Socialisinio lenktyniavimo nugalėtojas". Mūsų ateitis...

Aš – savo laiko žmogus... Aš – ne nusikaltėlis..."

Vladimiras Matvejevičius Ivanovas,
buvęs Slavgorodo partijos rajono komiteto
pirmasis sekretorius

TARYBŲ VALDŽIOS GYNĖJO MONOLOGAS

„Ką jūs čia užrašinėjat? Kas jums davė leidimą? Fotografuojat... Patraukit savo žaisliuką... Paslėpkit. O tai sudaužysiu. Atvažiavo, matot... Mes gyvenam. Kenčiam. O jūs žmones klaidinat... Kurstot... Klausinėjat ne tai, ką reikia. Nėra dabar tvarkos! Nėra! Atvažiavo, matot... Su magnetofonu...

Taip, aš ginu! Tarybų valdžią ginu. Mūsų valdžią. Liaudies! Prie tarybų valdžios mes buvom stiprūs, mūsų visi bijojo. Visas pasaulis į mus žiūrėjo. Kas tirtėjo iš baimės, kas pavydėjo. B...t! O kas dabar? Kas? Prie demokratijos... „Snikerius" ir užsigulėjusį margariną mums veža, panešiotus džinsus, kaip čiabuviams, kur neseniai iš medžio išlipo. Iš palmės. Skaudu dėl valstybės! Atvažiavo, matot... Tokia buvo valstybė! B...t! Kol Gorbačiovas nepasikėlė... Karaliauti... Velnias su dėme! Gorbis... Gorbis veikė pagal jų planus, pagal CŽV planus... Ką jūs čia man įrodinėjat? Supranti... Jie Černobylį susprogdino... Čeževistai ir demokratai... Laikraščiuose skaičiau... Nebūtų sprogęs Černobylis, nebūtų sugriuvusi valstybė. Šitokia valstybė! B...t! Supranti... Duonos kepalas prie komunistų kainavo dvidešimt kapeikų, dabar du tūkstančius. Aš už tris rublius butelį nusipirkdavau... Dar užkandai užtekdavo... O prie demokratų? Išpardavė viską! Užstatė! Nė mūsų anūkai neišsimokės...

Aš – negirtas, aš – už komunistus! Jie buvo už mus, už paprastus žmones. Pasakų man nereikia! Demokratija... Laisvas žmogus... B...t! O kai tas laisvas žmogus numiršta, nėra už ką jo palaidoti. Pas mus mirė bobutė. Vieniša, bevaikė. Dvi dienas, vargšė, troboje gulėjo... Su sena vatine... Po ikonomis... Karsto negalėjo nupirkti. Stachanovietė buvus, grandininkė. Mes dvi dienas nėjom į laukus. Mitingavom. B...t! Kol išėjo kalbėti kolūkio pirmininkas... Prieš žmones... Ir pažadėjo, kad dabar, kai numirs žmogus, kolūkis nemokamai

paskirs medinį karstą, mūsiškai, grabą, veršiuką arba paršelį ir dvi dėžes degtinės gedulingiems pietums. Prie demokratų... Dvi dėžes degtinės... Nemokamai! Butelis vienam vyrui – išgertuvės, pusė butelio – pasigydyti... Nuo radiacijos...

Kodėl šito neužrašinėjat. Mano žodžių. O užrašinėjat tik tai, kas jums naudinga. Žmones klaidinat... Kiršinat... Politinio kapitalo reikia? Kišenes dolerių prisikimšti? Mes čia gyvenam... Kenčiam... O kaltų nėra! Išvardykit man, kas kaltas! Aš už komunistus! Jie sugrįš ir tuoj pat ras kaltuosius... B...t! Supranti, atvažiuoja... Užrašinėja...

(Pavardės nepasisakė)

MONOLOGAS APIE TAI, KAIP DU ANGELAI PASITIKO MAŽYTĘ OLENKĄ

„Turiu medžiagos... Septynerius metus rinkau – laikraščių iškarpas, savo pastabas. Turiu skaičių. Viską jums atiduosiu... Jau niekada aš nemesiu šitos temos, bet pati parašyti nepajėgsiu. Aš galiu kovoti: organizuoti demonstracijas, piketus, ieškoti vaistų, lankyti sergančius vaikus, – bet ne rašyti. Imkitės... O manyje tiek jausmų, jog su jais nesusidorosiu, jie mane paralyžiuos.

Černobylis jau turi savų stalkerių... Savo rašytojų... Bet aš nenoriu pakliūti tarp tų, kas eksploatuoja šią temą. Bet jeigu rašyčiau sąžiningai? *(Susimąsto.)*

Tas šiltas balandžio lietus... Septynerius metus atsimenu tą lietų... Lietaus lašeliai ritasi kaip gyvsidabris. Sako, radiacija bespalvė? Bet balos buvo žalios arba ryškiai geltonos. Kaimynė pašnibždėjo, kad per „Laisvės" radiją pranešę apie avariją Černobylio atominėje elektrinėje. Aš neteikiau tam jokios reikšmės. Visiškai pasitikėjau: jeigu būtų kas nors rimta, mums praneštų. Yra speciali technika, speciali signalizacija, slėptuvės. Mus perspės. Mes buvome tuo tikri! Visi mokėmės civilinės gynybos kursuose. Pati ten dėsčiau... Bet tos pačios dienos vakare kaimynė atnešė kažkokių miltelių. Davęs giminaitis, paaiškinęs, kaip vartoti (jis dirbo Branduolinės fizikos institute), bet išgavęs pažadą, jog ji tylėsianti. Kaip žuvis! Kaip akmuo! Jis ypač bijojo pokalbių ir klausimų telefonu...

Pas mane tuo metu gyveno anūkėlis... O aš? Aš vis tiek nepatikėjau. Man regis, niekas iš mūsų tų miltelių negėrė... Mes buvome labai patiklūs... Ne tik vyresnioji karta, bet ir jaunimas...

Prisimenu pirmuosius įspūdžius, pirmuosius gandus. Pereinu iš vieno laiko į kitą, iš vienos būsenos į kitą... Iš čia – tenai... Kaip rašantis žmogus, susimąstydavau dėl tų perėjimų, jie mane domino. Manyje tartum gyveno du žmonės – iki Černobylio ir po Černobylio. Bet štai tą „iki" dabar sunku tiksliai atkurti. Mano regėjimas pakito...

Važinėjau į zoną nuo pirmų dienų... Pamenu, sustojome kažkokiame kaime ir kas mane pribloškė – tyla! Nė paukščių, nieko... Eini gatve... Tyla. Na, gerai, trobos išmirusios, žmonių nėra, išvažiavo, bet viskas aplinkui nutilo, nė vieno paukščio...

Atvažiavome į Čudianų kaimą – šimtas keturiasdešimt devyni kiuri... Malinovkos kaime – penkiasdešimt devyni kiuri... Gyventojai gaudavo dešimtis tūkstančių kartų didesnes dozes nei kareiviai, saugantys branduolinių bombų bandymų poligonus. Dešimtis tūkstančių kartų! Dozimetras traška, springsta... O kolūkių kontorose kabo skelbimai, pasirašyti rajono radiologų, kad svogūnus, salotas, pomidorus, agurkus – viską galima valgyti. Viskas auga, viską valgo.

Ką jie dabar sako, tie rajono radiologai? Partijos komitetų sekretoriai? Kaip teisinasi?

Visuose kaimuose sutikdavome daug girtų žmonių. Vaikščiojo apgirtę, netgi moterys, ypač melžėjos, veršelių augintojos.

Tame pačiame Malinovkos kaime (Čerikovo rajonas) užėjome į vaikų darželį. Vaikai lakstо po kiemą... Rausiasi smėlio dėžėje... Vedėja aiškina, kad smėlis keičiamas kiekvieną mėnesį. Iš kažkur atvežamas. Galima įsivaizduoti, iš kur jį galėjo atvežti? Vaikai liūdni... Mes juokaujam, jie nesišypso... Auklėtoja pravirko: „Nesistenkit. Mūsų vaikai nesišypso. O miegodami verkia". Susitinkame gatvėje moterį su naujagimiu. „Kas jums leido čia gimdyti? Penkiasdešimt devyni kiuri..." – „Buvo atvažiavusi gydytoja radiologė. Patarė tiktai nedžio-

vinti lauke vystyklų“. Žmonės buvo įkalbinėjami neišvažiuoti, likti. Planus vykdyti... Netgi kai kaimą iškeldino... Evakavo... Vis tiek atveždavo žmonių žemės ūkio darbams. Bulvių kasti...

Ką jie dabar sako? Rajonų ir srities komitetų sekretoriai? Kaip teisinasi?

Aš išsaugojau daug instrukcijų... Visiškai slaptų... Visas jums atiduosiu... Parašykite sąžiningą knygą... Užkrėstos vištienos apdorojimo instrukcija... Jos apdorojimo ceche reikėjo būti apsirengus kaip užterštoje teritorijoje kontaktuojant su radioaktyviais elementais: su guminėmis pirštinėmis ir guminiais chalatais, batais ir kitkuo. Jeigu tiek ir tiek kiuri, reikia pavirti pasūdytame vandenyje, vandenį nupilti į kanalizaciją, o mėsą įmaišyti į paštetus, dešras. Jeigu tiek ir tiek kiuri – į kaulų miltus, gyvuliams šerti... Taip buvo vykdomi mėsos planai. Iš užkrėstų rajonų veršiukus pigiai parduodavo kitose vietose. Švariose. Vairuotojai, vežioję tokius veršiukus, pasakodavo, kad veršiukai atrodę juokingi – plaukai žemę siekdavo, ir buvę tokie alkani, jog ėdę viską – ir skudurus, ir popierių. Šerti juos buvo lengva! Parduodavo kolūkiams, bet jei kas norėjo – galėjo imti sau. Į savo ūkį. Kriminalinis nusikaltimas!

Susitikome kelyje mašiną... Krovininė mašina važiavo lėtai, kaip laidotuvėse... Su velioniu... Sustabdėme. Prie vairo jaunas vaikinas. Klausiu: „Tau turbūt bloga, kad taip lėtai važiuoji?“ – „Ne, aš vežu radioaktyvią žemę“. O karštis! Dulkės! „Tu iš proto išėjai! Tau dar reikės vesti, vaikus auginti“. – „O kur dar uždirb-

siu penkiasdešimt rublių už vieną reisą?" Už penkiasdešimt rublių to meto kainomis galėjai nusipirkti gerą kostiumą. Ir apie priemokas šnekėjo daugiau nei apie radiaciją. Apie priemokas ir kažkokius menkus priedus... Menkus lyginant su gyvenimo kaina...

Tragiški ir juokingi dalykai greta...

Ant suoliukų prie trobų sėdi senutės. Laksto vaikai. Mes matuojame – septyniasdešimt kiuri...

– Iš kur vaikai?

– Iš Minsko vasarai atvažiavo.

– Bet pas jus gi baisi radiacija!

– Ko tu mums aiškini apie tą radiaciją! Matėme ją.

– Kad jos pamatyti negali!

– Va, žiūrėkit: troba nebaigta stovi, žmonės metė ir išvažiavo. Įsibaimino. O mes vakare nuėjom ir žiūrim... Pro langą žiūrim... O ji po balkiu tupi, toji radiacija. Pikta pikta ir akys blizga... Juoda juoda...

– Negali būti!

– Va mes tau prisieksim. Persižegnosim!

Žegnojasi. Linksmai žegnojasi. Juokiasi gal iš savęs, gal iš mūsų?

Susirenkame po kelionių redakcijoje. „Na, kaip reikalai?" – klausiam vieni kitų. „Viskas normalu!" – „Viskas normalu? Pasižiūrėk į veidrodį, tu pražilęs grįžai!"

Anekdotų atsirado. Černobylio anekdotų. Pats trumpiausias: „Gera buvo tauta – baltarusiai".

O jums kas nors sakė, kad fotografuoti prie reaktoriaus buvo griežtai draudžiama? Tiktai su specialiais

leidimais. Atimdavo fotoaparatus. Prieš išvažiuojant ten tarnavusius kareivius iškratydavo, kaip Afganistane, kad, neduok Dieve, jokios nuotraukos neparsivežtų. Jokio įkalčio. Iš televizininkų saugumas atimdavo juostas. Grąžindavo apšviestas. Kiek dokumentų sunaikinta! Kiek liudijimų! Jie prarasti mokslui. Istorijai. Kad taip radus tuos, kurie įsakydavo tai daryti... Ką jie dabar sugalvotų? Kaip pasiteisintų?

Aš jų niekada nepateisinsiu... Niekada!!! Jau vien dėl tos mergaitės... Ji šoko ligoninėje... Šoko polkutę... Jai kokie devyneri metai. Taip gražiai šoko... Po dviejų mėnesių paskambino jos mama: „Olenka miršta!“ Ir man pritrūko jėgų nueiti tą dieną ligoninėn. O paskui jau buvo vėlu. Olenka turėjo jaunesnę sesutę. Ji atsibudo ryte ir sako: „Mamyte, aš sapnavau, kaip atskrido du angelai ir pasiėmė mūsų Olenką. Jie pasakė, kad Olenkai ten bus gerai. Jai nieko nebeskaudės. Mamyte, mūsų Olenką pasiėmė du angelai...“

Aš nė vieno negaliu pateisinti“.

Irina Kiseliova,
žurnalistė

MONOLOGAS APIE BESAIKĘ VIENO ŽMOGAUS VALDŽIĄ KITAM ŽMOGUI

„Aš – ne humanitaras, aš – fizikas. Todėl faktai, tiktai faktai...

Už Černobylį kada nors teks atsakyti... Ateis toks laikas, kai teks atsakyti, kaip už trisdešimt septintuosius metus. Kad ir po penkiasdešimties metų! Kad ir seni... Kad ir mirę... Jie – nusikaltėliai! *(Patylėjęs.)* Reikia palikti faktus... Faktus! Jų prireiks...

...Tą dieną, balandžio dvidešimt šeštąją, aš buvau Maskvoje. Komandiruotėje. Ten sužinojau apie avariją.

Skambinu į Minską Baltarusijos CK pirmajam sekretoriui Sliunkovui, vieną, du, tris kartus skambinu, bet manęs nejungia. Surandu jo padėjėją (tas mane gerai pažįsta):

– Aš skambinu iš Maskvos. Sujunkite mane su Sliunkovu, turiu skubios informacijos. Dėl avarijos!

Skambinu vyriausybine linija, bet jau viskas įslaptinta. Kai tik pradedi kalbėti apie avariją, telefonas tuoj išjungiamas. Žinoma, seka! Klausosi. Aišku, kas? Atitinkami organai. Valstybė valstybėje. Nors aš skambinu pirmajam CK sekretoriui... O aš? Aš – Baltarusijos mokslų akademijos Branduolinės energetikos instituto direktorius. Profesorius, narys korespondentas... Bet ir nuo manęs įslaptino.

Gal dviejų valandų man prireikė, kol ragelį vis dėlto pakėlė Sliunkovas. Pranešu:

– Avarija rimta. Pagal mano skaičiavimus (o aš jau su kai kuo Maskvoje pasikalbėjau, apskaičiavau) radioaktyvus debesis juda mūsų pusėn. Į Baltarusiją. Reikia nedelsiant atlikti jodo profilaktiką gyventojams ir iškeldinti visus, gyvenančius arti elektrinės. Per šimtą kilometrų aplink reikia išvežti žmones ir gyvulius.

– Man jau pranešė, – sako Sliunkovas, – ten buvo gaisras, bet jį užgesino.

Aš neišlaikau:

– Tai – netiesa! Akivaizdi apgaulė! Jums bet kuris fizikas pasakys, kad grafitas dega maždaug penkios tonos per valandą. Įsivaizduojate, kiek jis degs!

Pačiu pirmuoju traukiniu išvažiuoju į Minską. Bemiegė naktis. Ryte – namie. Tikrinu sūnaus skydliaukę – šimtas aštuoniasdešimt mikrorentgenų per valandą! Tada skydliaukė buvo idealus dozimetras. Reikėjo kalio jodido. Tai paprastas jodas. Į pusę stiklinės kisieliaus du trys lašai vaikui, o suaugusiam – trys keturi lašai. Reaktorius degė dešimt dienų, dešimt dienų reikėjo taip daryti, bet mūsų niekas neklausė! Nei mokslininkų, nei medikų. Mokslą įpainiojo į politiką, mediciną įpainiojo į politiką. Žinoma! Nepamirškime, koks buvo sąmoningumas, kai visa tai įvyko, kokie mes buvome tada, prieš dešimtį metų. Dirbo KGB, sekė. „Vakarų balsai" buvo slopinami. Tūkstančiai tabu, partinių ir karinių paslapčių... Be to, dar visiems įkalta, jog taikus tarybinis atomas toks pat nepavojingas kaip

durpės ir anglys. Mes buvome žmonės, kaustomi baimės ir prietarų. Prietaringo tikėjimo... Bet faktai, tiktai faktai...

Tą pačią dieną... Balandžio dvidešimt septintąją nusprendžiu važiuoti į Gomelio sritį, susisiekiančią su Ukraina. Į rajonų centrus Braginą, Choinikus, Narovlią, nuo jų iki elektrinės tik kelios dešimtys kilometrų. Man reikia išsamios informacijos. Pasiimti prietaisus, išmatuoti foną. O fonas buvo toks: Bragine – trisdešimt tūkstančių mikrorentgenų per valandą, Narovlioje – dvidešimt aštuoni tūkstančiai... Sėja, aria. Ruošiasi Velykoms... Dažo kiaušinius, kepa velykinius pyragus... Kokia radiacija? Kas tai yra? Jokios komandos negavom. Iš viršaus prašo suvestinių: kaip vyksta sėja, kokiais tempais? Į mane spokso kaip į beprotį: „Apie ką jūs kalbat, profesoriau?“ Rentgenai, mikrorentgenai... Ateivių iš kosmoso kalba...

Grįžtame į Minską. Prospekte išsijuosę prekiauja pyragėliais, ledais, mėsos faršu, bandelėmis. Po radioaktyviu debesiu...

Balandžio dvidešimt devintoji. Viską tiksliai atsimenu... Pagal datas... Aštuntą valandą ryto jau sėdėjau Sliunkovo priimamajame. Veržiuosi, braunuosi. Manęs nepriima. Iki pusės šešių vakaro. Pusę šešių iš Sliunkovo kabineto išeina vienas mūsų žinomas poetas. Mudu pažįstami:

– Su draugu Sliunkovu svarstėme baltarusių kultūros problemas.

– Greitai nebebus kam kurti tą kultūrą! – pratrūkstu. – Nebebus kam skaityti jūsų knygelių, jeigu tuoj pat

neiškeldinsim žmonių tolyn nuo Černobylio. Jei dabar neišgelbėsim!

– Ką jūs?! Man sakė, kad ten jau viską užgesino.

Vis dėlto prasiveržiau pas Sliunkovą. Nupasakojau vakar matytą vaizdą. Reikia gelbėti žmones! Ukrainoje (ten jau skambinau) prasidėjo evakuacija...

– Ko gi jūsų dozimetrininkai (iš mano instituto) po miestą bėgioja, paniką kelia! Aš tariausi su Maskva, su akademiku Iljinu. Pas mus viskas normalu... O ten dirba Vyriausybinė komisija. Prokuratūra. Įvykio vieton pasiųsta armija, karinė technika.

Ant mūsų žemės jau gulėjo tūkstančiai tonų cezio, jodo, švino, cirkonio, kadmio, berilio, boro, nežinomas kiekis plutonio (Černobylio tipo urano-grafito RBMK reaktoriuje buvo gaminamas plutonis atominėms bomboms) – iš viso keturi šimtai penkiasdešimt tipų radionuklidų. Jų kiekis prilygo trims šimtams penkiasdešimčiai bombų, numestų ant Hirosimos. Reikėjo kalbėti apie fiziką. Apie fizikos dėsnius. O jie kalbėjo apie priešus. Ieškojo priešų.

Anksčiau ar vėliau, bet atsakyti už tai teks. „Jūs galėsite teisintis, – sakiau Sliunkovui, – kad jūs – traktorių gamintojas (buvęs gamyklos direktorius) ir apie radiaciją nenusimanote, bet aš gi fizikas, turiu supratimą apie padarinius“. Bet kurgi tai matyta? Kažkoks profesorius, kažkokie fizikai išdrįsta mokyti CK? Ne, tai nebuvo banditų gauja. Greičiausiai – nemokšų ir partokratų sambūris. Jų gyvenimo principas, aparato muštras – neišsišokti, įtikti. Sliunkovą kaip tik Maskva

rengėsi paaukštinti. Va, va! Manau, buvo skambutis iš Kremliaus... Iš Gorbačiovo... Girdi, jūs ten, baltarusiai, nekelkit panikos, Vakarai ir taip triukšmą kelia. O žaidimo taisyklės tokios – jei neįtiksi aukštesnei valdžiai, tavęs nepaaukštins tarnyboje, duos ne tą kelialapį, ne tą vasarnamį... Jeigu būtume kaip anksčiau likę už geležinės uždangos, žmonės iki šiol būtų gyvenę prie pat elektrinės. Viską būtų užslaptinę! Prisiminkite: Kyštymas, Semipalatinskas... Stalininė šalis. Vis dar stalininė šalis...

Instrukcijose branduolinio karo atvejui nurodoma, jog gresiant branduolinei avarijai, branduoliniam puolimui, reikia nedelsiant atlikti gyventojams jodo profilaktiką. Gresiant? O čia... Trys tūkstančiai mikrorentgenų per valandą... Bet dreba ne dėl žmonių, o dėl valdžios. Valdžios, o ne žmonių valstybė. Jos prioritetas neginčijamas. O žmogaus gyvenimo kaina lygi nuliui. Juk buvo būdų! Be skelbimų, be panikos... Tiesiog reikėjo pilti jodo preparatų į vandens rezervuarus, iš kurių imamas geriamas vanduo, maišyti į pieną. Na, būtų pajutę, ne toks vandens skonis, ne toks pieno skonis... Mieste laikė paruošę septynis šimtus kilogramų preparatų. Jie taip ir liko sandėliuose... Valdžios rūstybės bijojo labiau nei atomo. Kiekvienas laukė skambučio, įsakymo, bet nieko nesiėmė pats. Portfelyje nešiojausi dozimetrą... Kam? Manęs neįleisdavo, aš jiems pakyrėjau... Dideliuose kabinetuose... Imdavau su savim dozimetrą ir pridėdavau jį prie skydliaukių sekretorėms, vairuotojams, sėdintiems priimamajame.

Jie išsigąsdavo, ir šitai kartais padėdavo – mane praleisdavo. „Na, ko gi jūs, profesoriau, isterijas keliate? Jūs vienas, ar ką, baltarusių tauta rūpinatės. Žmogus juk vis tiek nuo ko nors miršta: nuo rūkymo, žūsta automobilių katastrofose, pats nusižudo". Juokėsi iš ukrainiečių. Tie Kremliuje keliais šliaužioja, prašo pinigų, medikamentų, dozimetrų (jų trūko), o mūsiškis (Sliunkovas) per penkiolika minučių viską išklojo apie padėtį: „Viskas normalu. Susidorosime savo jėgomis". Pagyrė: „Šaunuoliai, broliai baltarusiai!"

Kiek gyvybių kainavo šis pagyrimas?!

Turiu informacijos, kad jie patys (viršininkai) jodą gėrė. Kai juos ištyrė mūsų instituto bendradarbiai, visų skydliaukė buvo švari. Be jodo šitai neįmanoma. Savo vaikus jie irgi patyliukais išvežė, toliau nuo nelaimės. Patys, vykdami komandiruotėn, turėdavo respiratorius, specdrabužius. Visa tai, ko kiti neturėjo. Ir jau seniai ne paslaptis, kad prie Minsko buvo laikoma speciali banda. Kiekviena karvė su numerėliu ir priskirta personaliai. Specialios žemės, specialūs šiltnamiai... Speckontrolė... Šlykščiausias dalykas... *(Patylėjęs.)* Už tai dar niekas neatsakė...

Manęs nebepriimdavo. Nebeklausydavo. Užverčiau juos laiškais. Paaiškinamaisiais raštais. Siuntinėjau žemėlapius, skaičius. Į visas instancijas. Keturi aplankai po du šimtus penkiasdešimt puslapių. Faktai, tiktai faktai... Dėl visa ko nusikopijavau du egzempliorius, vienas buvo mano darbo kabinete, o antrą paslėpiau namie. Žmona paslėpė. Kodėl padariau kopijas? Mes

gyvename tokioje šalyje... Kabinetą visada pats užrakindavau. Grįžtu iš vienos komandiruotės – aplankai dingę... Bet aš išaugęs Ukrainoje, mano seneliai – kazokai. Kazokų charakteris. Rašiau toliau. Kalbėjau. Reikia gelbėti žmones! Skubiai iškeldinti! Mums nesibaigdavo komandiruotės. Mūsų institutas sudarė pirmą „užterštų" rajonų žemėlapį... Visa pietinė pusė raudona...

Tai jau istorija. Nusikaltimo istorija...

Iš instituto paėmė visą radiacinės kontrolės aparatūrą. Konfiskavo. Nieko nepaaiškinę. Skambučiai namo su grasinimais: „Liaukis, profesoriau, žmones gąsdinęs! Išgrūsim kur velniai vaikus peri. Nenumanai? Užmiršot? Greitai užmiršot!" Spaudimas instituto darbuotojams. Gąsdinimai.

Aš parašiau į Maskvą...

Išsikviečia mane mūsų Akademijos prezidentas Platonovas:

– Baltarusių tauta kada nors tave atsimins, tu daug padarei jos labui, bet blogai, kad parašei į Maskvą, labai blogai! Reikalauja, kad atleisčiau tave iš pareigų. Kodėl tu parašei? Argi nesupranti, ant ko užsimojai?

Aš turiu žemėlapius, skaičius. O jie? Galėjo įkišti į beprotnamį. Grasino. Galėjau pakliūti į automobilio katastrofą. Įspėjo. Galėjo iškelti baudžiamąją bylą. Už antitarybinę veiklą. Arba už dėžę vinių, instituto ūkvedžio neužpajamuotų...

Baudžiamąją bylą iškėlė...

Jie savo pasiekė. Aš atguliau nuo infarkto... *(Tyli.)*

Aš viską užrašinėdavau... Viskas yra aplanke... Faktai, tiktai faktai...

Tikriname vaikus kaimuose... Berniukus, mergaites... Tūkstantis penki šimtai, du tūkstančiai, trys tūkstančiai mikrorentgenų... Virš trijų tūkstančių... Tos mergaitės... Jos jau negalės gimdyti... Jų genai pažymėti... Aria traktorius. Klausiu mus lydintį partijos komiteto darbuotoją:

– Ar traktorininkas bent respiratoriumi apsaugotas?

– Ne, jie dirba be respiratorių.

– Kaip, jums jų neatvežė?

– Na, ką jūs! Atvežė tiek, kad iki dutūkstantųjų metų užteks. Bet mes neišduodame. Prasidėtų panika. Visi išlakstytų! Išsivažinėtų!

– Ką jūs darote?

– Jums, profesoriau, lengva šnekėti! Jus išvarys iš darbo, kitą susirasite. O kur aš dėsiuos?

Kokia valdžia! Besaikė vieno žmogaus valdžia kitam žmogui. Tai jau nebe apgaulė, tai karas su nekaltaisiais...

Antai važiuojam mes palei Pripetę. Stovi palapinės, žmonės ilsisi šeimomis. Maudosi, deginasi. Jie nežino, kad jau keletą savaičių maudosi ir deginasi po radioaktyviu debesim. Buvo griežtai draudžiama su jais bendrauti. Bet aš matau vaikus... Prieinu ir pradedu aiškinti. Nustemba: „O kodėl radijas ir televizija apie tai tyli?“ Lydintysis... Su mumis paprastai važiuodavo kas nors iš vietinės valdžios, iš rajono komiteto – tokia tvarka... Jis tyli... Iš jo veido matau, kokie jausmai jo širdy grumiasi: pranešti ar nepranešti? Juk gaila žmonių! Jis gi normalus žmogus... Bet aš nežinau, kas laimės, kai mes grįšim? Praneš ar nepraneš? Kiekvienas pats rinkosi... *(Kurį laiką tyli.)*

Ką mums šiandieną daryti su ta tiesa? Dabar? Kaip su ja pasielgti? Jei dar kartą driokstels, pasikartos tas pats... Mes vis dar stalininė šalis... Ir tebegyvena stalininiai žmonės..."

Vasilijus Borisovičius Nesterenka,
buvęs Baltarusijos mokslų akademijos
Branduolinės fizikos instituto direktorius

MONOLOGAS APIE AUKAS IR ŽYNIUS

„Žmogus atsikelia anksti ryte... Ir jis negalvoja apie amžinus dalykus, jo mintys apie kasdieninę duoną. O jūs norite priversti žmones galvoti apie amžinybę... Visų humanistų klaida...

Kas yra Černobylis?

Atvažiuojam į kaimą... Turime mažą vokišką autobusiuką (padovanojo mūsų fondui), mus apsupa vaikai: „Teta! Dėde! Mes – černobyliečiai. Ką jūs atvežėt? Duokit mums ko nors". Duokit!

Štai jis – Černobylis...

Važiuodami į zoną sutinkame senutę su išsiuvinėtu sijonu, prijuoste, ryšuliukas ant kupros.

– Kur einat, bobut? Į svečius?

– Einu į Markus... Į savo namus...

O ten šimtas keturiasdešimt kiuri! Eiti jai kokie dvidešimt penki kilometrai. Ji dieną eina ten ir dieną at-

gal. Parsinešа trilitrinį stiklainį, kuris jau dveji metai užmautas ant tvoros. Bet ji pabuvo savo kieme...

Štai jis – Černobylis...

Ką atsimenu iš pirmųjų dienų? Kaip viskas buvo? Vis dėlto reikia pradėti nuo ten... Kad papasakotum savo gyvenimą, reikia pradėti nuo vaikystės. Taip ir čia... Turiu savo atskaitos tašką. Aš prisimenu tarsi kitką. Prisimenu Pergalės keturiasdešimtmetį. Tada mūsų Mogiliove buvo pirmas fejerverkas. Po oficialių iškilmių žmonės neišsiskirstė kaip visada, bet pradėjo dainuoti. Visai nelauktai. Prisimenu tą bendrumo jausmą. Po keturiasdešimties metų apie karą prašneko visi, imta suvokti. O iki tol stengėmės išgyventi, atsikurti, gimdėme vaikus. Taip ir su Černobyliu... Dar grįšime prie jo, jis dar mums atsivers. Taps šventa vieta. Raudų siena. O kol kas jo nesuvesi į formulę. Nėra jos! Nėra idėjų. Kiuri, berai – jų neįprasminsi. Tai – ne filosofija. Ne pasaulėžiūra. Pas mus žmogus – arba su šautuvu, arba su kryžiumi. Per visą istoriją... Kitokio žmogaus nėra buvę... Kol kas...

...Mano mama dirbo miesto civilinės gynybos štabe, ji viena pirmųjų sužinojo. Suveikė visi prietaisai. Pagal instrukciją, kabėjusią kiekviename kabinete, buvo reikalaujama iškart pranešti gyventojams, išduoti respiratorius, dujokaukes ir visa kita. Atidarė jie savo slaptus sandėlius, užantspauduotus, smalka užlietus, bet ten viskas buvo siaubingos būklės, netinkama naudoti. Mokyklose dujokaukės buvo prieškarinio pavyzdžio ir net dydžiai vaikams netiko. Prietaisai springo,

bet niekas nieko negalėjo suprasti, tokių dalykų niekada nėra buvę. Prietaisus tiesiog išjungė. Mama pasakojo: „Va, jeigu užgriūtų karas, žinotume, ką daryti. Yra instrukcija. O čia?“ Kas pas mus vadovavo civilinei gynybai? Dimisijos generolai, pulkininkai, kuriems karas prasideda taip: per radiją transliuoja vyriausybės pareiškimus, oro pavojus, fugasinės, padegamosios bombos... Jie nesuprato, kad pasikeitė amžius. Reikėjo psichologinio lūžio... Ir jis įvyko... Dabar mes žinome: sėdėsime, gersime arbatą prie šventinio stalo... Kalbėsimės, juoksimės, o karas jau vyks... Mes netgi nepajusime, kaip išnyksime...

O civilinė gynyba buvo toks žaidimas, kurį žaidė suaugę dėdės. Jie buvo atsakingi už paradus, už mokymus... Mus atitraukdavo nuo darbo trims dienoms. Be jokių paaiškinimų – į karinius mokymus. Šitas žaidimas vadinosi „Jeigu kiltų atominis karas“. Vyrai – kareiviai ir ugniagesiai, moterys – sanitarinės draugovės narės. Išduodavo kombinezonus, batus, sanitarinius krepšius, tvarsčių paketą, kažkokių vaistų. O kaipgi! Tarybinė liaudis turi deramai pasitikti priešą. Slapti žemėlapiai, evakuacijos planai – visa tai buvo saugoma nedegamuosiuose užantspauduotuose seifuose. Pagal tuos planus per kelias minutes po aliarmo turėjo pakelti žmones ir išvežti į mišką, į saugią zoną... Kaukia sirena... Dėmesio! Karas...

Paskirdavo taures, vėliavas. Ir, žinoma, lauko banketas. Vyrai geria už mūsų būsimą pergalę! Ir, žinoma, už moteris!

O neseniai... Jau dabar... Paskelbė mieste pavojų. Dėmesio! Civilinė gynyba! Tai buvo prieš savaitę... Žmonėms – baimė, bet kitokia baimė. Jau ne amerikiečiai užpuolė, ne vokiečiai, bet kas ten – Černobylyje? Nejaugi iš naujo?

Aštuoniasdešimt šeštieji metai... Kas mes? Kokius mus užtiko ta technologinė pasaulio pabaigos versija? Aš? Mes? Tai vietinė inteligentija, mes turėjome savo ratelį. Mes gyvenome savo gyvenimą, nusišalinę nuo visko aplinkui. Tai buvo mūsų protesto forma. Mes laikėmės savų taisyklių: neskaitėme laikraščio „Pravda“, bet žurnalą „Ogoniok“ perdavinėjome iš rankų į rankas. Tik tik pavadžius atleido, ir mes tuo svaiginomės. Skaitėme savilaidos literatūrą, pagaliau ji pateko ir pas mus, į mūsų užkampį. Skaitėme Solženyciną, Šalamovą. Eidavom vieni pas kitus į svečius, begalinės kalbos virtuvėje. Kažko ilgėjomės. Ko? Kažkur gyvena aktoriai, kino žvaigždės... Štai aš būsiu Katrina Deniov... Užsivelku kvailą chlamidą, susišukuoju plaukus... Laisvės ilgesys... Tas kitas pasaulis... Svetimas pasaulis... Kaip laisvės forma... Bet ir tai buvo žaidimas... Bėgimas nuo tikrovės. Kažkas iš mūsų būrelio palūžo, prasigėrė, kažkas įstojo į partiją, padarė karjerą. Niekas netikėjo, kad tą Kremliaus sieną galima pramušti... Kad ji sugrius... Jei taip, nusispjaut, kas pas jus ten dedasi, gyvensime čia... Savo iliuzijų pasaulyje...

Černobylis... Ir iš pradžių ta pati reakcija. O koks mūsų reikalas? Tegul valdžia jaudinasi... Tai jų tas Černobylis... Ir jis toli. Net į žemėlapį nepažiūrėjom. Ne-

įdomu. Mums jau nereikėjo tiesos... Štai tada, kai ant pieno butelių atsirado etiketės: „Pienas vaikams" ir „Pienas suaugusiems"... Štai tada jau – oho! Kažkas artinasi... Taip, aš ne partijos narė, bet vis tiek tarybinis žmogus. Atsirado baimė: „Kažkodėl ridikėlių lapai šiemet kaip burokų?" – bet čia pat vakare įsijungi televizorių: „Nepasiduokite provokacijoms". Ir visi būgštavimai dingsta... O Gegužės pirmosios demonstracija? Mūsų niekas nevertė į ją eiti, manęs, pavyzdžiui, niekas neįpareigojo. Mes galėjome pasirinkti. Bet to nepadarėme. Aš nepamenu tokios masiškos, tokios džiaugsmingos gegužinės demonstracijos, kaip tais metais. Buvo neramu, norėjosi, aišku, bandon... Kad tik drauge su visais. Norėjosi kažką išplūsti... Viršininkus... Vyriausybę... Komunistus... Dabar galvoju... Ieškau ir ieškau trūkusios vietos... Kur trūko? Ogi pačioje pradžioje... Mūsų nelaisvė... Mums jau ir tiesa nebuvo reikalinga... Laisvamanybės viršūnė: „Galima valgyti ridikėlius ar ne?" Ta mūsų nelaisvė... Mūsų vidinė nelaisvė...

Dirbau inžiniere „Chimvolokno" gamykloje, ir ten buvo vokiečių specialistų grupė. Derino naujus įrengimus. Pamačiau, kaip elgiasi kiti žmonės, kita tauta... Kai jie sužinojo apie avariją, tuoj pat pareikalavo, kad būtų gydytojų, būtų dozimetrų, būtų kontroliuojamas maistas. Jie klausėsi savo radijo, jie žinojo, ką reikia daryti. Jiems, aišku, nieko nedavė. Tada jie susikrovė lagaminus ir susirengė išvažiuoti. Nupirkite mums bilietus! Siųskite namo! Mes išvažiuojame, jeigu jūs ne-

galite užtikrinti mūsų saugumo. Streikavo, siuntė telegramas savo vyriausybei... Jie kovojo dėl savo žmonų, vaikų (jie gyveno pas mus su šeimomis). Dėl savo gyvybės! O mes? Kaip elgėmės mes? Ak, štai kokie tie vokiečiai, visada išsilyginę, išsikrakmolijęę, isterikai! Bailiai! Matuoja radiaciją barščiuose, kotletuose... Net juokas ima! Štai mūsų vyrai – tai vyrai! Rusų vyrai! Pašėlę! Kovoja su reaktoriumi! Nedreba dėl savo gyvybės! Lipa ant išlydyto stogo plikomis rankomis, su brezentinėmis pirštinėmis (jau matėme per televiziją)! O mūsų vaikai su vėliavėlėmis eina į demonstraciją! Ir karo veteranai... Senoji gvardija! *(Susimąsto.)* Bet tai irgi barbariškumo atmaina – šitaip nepaisyti savęs... Mes visada sakome „mes“, o ne „aš“: „mes parodysime tarybinį charakterį“, “mes pademonstruosime tarybinį heroizmą”. Visam pasauliui! Bet šičia – aš! Aš nenoriu mirti... Aš bijau...

Įdomu šiandieną tyrinėti save... Savo jausmus. Kaip jie keitėsi. Išanalizuoti. Seniai susigriebiau, jog mokausi būti atidesnė pasauliui. Savo aplinkai. Po Černobylio tai išeina savaime. Mes mokomės sakyti „aš“... Aš nenoriu mirti! Aš bijau... O tada? Įjungiu televizorių garsiau: melžėjoms, socialistinio lenktyniavimo nugalėtojoms teikia raudoną vėliavą. Betgi tai pas mus? Prie Mogiliovo? Kaime, atsidūrusiame cezio dėmės vidury? Jį tuoj tuoj iškeldins... Diktoriaus balsas: „Nepaisant nieko, žmonės dirba pasiaukojamai, rodo drąsos ir didvyriškumo stebuklus“. Nors ir tvanas! Revoliuciniais žingsniais! Taip, aš nepartinė, bet vis tiek tarybi-

nis žmogus. „Draugai, nepasiduokite provokacijoms!“ – dieną ir naktį griaudėja televizorius. Būgštavimai sklaidosi... *(Tyli.)*

Dar kavos? Reikia atsikvėpti... Susikaupti...

Ateityje mums teks suprasti Černobylį, kaip filosofiją. Dvi valstybės, perskirtos spygliuota viela: viena – pati zona, antra – visa kita. Aplink zoną ant papuvusių stulpų lyg ant kryžių kabo balti rankšluosčiai... Žmonės eina čionai kaip į kapines... Čia palaidoti ne tiktai jų namai, o visa epocha. Tikėjimo mokslu! Teisingomis socialinėmis idėjomis! Didžioji imperija suiro per siūles. Sugriuvo. Iš pradžių – Afganistanas, paskui – Černobylis. Kai imperija subyrėjo, mes likome vieni. Bijau ištarti, bet mes mylime Černobylį. Per jį vėl radome savo gyvenimo prasmę... Savo tikėjimo prasmę. Kaip kare. Apie mus, baltarusius, pasaulis sužinojo po Černobylio. Tai buvo langas į Europą. Mes tuo pat laiku ir jo aukos, ir jo žyniai. Baisu net ištarti...

Zonoje... Pačioje zonoje... Užeini į trobą... Jautiesi lyg pasakoje apie miegančiąją gražuolę. Jeigu dar neišgrobstyta: nuotraukos, lėlės, baldai... Jie turi būti kažkur čia netoliese, žmonės. Kartais randame jų... O jie nekalba apie Černobylį, jie kalba apie tai, kad juos apgavo. Juos jaudina: ar gaus viską, kas jiems priklauso, ir ar negaus kiti daugiau? Mūsų žmonėms visą laiką atrodo, jog juos apgaudinėja. Visuose didelio kelio etapuose. Iš vienos pusės – nihilizmas, neigimas, o iš kitos – fatalizmas. Valdžia netiki, mokslininkais, gydytojais netiki, bet ir patys nieko nesiima. Nekalti ir abe-

jingi. Savo kentėjime randa prasmę ir pasiteisinimą, visa kita lyg ir nesvarbu. Palaukėse lentelė „Stipri radiacija“... Laukai ariami... Trisdešimt kiuri... Penkiasdešimt... Traktorininkai sėdi atvirose kabinose (dešimt metų praėjo, iki šiol nėra traktorių su sandariomis kabinomis), kvėpuoja radioaktyviomis dulkėmis... Dešimt metų praėjo! Kas gi mes? Gyvename užkrėstoje žemėje, ariam, sėjam. Gimdom vaikus. Kokia tada mūsų kentėjimo prasmė? Kam tiek kentėta? Mes su draugais apie tai dabar daug kalbamės. Todėl kad zona – tai ne berai ir kiuri, ne mikrorentgenai. Tai – žmonės. Mūsų žmonės... Černobylis „padėjo“ jau bežūstančiai sistemai... Vėl ypatingoji padėtis... Vėl skirstymas. Daviniai. Kaip anksčiau kalė į galvas „jei nebūtų buvę karo“, taip dabar atsirado galimybė viską nurašyti Černobylio sąskaiton. „Jei nebūtų buvę Černobylio“. Iškart akys sudrėksta – liūdim. Duokite! Duokite daugiau! Kad būtų ką dalinti. Ir lovys! Ir žaibolaidis!

Černobylis – jau simbolis. Įvaizdis. Bet dar ir mano darbas... Taip sakant, buitis... Aš važinėju, matau... Buvo patriarchalinis baltarusiškas kaimas. Baltarusio troba. Be tualeto ir šilto vandens, bet su ikona, mediniu šuliniu, išsiuvinėtais rankšluosčiais, patiesalais. Ir svetingumu. Užėjome į vieną tokią trobą atsigerti vandens, o šeimininkė iš seno kuparo, seno, kaip ji pati, ištraukia rankšluostį ir duoda man: „Čia tau, kad mano namus prisimintum“. Buvo miškas, laukas. Buvo išlikusi bendruomenė ir trupinys laisvės: žemė prie namų, sodyba, sava karvutė. Iš Černobylio juos ėmė kel-

dinti į „Europą“ – į europinio tipo gyvenvietes. Galima pastatyti namą – geriausią, su visais patogumais, bet juk negalima perkelti į naują vietą viso didžiulio pasaulio, su kuriuo jie buvo suaugę. Bambagysle! Baisus smūgis žmogaus psichikai. Nutrūksta kelių amžių kultūros tradicijos. Kai prie tų naujų gyvenviečių privažiuoji, jos lyg miražai horizonte. Išdažytos žydrai, mėlynai. Ir iškart įsivaizduoji jas kaip stebuklą, jų net pavadinimai – Gegužinė, Saulėtoji. Europiniai kotedžai kur kas patogesni nei trobelės. Jau gatava ateitis. Bet į ateitį žmogaus negalima nuleisti parašiutu... Žmones pavertė etiopais... Jie sėdi ant žemės ir laukia, kol atskris lėktuvas, ateis autobusas ir atveš humanitarinę pagalbą. Užuot pasidžiaugę, kad išsiveržė iš pragaro, turi namą, švarią žemę ir privalo gelbėti savo vaikus, kuriems Černobylis jau kraujyje, genuose. Kad bus laisvi...

Gyvena tuose kotedžuose lyg voljeruose. Jie griūva, byra. Gyvena ten nelaisvas žmogus. Pasmerktas. Jis gyvena su nuoskauda ir baime. Jis nori komunizmo. Laukia jo... Zonai reikia komunizmo... Visuose rinkimuose ten balsuoja už kietą ranką, ilgisi stalininės, karinės tvarkos. Ji jiems teisingumo sinonimas. Ten ir gyvena kariškai: milicijos postai, žmonės karine uniforma, leidimų sistema, daviniai. Valdininkai, skirstantys humanitarinę pagalbą. Ant dėžių vokiškai, rusiškai užrašyta: „Negalima mainyti. Negalima parduoti“. Kas žingsnis parduodama. Kiekviename komerciniame kioske...

Ir vėl lyg žaidimas... Reklaminis šou... Vežu vilkstinę su humanitarine pagalba. Svetimi žmonės... Užsie-

niečiai... Vardan Kristaus ar dar kažko važiuoja pas mus. O klanuose, purvynėj su vatiniais ir šimtasiūlėmis stovi mano gentis... Su kerziniais batais... „Mums nieko nereikia! Vis tiek išvogs!“ – skaitau jų akyse. Bet greta čia pat... Noras nutverti pakelį ar dėžę ko nors užsienietiško. Jau žinau, kur kuri senutė gyvena... Kaip rezervate... Ir bjaurus, beprotiškas godumas... Ūmai sakau: „O mes jums tuojau parodysim tokių dalykų, kad jūs nė Afrikoje nerasit! Niekur pasaulyje! Du šimtai kiuri – trys šimtai kiuri...“ Pastebiu, kaip keičiasi ir pačios senutės, kai kurios, na, tiesiog „kino žvaigždės“ darosi. Jų monologai jau išmokti, ir ašara ištrykšta ten, kur reikia. Kai atvažiuodavo pirmieji užsieniečiai, jos tylėdavo, tiktai verkdavo. Dabar jau išmokusios kalbėti. Gal vaikams kramtukės ar drabužis kitas viršaus klius. Ir viskas greta gilios filosofijos, savito santykio su mirtimi, su laiku. Ir nepalieka jos savo trobų, brangių kaimo kapinių ne dėl vokiško šokolado... Ne dėl kramtukių...

Grįžtame... Aš rodau: „Kokia graži žemė!“ Saulė nusileido žemai žemai. Apšvietė mišką, lauką. Lyg atsisveikindama su mumis. „Taip, – atsako kažkas iš vokiečių grupės, kalbantis rusiškai, – graži, bet užnuodyta“. Jo rankose – dozimetras. Ir aš suprantu, jog šis saulėlydis brangus tiktai man. Čia – mano žemė“.

Natalija Arsenjevna Roslova,
Mogiliovo moterų komiteto „Černobylio vaikai“ pirmininkė

VAIKŲ CHORAS

Aliośa Belskis – 9 metų, Ania Boguš – 10 metų, Nataša Dvoreckaja – 16 metų, Lena Žudro – 15 metų, Jura Žukas – 15 metų, Olia Zvonak – 10 metų, Snežana Zinievič – 16 metų, Ira Kudriačiova – 14 metų, Julia Kasko – 11 metų, Vania Kovarovas – 12 metų, Vadimas Krasnosolnyška – 9 metų, Vasia Mikuličius – 15 metų, Antonas Našivankinas – 14 metų, Maratas Tatarcevas – 16 metų, Julia Taraskina – 15 metų, Katia Ševčiuk – 14 metų, Borisas Škirmankovas – 16 metų.

„Aš gulėjau ligoninėje. Man taip skaudėjo... Aš prašiau mamos: „Mamyte, nebeiškentėsiu. Geriau užmušk mane!“

„Toks juodas debesis... Tokia liūtis... Balos pasidarė geltonos... Žalios... Lyg į jas būtų pripylę dažų... Sakė, kad tai žiedadulkės... Mes nebraidėm po balas, tik žiūrėjom į jas. Senelė uždarydavo mus rūsyje. O pati klaupdavosi ir melsdavosi. Ir mus mokė: „Melskitės! Tai – pasaulio pabaiga. Dievo bausmė už mūsų nuodėmes“. Broliukui buvo aštuoneri metai, o man šešeri. Mudu prisiminėm savo nuodėmes: jis sudaužė stiklainį su aviečių uogiene... O aš neprisipažinau mamai, kad užsikabinau už tvoros ir suplėšiau naują suknelę... Paslėpiau spintoje...

Mama dažnai rengiasi juodai. Ryši juodą skarelę. Mūsų gatvėje visą laiką ką nors laidoja... Išgirstu muziką – bėgu namo ir meldžiuosi, kalbu „Tėve mūsų". Meldžiuosi už mamą ir tėtį..."

„Mūsų atvažiavo kareiviai su mašinomis. Aš pagalvojau, kad prasidėjo karas. Jie sakė nesuprantamus žodžius: „dezaktyvacija", „izotopai"... Kelionėje susapnavau: įvyko sprogimas! O aš gyvas! Nebėra namų, nebėra tėvų, nebėra net žvirblių ir varnų. Siaubo apimtas atsibudau, pašokau... Pažiūrėjau pro langą, ar nėra danguje to košmariško grybo?

Atsimenu, kaip kareivis gainiojosi katę... Ant katės dozimetras dirbo lyg automatas: čerkšt, čerkšt... Paskui ją bėgo berniukas ir mergaitė... Tai jų katė... Berniukas nieko, o mergaitė šaukė: „Neatiduosiu!" Bėgo ir šaukė: „Gerute, spruk! Spruk, gerute!" O kareivis su dideliu celofaniniu maišu..."

„Namuose mes palikom uždarę mano žiurkėną Baltutį. Dviem dienoms ėsti jam palikom. O išvažiavom visam laikui".

„Sulaipino mus į ešeloną. Mažiukai bliauna, išsiterlioję. Viena auklėtoja dvidešimčiai vaikų, o visi verkia: „Mama! Kur mama? Noriu namo!" Man – dešimt

metų, tokios mergaitės kaip aš padėjo raminti mažiukus. Moterys pasitikdavo mus peronuose ir žegnodavo traukinį. Nešdavo naminių sausainių, pieno, šiltų bulvių...

Mus vežė į Leningrado sritį. Ten, kai privažiuodavom prie stoties, jau žmonės žegnodavosi ir žiūrėdavo iš tolo. Bijojo mūsų traukinio, kiekvienoje stotyje ilgai jį plaudavo. Kai kartą sustojus traukiniui mes iššokom iš vagono ir užbėgom į bufetą, nieko daugiau ten nebeįleido: „Čia Černobylio vaikai valgo ledus". Bufetininkė kažkam telefonu kalbėjo: „Kai jie išvažiuos, mes išplausim grindis su chlorkalkėmis ir išvirinsim stiklines". Mes girdėjom...

Pasitiko mus gydytojai. Jie buvo su dujokaukėmis ir guminėm pirštinėm... Paėmė mūsų drabužius, visus daiktus, net vokus, pieštukus ir parkerius, sudėjo į celofano maišus ir užkasė miške.

Mes taip išsigandom... Ilgai paskui laukėm, kada pradėsim mirti..."

„Mama su tėte pasibučiavo, ir aš gimiau.

Anksčiau galvojau, kad niekada nemirsiu. O dabar žinau, kad mirsiu. Kartu su manim ligoninėje gulėjo berniukas... Vadikas Korinkovas... Paukščiukus man piešdavo. Namukus. Jis mirė. Mirti nebaisu... Ilgai ilgai miegi, niekada neatsibundi...

Sapnavau, kaip aš numiriau. Sapne girdėjau, kaip verkė mama. Ir atsibudau..."

„Noriu papasakoti, kaip atsisveikino su mūsų troba mano močiutė. Ji paprašė tėvo išnešti iš kamaros maišą kruopų ir išbarstė jas po sodą: „Dievo paukšteliams“. Surinko į rėtį kiaušinius ir išpylė kieme: „Mūsų katinui ir šuniui“. Pripjaustė jiems lašinių. Išpurtė iš visų savo maišiukų sėklas: morkų, moliūgų, agurkų, svogūnų... Įvairių gėlių... Išbarstė po daržą: „Tegul žemėje gyvena“. O paskui nusilenkė trobai... Nusilenkė tvartui... Apėjo ir nusilenkė kiekvienai obelėlei...“

„Aš buvau mažas... Šešerių, ne, rodos, aštuonerių metų. Tikrai aštuonerių. Suskaičiavau dabar.

Atsimenu daug baimių. Bijojau bėgioti basas po žolę. Mama gąsdino, kad mirsiu. Maudytis, nardyti – visko bijojau. Miške riešutauti. Paimti į rankas vabalą... Jis gi žeme rėplioja, o ji užkrėsta. Skruzdės, drugeliai, kamanės – visi užkrėsti. Sodas baltas... Stiklinis...

Mes laukėm pavasario: nejaugi vėl išaugs ramunės? Kaip anksčiau? Visi kalbėjo, kad pasaulis pasikeis... Ir per radiją, per televiziją... Ramunės pavirs... Kuo jos pavirs? Kažkuo kitu... O lapėms išaugs po antrą... uodegą, ežiukai gims be spyglių, rožės be žiedlapių. Atsiras žmonių, panašių į humanoidus... Be plaukų, be blakstienų... Vien akys...

Aš buvau mažas... Aštuonerių metų...

Pavasaris... Pavasarį iš pumpurų kaip visada išsprogo lapai. Žali. Pražydo obelys. Baltos. Pakvipo ievos.

Išsiskleidė ramunės. Jos buvo tokios pat. Tada mes nubėgom prie upelio pas žvejus: kuojos kaip ir anksčiau su galvom ir uodegom? Ir lydekos? Tikrinom inkilus, ar parskrido varnėnai? O ar išperės jie vaikų?“

„Aš girdėjau... Suaugusieji šnibždėjosi... Močiutė verkė... Mano gimimo metų (aštuoniasdešimt šeštųjų) – nei berniukų, nei mergaičių mūsų kaime nėra. Aš – vienas. Gydytojai draudė mane gimdyti. O mano mama pabėgo iš ligoninės ir pasislėpė pas močiutę... Ir aš močiutės namuose gimiau... Aš visa tai slapčia nusiklausiau...

Broliuko ir sesytės neturiu. O labai noriu.

Teta, jūs rašytoja? Sakykit, kaip manęs galėjo nebūti? O kur tada būčiau buvęs? Kažkur aukštai, danguj? Kitoj planetoj?“

„Į mūsų miestą atvežė dailės parodą. Paveikslai apie Černobylį... Bėga per mišką kumeliukas – vienos kojos, jų aštuonios ar dešimt, veršiukas su trimis galvomis, narvelyje tupi nuplikę triušiai, tokie lyg plastikiniai... Žmonės po pievą vaikštinėja su skafandrais... Medžiai aukštesni už cerkves, o gėlės kaip medžiai... Aš iki galo nepažiūrėjau. Užėjau paveikslą: berniukas tiesia rankas gal prie pienės, gal į saulę, o jo nosies vietoje... straublys. Kilo noras verkti, šaukti: „Nereikia mums tokių parodų! Nevežkit! Ir taip aplink visi

kalba tik apie mirtį. Apie mutantus. Nenoriu!" Pirmąją dieną parodoje buvo žmonių, atėjo, o paskui nė vieno. Maskvoje, Peterburge, laikraščiai rašė, į ją ėjo minios. O pas mus – tuščia salė.

Buvau nuvažiavęs į Austriją gydytis, ten yra žmonių, kurie galėtų pasikabinti namie tokią fotografiją. Tą berniuką su straubliu... Ir kiekvieną dieną į ją žiūrėti, kad nepamirštų tų, kam blogai. Bet kai gyveni čia... Aš verčiau pasikabinsiu savo kambaryje gražų peizažą... Nenoriu apie mirtį galvoti..."

„Pas mus miestelyje išnyko žvirbliai... Pirmaisiais metais po avarijos... Jie gulėjo visur: soduose, ant asfalto. Juos sugrėbdavo ir išveždavo konteineriuose su lapais. Tais metais lapų deginti neleido, jie buvo radioaktyvūs. Lapus laidojo.

Po dvejų metų žvirblių atsirado. Mes džiaugėmės, šaukėm viens kitam: „Aš vakar žvirblį mačiau... Jie sugrįžo..."

Dingo grambuoliai. Jų iki šiol pas mus nėra. Gal jie grįš po šimto ar tūkstančio metų, kaip sako mūsų mokytojas. Aš jų nebepamatysiu..."

„Rugsėjo pirmoji... Mokyklos rikiuotė... Ir nė vienos puokštės. Gėlėse, jau žinojom, daug radiacijos. Prieš mokslo metų pradžią mokykloje dirbo ne staliai ir dažytojai, kaip anksčiau, o kareiviai. Jie šienavo gė-

les, kasė ir mašinomis su priekabomis vežė nuėmę žemę. Iškirto didelį seną parką. Senas liepas. Bobulė Nadia... Ją visada kviesdavosi į namus, kai kas nors mirdavo. Paraudoti. Sukalbėti maldų. „Žaibas netrenkė... Sausra neužėjo... Jūra neužliejo... Guli juodi grabai..." – ji raudojo medžių kaip žmonių.

O po metų mus visus evakavo, kaimą užkasė. Mano tėtis – vairuotojas, jis buvo ten nuvažiavęs ir pasakojo. Iš pradžių iškasa didžiulę duobę... Penkių metrų... Privažiuoja ugniagesiai... Brandspoitais plauna namą nuo kraigo iki pamatų, kad nesukeltų radioaktyvių dulkių. Langus, stogą, slenkstį... Viską plauna... O paskui kranas nutraukia namą iš vietos ir stato duobėn... Mėtosi lėlės, knygos, stiklainiai... Ekskavatorius sustumia į duobę ir viską užpila smėliu, moliu, suplūkia. Kaimo vietoje – lygus laukas. Pas mus jį užsėjo rugiais. Ten palaidotas mūsų namas. Ir mokykla, ir kaimo taryba... Ten mano herbariumas ir du albumai su pašto ženkliukais, svajojau juos pasiimti. Turėjau dviratį..."

„Man – dvylika metų, aš – invalidė. Į mūsų namus laiškininkas atneša pensiją man ir seneliui. Klasėje mergaitės, kai sužinojo, kad man kraujo vėžys, bijo su manim sėdėti... Net prisiliesti...

Gydytojai pasakė: susirgau todėl, kad mano tėvelis dirbo Černobylyje. O aš po to gimiau.

Aš myliu tėvelį..."

„Kareiviai plovė medžius, namus, stogus... Plovė kolūkio karves... Aš galvojau: „Vargšai miško žvėrys!“ Jų niekas neplauna. Jie visi nusibaigs. Ir miško niekas neplauna. Jis irgi numirs“.

Mokytoja pasakė: „Nupieškite radiaciją“. Aš nupiešiau, kaip lyja geltonas lietus... Ir teka raudona upė...“

„Tėčio atėjo naktį. Aš negirdėjau, kaip jis rengėsi. Miegojau. Ryte pamačiau mamą verkiant: „Mūsų tėtis – Černobylyje“.

Laukėme tėčio lyg iš karo...

Jis sugrįžo ir vėl ėmė eiti darban į gamyklą. Nieko nepasakojo. O mokykloje visiems gyriausi, kad mano tėtis grįžo iš Černobylio, jis – likviduotojas, o likviduotojai – tie, kas padėjo likviduoti avariją. Didvyriai! Berniukai man pavydėjo.

Po metų tėvelis susirgo...

Mes vaikščiojom po ligoninės skverą... Tai buvo po antros operacijos... Ir jis pirmą kartą prašneko apie Černobylį...

Dirbo jie netoli reaktoriaus. Tylu, ramu, sakė, gražu. O tuo metu kažkas vyksta. Sodai žydi. O kam? Žmonės iš kaimų išėję. Važiavo per Pripetės miestą: balkone kabo skalbiniai, stovi vazonai su gėlėmis. Po krūmu atremtas dviratis su brezentiniu laiškininko krepšiu, pilnu laikraščių ir laiškų. Ir ant jo paukščio lizdas. Kaip kine, aš mačiau...

Jie „valė“ tai, ką reikėjo išmesti. Ėmė gruntą, užkrėstą ceziu ir stronciu. Plovė stogus. Rytojaus dieną – vėl viskas „čerkšdavo“.

„Atsisveikinant mums paspaudė rankas ir įteikė pažymas su padėka už pasiaukojimą...“ Tėvas pasakodavo ir pasakodavo. Paskutinį kartą, grįžęs iš ligoninės pasakė: „Jei liksiu gyvas, jokios chemijos, jokios fizikos. Išeisiu iš gamyklos... Tiktai į piemenis...“

Mudu su mama likome dviese. Aš nestosiu į technikos institutą, kaip svajoja mama. Į tą, kur mokėsi tėtis...“

✦

„Aš turiu mažą broliuką. Jis mėgsta žaisti „Černobylį“. Stato slėptuvę, užpila smėliu reaktorių...

Jo dar nebuvo, kai šitai atsitiko“.

✦

„Naktimis aš skraidau... Skraidau ryškioje šviesoje... Tai ne tikrovė ir ne anas pasaulis. Tai ir viena, ir kita, ir trečia. Sapne žinau, jog galiu įeiti į tą pasaulį, jame pabūti... Arba pasilikti? Mano liežuvis nejudrus, kvėpavimas netaisyklingas, bet man nereikia ten nė su kuo kalbėtis. Kažkas panašaus man buvo atsitikę vaikystėje. Mane degina troškimas susilieti, bet aš nieko nematau... Tiktai šviesą... Pojūtis toks, jog galiu ją pačiupinėti... Koks aš didžiulis! Aš su visais, bet jau nuošaly, atskirai, vienas. Vaikystėje esu matęs kai kurių spalvotų vaizdų taip, kaip matau dabar. Tame sapne...

Jis ne kartą vis grįžta, ateina metas, kai apie nieką daugiau nebegaliu galvoti, tiktai apie tą sapną. Staiga atsiveria langas... Netikėtas vėjo gūsis. Kas tai? Iš kur? Tarp manęs ir kažko pradeda rastis ryšys... Bendravimas... Bet kaip man trukdo tos pilkos ligoninės sienos... Koks aš dar silpnas... Šviesą užstojau galva, nes ji trukdo matyti... Aš stiebiausi stiebiausi... Pabandžiau pamatyti... Ėmiau žiūrėti aukščiau...

Ir atėjo mama. Vakar ji pakabino palatoje ikoną. Šnibžda kažką ten kampe, klaupiasi ant kelių. Jie visi tyli: profesorius, gydytojai, medicinos seserys. Mano, kad aš neįtariu... Kad nesuprantu, jog greitai mirsiu... Jie nežino, kad naktimis mokausi skraidyti...

Kas pasakė, jog skraidyti lengva?

Kažkada rašiau eilėraščius... Buvau įsimylėjęs mergaitę... Penktoje klasėje... Septintoje pamačiau, jog esama mirties...

Aptikau skaitydamas Garsiją Lorką: „Juoda riksmo šaknis". Pradėjau mokytis skraidyti... Man nepatinka šis žaidimas, bet ką daryti?

Turėjau draugą, vardu Andrejus. Jam padarė dvi operacijas ir išleido namo. Po pusmečio laukė trečioji operacija... Jis pasikorė ant savo diržo... Tuščioje klasėje, kai visi išlėkė į fizinio pamoką. Gydytojai jam buvo uždraudę bėgioti, šokinėti...

Julia, Katia, Vadimas, Oksana, Olegas... Dabar – Andrejus... „Mes numirsime ir tapsime reikalingi mokslui", – sakydavo Andrejus. „Mes numirsime, ir mus pa-

mirš“, – galvojo Katia. „Mes numirsime...“ – verkė Julia. Man dabar dangus gyvas, kai į jį žvelgiu... Jie visi ten...“

VIENIŠAS ŽMOGAUS BALSAS

„Neseniai buvau tokia laiminga. Kodėl? Pamiršau... Visa tai liko kažkokiame kitame gyvenime... Aš nesuprantu... Nežinau, kaip vėl įstengiau gyventi. Kaip panorau gyventi. Va – juokiuosi, kalbuosi. Aš taip liūdėjau... Buvau lyg suparalyžiuota. Norėjosi su kuo nors pasikalbėti, bet su kuo nors ne iš žmonių. Užeinu į cerkvę, ten tylu tylu, kaip kalnuose būna. Ramu ramu. Ten galiu pamiršti savo gyvenimą. O ryte atsibundu... Ieškau ranka... Kur jis? Jo pagalvė, jo kvapas... Kažkoks mažytis paukštukas bėgioja palange su mažyčiu varpeliu ir žadina, niekada anksčiau tokio garso, tokio balso nesu girdėjusi. Kur jis? Aš ne viską galiu apsakyti, ne viskas žodžiais pasakoma. Nesuprantu, kaip aš likau gyventi. Vakare dukrytė prieina: „Mama, aš pamokas jau paruošiau“. Čia prisimenu, jog turiu vaikų. O kurgi jis? „Mama, o man sagutė ištrūko. Prisiūk“. Kaip man išeiti paskui jį? Kaip susitikti? Užmerkiu akis ir galvoju apie jį, kol užmiegu. Sapne jis ateina, bet tiktai probėgšmais, trumpam ir iškart dingsta. Netgi girdžiu jo žingsnius... Tik kur jis dingsta? Kur? O jis taip ne-

norėjo mirti. Žiūri pro langą ir žiūri. Į dangų... Aš jam vieną pagalvę pakišu, antrą, trečią... Kad būtų aukščiau. Jis merdėjo ilgai... Visus metus... Mudu negalėjome išsiskirti... *(Ilgai tyli.)*

Ne, ne, nebijokit, verkti nebemoku. Noriu kalbėti... Aš negaliu, kaip kiti, pasakyti sau, jog nieko neatsimenu. Kaip sako sau mano draugė. Mūsų vyrai mirė tais pačiais metais, jie kartu buvo Černobylyje. Ji jau rengiasi ištekėti. Ne, ne, aš jos nesmerkiu. Tai – gyvenimas... Reikia gyventi... Ji turi vaikų... Bet manęs nepalieka keista mintis, kankina, ji lyg ne mano, tarsi aš ją kažkur būčiau perskaičius: aš mačiau tai, ko kiti dar nematė. Kažkas baisaus atsivėrė mums anksčiau nei kitiems...

...Jis išvažiavo į Černobylį mano gimimo dieną. Svečiai dar sėdėjo prie stalo, atsiprašė jų. Pabučiavo. O mašina jau laukė po langu. Tūkstantis devyni šimtai aštuoniasdešimt šeštųjų metų spalio devynioliktąją. Mano gimtadienis... Jis – montuotojas, važinėjo po visą Sąjungą, o aš jo laukdavau. Taip buvo metų metais. Mudu gyvenom kaip įsimylėjėliai – nuo atsisveikinimo iki susitikimo. Ir tada... Baimė apėmė tik mūsų motinas, jo mamą ir mano, o mudu nebijojom. Dabar galvoju – kodėl? Mudu juk žinojom, kur jis važiuoja? Na, būtume paėmę iš kaimynų berniuko dešimtos klasės fizikos vadovėlį ir pervertę jį. Jis be kepurės ten vaikščiojo. Kitiems jo vaikinams po metų visi plaukai nuslinko, o jam, priešingai, ševeliūra net sutankėjo. Nieko iš jų nebėra. Visa jo brigada, septyni žmonės,

visi numirė. Jauni... Vienas po kito... Pirmas mirė po trejų metų... Na, galvojau – atsitiktinumas. Lemtis. Po jo antras, trečias, ketvirtas... Dabar kiekvienas ėmė laukti, kada jis... Štai kaip jie gyveno! Mano vyras mirė paskutinis... Montažininkai aukštalipiai... Jie atjunginėjo šviesą iškeldintuose kaimuose, laipiojo į stulpus... Mirusiuose namuose, gatvėse... Visą laiką aukštai, viršuje... Jo ūgis arti dviejų metrų, svoris – devyniasdešimt kilogramų, – kas jį tokį galėjo užmušti? Baimės mes ilgai nejautėm... *(Nelauktai nusišypso.)*

Ak, kokia aš buvau laiminga! Sugrįžo... Namie – šventė, visada jam grįžus būdavo šventė. Turiu naktinius marškinius, ilgus ilgus, gražius gražius, aš juos užsivilkdavau. Mėgstu brangius apatinius, mano jie visi geri, bet šitie marškiniai buvo ypatingi. Šventiniai. Pirmajai mūsų dienai... Nakčiai... Visą jo kūną atmintinai pažinojau, visą bučiuodavau. Aš, būdavo, net sapnuoju, jog esu jo kūno dalis, – tokie mes neperskiriami... Be jo labai liūdėdavau, man fiziškai be jo būdavo skaudu. Kai mudu skirdavomės, aš kuriam laikui prarasdavau nuovoką, – kur aš, kokioje gatvėje, kelinta valanda... Jis parvažiavo jau su limfmazgiais ant kaklo, aš juos lūpomis pajutau, buvo nedideli, bet aš paklausiau: „Ar nueisi pas gydytoją?“ Nuramino: „Praeis“. „Kaip ten, Černobylyje?“ – „Įprastas darbas“. Nei bravūros, nei panikos. Vieną dalyką išklausiau: „Ten taip pat, kaip ir čia“. Valgykloje, kur juos maitino, pirmame aukšte aptarnavo eilinius – makaronai, konservai, o antrame – viršininkams, generolams – vaisiai, rau-

donas vynas, mineralinis vanduo. Švarios staltiesės. Kiekvienas turi dozimetrą. O jiems visai brigadai nė vieno nedavė.

Ak, kokia aš buvau laiminga! Mudu dar nuvažiavom prie jūros, man pasirodė, kad jūros tiek daug, kaip ir dangaus, ji buvo visur. Draugė su vyru irgi buvo nuvažiavusi, ji prisimena: „Jūra nešvari. Visi bijojo užsikrėsti cholera". Kažką apie tai rašė laikraščiai... Aš prisimenu kitaip... Ryškioje šviesoje... Prisimenu, kad jūra buvo visur, kaip ir dangus. Mėlyna mėlyna. Ir jis šalia. Aš gimusi meilei... Mokykloje mergaitės svajojo įstoti į institutą, išvažiuoti į komjaunuolišką statybą, o aš norėjau ištekėti. Mylėti, stipriai stipriai, kaip Nataša Rostova. Tiktai mylėti. Bet niekam šito negalėjau prisipažinti, nes tais laikais, jūs turėtumėt atsiminti, buvo liepta svajoti tiktai apie komjaunuoliškas statybas. Mums tai buvo kalama. Veržėmės į Sibirą, į neįžengiamą taigą, dainavom, pamenat: „taigos kvapo ir melsvųjų jos miglų..." Į institutą pirmais metais nepatekau, nesurinkau balų, nuėjau dirbti į telefonų stotį. Ten mudu susipažinom... Ir aš pati jam pasipiršau, pati paprašiau: „Vesk mane. Aš tave taip myliu!" Įsimylėjau iki ausų. Toks gražus vaikinas... Padangėmis skrajojau. Aš pati paprašiau: „Vesk mane". *(Šypsosi.)*

Kartais susimąstau ir visaip save guodžiu: o gal mirtis – ne pabaiga, gal jis tik pasikeitė ir gyvena kažkur kitame pasaulyje. Aš dirbu bibliotekoje, skaitau daug knygų, susitinku su įvairiais žmonėmis. Man norisi kalbėti apie mirtį. Aš ieškau paguodos. Laikraščiuose,

knygose ieškau... Į teatrą einu, jeigu ten apie mirtį... Man fiziškai be jo skaudu, aš negaliu viena...

Jis nenorėjo eiti pas gydytoją: „Aš nieko nejaučiu. Man neskauda". O limfmazgiai jau padidėjo sulig vištos kiaušiniu. Jėga įgrūdau į mašiną ir nuvežiau į polikliniką. Pasiuntė pas onkologą. Vienas gydytojas pažiūrėjo, pašaukė kitą: „Čia dar vienas černobylietis". Ir jie jo jau nebepaleido. Po savaitės padarė operaciją: visiškai pašalino skydliaukę, gerklas ir pakeitė jas kažkokiais vamzdeliais. Taip... *(Nutyla.)* Taip... Dabar žinau, jog tas metas irgi dar buvo laimingas. Viešpatie! Kokiais niekais užsiimdavau: bėgiojau po parduotuves, pirkau dovanų gydytojams – dėžutes saldainių, importinio likerio. Slaugėms šokoladukų. Ir jie imdavo. O jis iš manęs šaipėsi: „Suprask, jie – ne dievai. O chemijos ir švitinimo čia visiems iki valiai. Duos ir be saldainių". Bet aš lėkdavau į miesto pakraštį torto „Paukščių pienas" arba prancūziškų kvepalų, – visa tai tais laikais tik pagal pažintis, iš po skverno. Prieš išleidžiant namo... Mes važiuojam namo! Man davė specialų švirkštą, parodė, kaip juo naudotis.

Turėjau tuo švirkštu jį maitinti. Visko išmokau. Keturis kartus per dieną virdavau ko nors šviežio; būtinai šviežio, sumaldavau mėsmale, pertrindavau per tinkliuką ir tada pritraukdavau į švirkštą. Pradurdavau vieną iš vamzdelių, patį didžiausią, einantį į skrandį... Bet jis nustojo jautęs kvapus, jų nebeskirdavo. Paklausiu: „Skanu?" Nežino.

Bet mudu vis tiek dar kelis kartus buvom nubėgę į kiną. Ir ten bučiavomės. Kabojom ant tokio plony-y-

čio siūlelio, o mums atrodė, kad vėl įsikabinome į gyvenimą. Apie Černobylį stengėmės nekalbėti. Neprisiminti. Uždrausta tema. Prie telefono jo neprileisdavau, čiupdavau ragelį pati. Jo vaikinai vienas po kito miršta... Uždrausta tema... Bet kartą ryte jį žadinu, paduodu chalatą, o jis negali atsistoti. Ir pasakyti nieko negali... Nustojo kalbėti... Akys didelės didelės... Štai kada jis išsigando... Taip... *(Vėl nutyla.)* Mums buvo likę dar metai... Visus tuos metus jis merdėjo... Kiekvieną dieną ėjo vis blogyn ir blogyn, žinojo, kad jo vaikinai miršta... Mes ir su ta mintimi dar gyvenom... Nepakeliama taip gyventi dar ir todėl, kad niekas nežino, kas tai yra. Šneka – Černobylis, rašo – Černobylis. Bet niekas nežino, kas tai... Kažkas baisaus mums pirmiems atsivėrė... Viskas dabar pas mus kitaip, nei kitur: gimstame ne taip, mirštame ne taip, kaip visi. Jūs manęs paklauskit, kaip mirštama po Černobylio? Žmogus, kurį aš mylėjau taip, jog nebūčiau galėjusi mylėti labiau, jeigu būčiau pati jį pagimdžiusi, mano akyse virto... pabaisa... Pašalino limfmazgius, be jų sutriko kraujo apytaka, ir nosis kažkaip nukrypo į šoną, gal triskart padidėjo, ir akys jau kažkokios kitokios – pasislinko į skirtingas puses, jose atsirado keistas blizgesys ir išraiška tokia tartum ne jis, o kažkas kitas žvelgtų. Paskui viena akis visai užsimerkė... O aš ko bijau? Kad tiktai jis pats savęs nepamatytų... Neatsimintų tokio. Bet jis pradėjo manęs prašyti, rodyti rankomis, kad, girdi, atnešk veidrodį. Aš tai į virtuvę išbėgu, tarsi pamiršusi, neišgirdusi, tai dar ką nors sugalvoju. Dvi die-

nas taip išsisukinėjau, trečią dieną rašo man į sąsiuvinį didelėm raidėm ir su trim šauktukais: „Duok veidrodį!!!" Mes jau turėjom sąsiuvinuką, kotelį, pieštuką, jau tokiu būdu bendraudavom, jis net pašnibždomis nebegalėjo kalbėti, netgi šnibždėti jam nebeišeidavo. Liko nebylus. Aš bėgte į virtuvę, barškinu puodais. Negirdėjau, neskaičiau. Vėl man rašo: „Duok veidrodį!!!" – ir su šauktukais... Atnešiau jam veidrodį, patį mažiausią. Žvilgterėjo, susiėmė už galvos ir linguoja lovoje... Aš – prie jo, ėmiau raminti: „Va truputėlį sustiprėsi, ir mudu važiuosim kur nors į atkampų kaimelį. Nusipirksim trobą ir ten gyvensim, jeigu tu nenorėsi mieste, kur daug žmonių. Gyvensim vieni". Aš jam nemelavau, būčiau važiavusi su juo bet kur, kad tik jis būtų gyvenęs, o koks – nesvarbu. Jis man viskas. Aš jam nemelavau...

Neatsimenu nieko, ką norėtųsi nutylėti. O buvo visko... Aš taip toli buvau pažvelgusi, galbūt net toliau mirties... *(Nutyla.)*

Man buvo šešiolika metų, kai mes susipažinom, jis vyresnis už mane septyneriais metais. Dvejus metus draugavom. Labai mėgstu pas mus Minske rajoną prie centrinio pašto, Volodarskio gatvę, ten po laikrodžiu jis skirdavo man pasimatymus. O gyvenau netoli audinių kombinato ir važinėjau penktu troleibusu, kuris nestodavo prie centrinio pašto, o truputį pavažiuodavo pirmyn, iki parduotuvės „Vaikiški rūbai". Visada truputį suvėluodavau, kad pralėkčiau pro šalį ir pamačiusi aiktelčiau: koks gražus vaikinas manęs laukia! Dve-

jus metus nieko nepastebėdavau, nei žiemos, nei vasaros. Vedžiojo į koncertus... Į mano mėgstamos Editos Pjechos... Į šokius nelakstėm, jis nemokėjo šokti. Bučiavomės, tiktai bučiavomės... Vadindavo mane: „Mažute mano“. Gimimo dieną, vėl mano gimimo dieną... Keista, bet svarbiausi dalykai man įvykdavo būtent tą dieną, va, ir netikėk likimu. Stoviu po laikrodžiu: penktą – pasimatymas, o jo nėra. Šeštą – susisielojusi, ašarodama dūlinu į savo stotelę, pereinu gatvę, atsigręžiu pajutusi – bėga paskui mane per raudoną šviesą, darbiniais drabužiais, su batais... Iš darbo anksčiau neišleidę... Tokį jį labiausiai ir mylėjau: su medžioklės kostiumu, su vatinuku – jam viskas tikdavo. Nuvažiavom pas jį namo, jis persirengė ir nutarėm atšvęsti mano gimtadienį restorane. Bet į restoraną jau nepatekom, nes buvo vakaras, laisvų vietų nėra, o kyštelėti penkrublę ar dešimtinę (dar anais pinigais) durininkui, kaip kiti, nei jis, nei aš nemokėjom. „Imkim, – nušvito jis, – ir nusipirkim parduotuvėje šampano, pyragaičių rinkinį ir eime į parką, ten atšvęsim“. Po žvaigždėmis, po dangumi! Štai koks jis buvo... Ant suoliuko Gorkio parke mudu išsėdėjome iki ryto. Kito tokio gimtadienio mano gyvenime nebuvo, va, tada jam ir pasakiau: „Vesk mane. Aš tave labai myliu!!“ Nusijuokė: „Tu dar maža“. O rytojaus dieną nunešėm pareiškimus į civilinės metrikacijos biurą...

Kokia aš buvau laiminga! Nieko nebūčiau keitusi savo gyvenime, net jei būtų perspėjęs kas nors iš dangas, iš žvaigždžių... Vestuvių dieną jis nerado savo paso,

mes visus namus išvertėm ieškodami. Civilinės metrikacijos biure mus surašė ant kažkokio popierėlio. „Dukrele, tai blogas ženklas“, – verkė mano mama. Paskui pasas atsirado jo senų kelnių kišenėje, palėpėje. Meilė! Tai buvo netgi ne meilė, o ilgas įsimylėjimas. Kaip aš šokdavau ryte prieš veidrodį: aš graži, aš jauna, jis mane myli! Dabar aš imu pamiršti savo veidą, tą veidą, koks buvo su juo... Nebematau jo veidrodyje...

Ar galima apie tai kalbėti? Įvardinti žodžiais... Iki šiol nesuprantu, kas tai buvo. Iki paties paskutinio mūsų mėnesio... Jis šaukdavosi mane naktimis... Geisdavo... Mylėjo stipriau nei anksčiau... Dieną, kai žiūrėdavau į jį, netikėdavau tuo, kas vykdavo naktį... Mudu nenorėjom skirtis. Aš jį glamonėdavau, glostydavau. Tada prisimindavau džiaugsmingiausias akimirkas... laimingiausias... Kaip jis iš Kamčiatkos parvažiavo su barzda, užsiželdęs ten barzdą. Savo gimtadienį parke ant suoliuko... „Vesk mane...“ Ar reikia kalbėti? Ar galima? Aš pati prie jo ėjau, kaip eina vyras prie moters... Ką aš galėjau jam duoti, išskyrus vaistus? Kokią viltį? Jis taip nenorėjo mirti... Tik savo mamai nieko nepasakojau. Ji nebūtų manęs supratusi. Būtų pasmerkusi. Prakeikusi. Tai juk ne paprastas vėžys, kurio visi irgi bijo, o černobyliškas, jis dar baisesnis. Gydytojai man paaiškino: jei metastazės būtų pažeidusios organizmą iš vidaus, jis būtų greitai miręs, o jos pasklido paviršiuje... Ant kūno... Ant veido... Išaugo kažkokie juoduliai. Kažkur dingo smakras, išnyko kaklas, išvirto liežuvis. Trūkinėjo gyslos, imdavo bėgti kraujas. Iš kaklo,

iš skruostų, iš ausų... Į visas puses... Nešu šaltą vandenį, dedu pavilgus – negelbsti. Kažkas baisaus. Visa pagalvė paplūsta... Dubenį pakišu iš vonios... Čiurkšlės čiurškia... Kaip į milžtuvę... Tas garsas... Toks taikus ir kaimiškas... Aš jį ir dabar naktimis girdžiu... Kol jis turi sąmonę, paploja delnais – tai mūsų sutartinis ženklas: kviesk greitąją. Jis nenorėjo mirti... jam keturiasdešimt penkeri metai... Skambinu į greitosios pagalbos stotį, o jie mus jau pažįsta, nenori važiuoti: „Mes jūsų vyrui niekuo negalime padėti". Na, nors vaistų suleistų! Narkotikų. Pati leidžiu, išmokau, o vaistai – mėlynė po oda, nesiskirsto. Vieną kartą prisišaukiau, atvažiavo greitoji... Jaunas gydytojas... Priėjo prie jo ir tuoj atgal atbulas: „Sakykite, o jis kartais ne černobylietis? Ne iš tų, kas buvo ten?" Atsakau: „Taip". Ir jis, neperdedu, suriko: „Mieloji mano, greičiau jau tai pasibaigtų! Greičiau! Aš mačiau, kaip miršta černobyliečiai". O maniškis su sąmone, jis tai girdi... Gerai dar, jog nežino, nenutuokia: jis vienas iš savo brigados belikęs... Paskutinis... Kitą kartą medicinos seserį iš poliklinikos atsiuntė, tai ji koridoriuje pastovėjo, net į butą neužėjo: „Oi, aš negaliu!" O aš galiu? Aš viską galiu. Ką man sugalvoti? Kaip gelbėtis? Jis rėkia... Jam skauda... Visą dieną rėkia... Tada suradau išeitį: supildavau jam švirkštu butelį degtinės. Atsijungdavo. Užsimiršdavo. Ne pati susivokiau, kitos moterys patarė... Su tokia pat bėda... Ateina jo motina: „Kodėl tu išleidai jį į Černobylį? Kaip tu galėjai?" O man tada ir į galvą negalėjo ateiti, kad reikėjo neleisti, o jam tur-

būt, – kad jis galėjo nevažiuoti. Juk buvo kitas laikas, kaip karo. Kartą jo paklausiau: „O dabar nesigaili, kad ten važiavai?“ Galvą purto – ne. Sąsiuvinėly rašo: „Numirsiu, parduok mašiną, atsarginius ratus, o už Toliko (tai jo brolis) netekėk“. Tolikui aš patikau...

Yra paslapčių... Sėdžiu šalia jo... Jis miega... Jo tokie gražūs plaukai... Ėmiau ir tylutėliai nukirpau sruogą... Atmerkė akis, pažiūrėjo, kas mano rankose, nusišypsojo... Man liko jo laikrodis, karinis bilietas ir Černobylio medalis... *(Patylėjusi.)* Aš tokia laiminga buvau! Gimdymo namuose, pamenu, per dienas sėdžiu prie lango, jo laukiu. Nieko dorai nesuprasdavau: kas man, kada? Kad tik jį pamatyčiau... Negalėdavau atsižiūrėti, lyg nujausdama, jog tai turi kada nors baigtis. Ryte paduodu pusryčius ir grožiuosi kaip jis valgo. Kaip skutasi. Kaip eina gatve. Aš – gera bibliotekininkė, bet nesuprantu, kaip galima mylėti darbą. Aš mylėjau tiktai jį. Vieną. Ir aš negaliu be jo. Šaukiu naktimis... Į pagalvę šaukiu, kad vaikai neišgirstų...

Nė minutės neįsivaizduodavau, kad jo nėra namuose, kad mes ne kartu. Mano mama... Jo brolis... Jie mane rengia, daro užuominas, jog gydytojai, girdi, pataria, duoda nukreipimą, vienu žodžiu, prie Minsko esanti speciali ligoninė, kur anksčiau mirdavo tokie pasmerktieji... Afganistaniečiai... Be rankų, be kojų... O dabar ten černobyliečius veža. Įkalbinėja: ten jam bus geriau, gydytojai visada šalia. Nenorėjau, girdėti apie tai nenorėjau. Tada jie įtikino jį, ir jis ėmė manęs maldauti: „Nuvežk ten. Nesikankink“. O aš arba biulete-

nio prašau, arba darbe atostogų savo sąskaita, nes nepriklauso. Pagal įstatymą biuletenį duoda tiktai sergančiam vaikui slaugyti, o atostogas savo sąskaita ne ilgiau kaip mėnesį. Bet jis visą mūsų sąsiuvinį prirašė, paėmė iš manęs žodį, kad jį ten nuvešiu. Išvažiavom mašina su jo broliu. Kaimo, jis vadinosi Grebionka, pakraštyje stovi didelis medinis namas. Šulinys užgriuvęs. Tualetas lauke. Kažkokios senutės juodais drabužiais... Pamaldžios... Net iš mašinos neišlipau. Naktį bučiuoju jį: „Kaip tu galėjai šito prašyti? Niekada to nebus! Niekada to nebus! Niekada!“ Aš jį visą išbučiavau...

Baisiausios paskutinės savaitės... Po pusę valandos sisiodavom į puslitrinį stiklainiuką. Akių nepakelia. Jam gėda. „Na, kaip tu gali taip galvoti?!“ – bučiuoju jį. Paskutinę dieną buvo tokia akimirka: jis atmerkė akis, atsisėdo, nusišypsojo ir pasakė: „Valiuša!..“

Mirė vienas... Žmogus miršta vienas... Iš darbo paskambino: „Mes garbės raštą atnešim“. Klausiu jo: „Tavo vaikinai nori ateiti. Raštą įteiks“. Galvą purto: ne, ne! Bet jie aplankė... Pinigų kažkokių atnešė, raštą raudoname aplanke su Lenino fotografija. Paėmiau jį ir galvoju: „Už ką gi jis miršta? Laikraščiai rašo, jog tai ne tik Černobylis, jog tai komunizmas sprogo. O profilis ant raudono aplanko tas pats...“ Vaikinai norėjo jam kažkokių gražių žodžių pasakyti, bet jis apsiklojo antklode, tik plaukai kyšojo. Pastovėjo prie jo ir išėjo. Jis jau bijojo žmonių. Tik manęs nebijojo. Kai laidojom, pridengiau jo veidą dviem nosinaitėm. Jei kas pra-

šydavo parodyti, atidengdavau... Viena moteris nualpo... O kažkada jinai jį mylėjo, o aš jai pavyduliavau... „Leisk paskutinį kartą pažiūrėsiu“. – „Žiūrėk“. Aš dar nepapasakojau, jog jam mirus niekas negalėjo prie jo prieiti, visi bijojo. O pagal mūsiškus slavų papročius giminaičiams patiems nevalia mirusio prausti, rengti. Atvežė iš lavoninės du sanitarus, jie paprašė degtinės: „Mes esame matę, – prisipažino, – visko: sudaužytų, papjautų, vaikų lavonėlių po gaisro... Bet šitokį pirmą kartą... Baisiausiai miršta černobyliečiai...“ *(Nutyla.)* Jis numirė ir gulėjo karštas karštas. Negalėjau prie jo prisiliesti... Sustabdžiau namuose laikrodžius... Septynios ryto... Ir mūsų laikrodžiai iki šios dienos stovi, niekaip neužsukami... Meistrą kvietėm, rankom skėsčioja: „Čia ne mechanika ir ne fizika, o metafizika“.

Pirmosios dienos... Be jo... Miegojau dvi dienas, niekas negalėjo prižadinti, atsikeliu, atsigeriu vandens, net nepavalgau ir vėl ant pagalvės krentu. Dabar man keista, nepaaiškinčiau: kaip aš galėjau užmigti? Draugės vyras kai merdėjo, svaidė į ją indus. Kodėl ji tokia jauna, graži? O maniškis tik žiūrėjo į mane ir žiūrėjo... Į mūsų sąsiuvinį užrašė: „Numirsiu, sudegink mano palaikus. Aš nenoriu, kad tu bijotum“. Kodėl jis taip nusprendė? Na, įvairūs gandai: černobyliečiai ir po mirties „šviečia“... Pati skaičiau, jog Černobylio ugniagesių, mirusių Maskvos ligoninėse ir palaidotų Mitine, kapus žmonės apeina, savo artimųjų greta neguldo. Mirusieji mirusių bijo, nekalbant apie gyvuosius. Todėl kad niekas nežino, kas tai – Černobylis. Vienos spė-

lionės. Nuojautos. Jis parsivežė iš Černobylio baltą kostiumą, su kuriuo ten dirbo. Kelnės, specdrabužis... Tai tas kostiumas gulėjo pas mus antresolėje iki jo mirties. Paskui mama nusprendė: „Reikia išmesti visus jo daiktus“. Ji būgštavo... O aš netgi tą jo kostiumą laikiau. Nusikaltėlė. Namuose juk vaikai. Dukra ir sūnus... Nuvežėm užmiestin ir užkasėm... Aš daug knygų perskaičiau, tarp knygų gyvenu, bet jos nieko negali paaiškinti. Atvežė urnelę... Nebaisu, ranka ten paliečiau, kažkas smulkaus, kaip kriauklelės ant jūros kranto, smėlyje sučežėjo, tai klubų kauleliai. Iki tol daiktus liesdama nieko negirdėdavau, nejaučiau, o čia lyg apkabinau. Naktį, pamenu, jis – miręs, sėdžiu šalia. Ir staiga lyg kažkoks dūmelis... Antrą kartą tą dūmelį virš jo išvydau krematoriume... Jo siela... Niekas jos nematė, o aš mačiau... Toks jausmas, lyg dar kartą pasimatėme...

Kokia aš buvau laiminga! Jis išvažiuoja į komandiruotę, aš dienas, valandas skaičiuoju iki mūsų susitikimo. Aš fiziškai be jo negaliu... Važiuojam mudu pas jo seserį į kaimą, vakare ji rodo: „Tau šitam kambaryje paklojau, o jam aname“. Pažiūrim viens į kitą ir susijuokiam. Neįsivaizdavom, kad galima miegoti atskirai, skirtinguose kambariuose. Tiktai kartu. Aš negaliu be jo... Piršosi... Jo brolis piršosi... Jie tokie panašūs... Bet man rodosi, jeigu kas kitas mane paliestų, aš verkčiau ir verkčiau...

Kas jį iš manęs atėmė? Kuo remdamiesi? Tūkstantis devyni šimtai aštuoniasdešimt šeštųjų metų spalio

devynioliktą atnešė šaukimą su raudona juosta... Kaip į karą...

(Mudvi geriame arbatą. Aš žiūrinėju šeimos nuotraukas. Vestuvines. Ir kai jau noriu atsisveikinti, ji mane sustabdo.)

Kaip aš toliau gyvensiu? Aš jums ne viską... Ne iki galo... Aš buvau laiminga... Iki beprotybės... Gal nereikia mano vardo... Yra paslapčių... Maldos kalbamos paslapčia... Pašnibždomis... *(Nutyla.)* Ne, pasakykite vardą... Dievui pasakykite... Noriu suprasti... Aš irgi noriu suprasti, kam mums skiriamos kančios? Kam? Iš pradžių atrodė, jog po visko mano žvilgsnis patamsės... Susvetimės... Kas mane išgelbėjo? Kas grąžino į gyvenimą? Mano sūnus... Turiu dar vieną sūnų... Mudviejų sūnų... Jis seniai serga... Jis užaugo, bet pasaulį mato vaiko akimis... Penkiamečio berniuko akimis... Aš noriu būti su juo... Svajoju pasikeisti butą arčiau Novinkų, ten mūsų psichiatrinė ligoninė. Jis ten... Tai gydytojų nuosprendis: kad jis gyventų, turi būti ten. Važinėju pas jį per išeigines. Pasitinka mane: „O kur tėtis Miša? Kada atvažiuos?" Kas dar manęs šito galėtų paklausti? Jis jo laukia...

Mudu lauksime kartu. Aš pašnibždomis kalbėsiu savąją Černobylio maldą... Jis žiūrės į pasaulį vaiko akimis...

Valentina Timofejevna Panasievič,
likviduotojo žmona

VIETOJE EPILOGO

„... Kijevo kelionių biuras siūlo keliones į Černobylio miestą ir mirusius kaimus... Suprantama, už pinigus. Aplankykite atominę Meką..."

Laikraštis „Nabat", 1996 m. vasaris

Алексиевич, Светлана Александровна
Aleksijevič, Svetlana Aleksandrovna
Al–85 Černobylio malda: ateities kronika / Svetlana Aleksijevič; iš baltarusių ir rusų kalbų vertė Alma Lapinskienė. – Vilnius: Alma littera, 1999. – 288 p. – (Atviros Lietuvos knyga: ALK, ISSN 1392–1673)

ISBN 9986–02–787–X

„Černobylio malda“ – tai knyga apie globalinę XX a. katastrofą, pakeitusią ne tik ją patyrusių žmonių pasaulį, bet ir mąstyseną, apie žmones, gyvenančius jau po branduolinio karo, apie unikalią jų patirtį – tragišką ir stulbinančią.

UDK 882.6–94

Svetlana Aleksijevič
Černobylio malda
Ateities kronika

Iš baltarusių ir rusų kalbų vertė
Alma Lapinskienė

Redaktorė *Bronė Balčienė*
Viršelis *Tomo Markevičiaus*

Techninė redaktorė *Birutė Tolvaišienė*
Korektorė *Ona Malinauskienė*
Kompiuteriu maketavo *Ligita Plešanova*

SL412. Užsakymas 1105
Išleido leidykla „Alma littera“, Šermukšnių g. 3, 2600 Vilnius
Spaudė AB „Spindulys“, Gedimino g. 10, 3000 Kaunas

Svetlana Aleksijevič gimė 1948 m. Ukrainoje, gyveno ir dirbo žurnalistės darbą Baltarusijoje, tėvo gimtinėje. Kaip rašytojai didelę įtaką jai padarė garsusis tėvynainis Alesius Adamovičius. Sukūrė tikrais faktais paremtas knygas: „Nemoteriškas karo veidas" (1983), „Cinko berniukai" (1989) apie Afganistano karą, „Pakerėti mirties" (1993) apie savižudybes tų, kurie neatlaikė Sąjungos griuvimo. Jos knygos išleistos 19 šalių, tačiau Baltarusijoje nėra leidžiamos (tad ir ši knyga Lietuvoje išeis ir baltarusių kalba). Rašytoja yra pelniusi daugybę tarptautinių premijų: Švedijos PEN centro, Andrejaus Siniavskio, Leipcigo „už geriausią politinę knygą" ir kt.

„Černobylio malda" (1997) – tai knyga ne tik apie pačią atominės elektrinės katastrofą. Tai knyga apie tai, ko mes net neįsivaizdavome, -- kaip gyventi žemėje po jos. Avarijos likviduotojų, gaisrininkų, kariškių ir jų artimųjų, paprastų žmonių ir pareigūnų, o skaudžiausia – vaikų akimis atskleidžiamas visas sistemos suluošintų žmonių gyvenimo ir likimo tragizmas. Tai knyga apie žmones, jau gyvenančius po trečiojo pasaulinio karo – branduolinio karo.

ALK – serija verstinių knygų, kurias leidžia įvairios leidyklos, remiant Atviros Lietuvos fondui. Šios knygos leidimą ALF remia kartu su Atviros visuomenės institutu Budapešte (projektas „Rytai verčia Rytus").

ATVIROS LIETUVOS KNYGA

ISSN 1392-1673
ISBN 9986-02-787-x

